

Fx 630

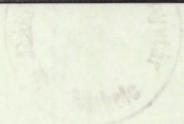
II. évfolyam

Székesfehérvár

ÚJ FOLYAM XXII. 3-4. SZÁM BUDAPEST 2013. ÁPRILIS ÁRA 780 FT

MAGYAR SZEMLE

SZEREDI PÁL: KOVÁCS IMRE REHABILITÁLÁSA – ABLONCZY LÁSZLÓ:
Ő MAGA VOLT DÁNIEL. AZ ILLYÉS-DRÁMÁKRÓL – ENTZ GÉZA:
VÁROSEFEJLESZTÉS SZÉKESFEHÉRVÁRON – GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY
KATALIN: A MAGYAR MŰEMLEKVÉDELEMRŐL – BALÁZS ATTILA: POKOL
MÉLYÉN RÓZSAKERT. RÉSZLET RÓZSA-FLORES EDUARDO-
KÖNYVÉBŐL – EGEDY GERGELY: LIBERALIZMUS KONTRA DEMOK-
RÁCIA? – GECSÉNYI LAJOS GRANASZTÓI GYÖRGY ÚJ KÖTETÉRŐL –
BOD PÉTER ÁKOS: A FEJLETT NYUGAT: UTOLÉRNI VAGY ODA MENNI?

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

OTP Bank Nyrt.

Batthyány Lajos Alapítvány

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc, Mellár Tamás

Olvasószerkesztő: Sebestyén Ilona
Rovatvezető: Gróh Gáspár
Képszerkesztő: Csejdy Virág
Tördelőszerkesztő: Dombi Viktória
Korrektor: Kiss István

ÚJ FOLYAM XXII.	3–4. SZÁM	2013. ÁPRILIS
GRÓH GÁSPÁR	<i>A szakszerűség szűkössége</i>	3
SZEREDI PÁL	<i>Kovács Imre rehabilitálása</i>	7
ABLONCZY LÁSZLÓ	<i>Ő maga volt Dániel... Válaszok a Magyar Szemle kérdéseire Illyés Gyuláról</i>	24
PELLE JÁNOS	<i>A magyar gulágon. Osváth György története</i>	44
ÉNTZ GÉZA ANTAL	<i>A hely szelleme és a főépítészek. Székesfehérvár példája</i>	62
GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY KATALIN	<i>Szellemi örökségünk, a magyar műemlékvédelem</i>	80
ERDENE NOEL	<i>Dzsingisz kán kódexe: a Jasza. Egy alapvető jelentőségű keleti jogforrásról</i>	93
VÁRNAGY ILDIKÓ	<i>Apám emlékére</i>	110
BALÁZS ATTILA	<i>Pokol mélyén rózsakert. Részlet a Rózsa-Flores Eduardo-könyvből</i>	115
1% METAFIZIKA		
ARANY JÁNOS	<i>Honnan és hová?</i>	133
BIBÓ ISTVÁN	<i>A forradalomról és a liberalizmusról</i>	137

KÖRKÉP

EGEDY GERGELY	<i>Liberalizmus kontra demokrácia? (Umut Korkkut könyvéről)</i>	140
NÉMETH FERENC	<i>Vészterhes idők bánáti krónikája. Dr. Várady Imre Naplója</i>	145
GECSÉNYI LAJOS	<i>A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. Granasztói György könyvéről</i>	149
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>A totalitárius országok építészetéről</i>	152
BÓNIS FERENC	<i>Új adatok Bartók Béla életrajzához</i>	157
JUHÁSZ ELŐD	<i>Mozart-ragyogás. Újra pódiumon Kocsis Zoltán</i>	168
FÁY ZOLTÁN	<i>Benedek pápa és a harmadik évezred</i>	170
BOTOS KATALIN	<i>Törésvonalak: a válság mélyebb gyökerei</i>	177
BOD PÉTER ÁKOS	<i>A fejlett Nyugat: utolérni vagy oda menni?</i>	193
E SZÁMUNK SZERZŐI		206
SUMMARIES		210

Ezt a számunkat Entz Gézának az írásához mellékelte székesfehérvári műemléképületek általa készített fotóival illusztráltuk. A borítón a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár és Csók István Képtár árka-dos előcsarnoka Székesfehérváron, az építész: Schmidl Ferenc, 1941–1942. Két épületfotó Kubinszky Mihály cikkéhez tartozik, lelőhelyük az internet, illetve Modern és szocreál. Építészet és tervezés Magyar-országban 1945–1959. Magyar Építészeti Múzeum kiadása, 2006.

otpbank

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

A SZAKSZERŰSÉG SZŰKÖSSÉGE

Azt mondják, a polihisztorok kora lejárt. Meglehet, valóban így van, annyiban feltétlenül, hogy a paleolit kor óta nem jártak az emberiségre olyan idők, amelyek kedveztek volna nekik. Mert már a neolit világban megjelentek a specialisták, akik a kő szerszámok csiszolásában maradandót alkottak. Hja, addigra elmúltak a régi szép idők, amikor még a kő döntötte el, hogy miként hasad. Ha nem a várt módon tette, akkor a készített, pontosabban keletkezett penge, azaz szilánk a vágottól eltérő funkciót kapott. Mégis elképzelhető, hogy az eszközök használatához szükséges kreativitás szabadságának meghagyása volt az igazán felhasználóbarát termelés.

A szakosodás később megállíthatatlan lett. Az ember korábban csak úgy csináltatott valamit, a tevékenységek specializálódása után már dolgozott. Buzgólkodása a munkamegosztás után vált munkává... Manapság ezt fejlődésnek mondjuk, sok szempontból bizonyára joggal. De éppen ez a „sok szempontból” jelzi: nem mindenben és nem feltétlenül.

Tekintve, hogy minden választás a nem-választottól való lemondás, a specializálódás is a teljesség feladása. Nyomában a közösség láthatóan hatékonyabban működik, ha úgy tetszik: sikeresebb – ám az egyén szegényedik. A részletekben való tökéletesedés mind messzebb viszi az emberiséget a teljességtől, miközben azt hiszi, közeledik hozzá. Nem korunk jellemzője ez csupán: mai kultúránk előkészítői és elődei már a kezdetektől az aranykorba vágytak vissza: a teljesség megélésének korába. Oda, ahol a teljesség, ha öntudatlanul is, de megélhetőnek látszott. Utóbb e közvetlenség helyére a metafizika került: a teljesség iránti vágy a

mítoszokba, a vallásba, később a belőlük kinövő vagy velük testvér művészetekbe menekült.

Előbb a mindennapi gyakorlatból, később a tudományokból ez a vágy kikerült. Az emberiség megszokta a hiányt. Szétaprózott, így mindig megcsonkított gondolkodását elfogadta mintegy öröktől való, természetes állapotnak. Ezzel megszabadult fantomfájdalmaitól, és akiben mégis megszólal a teljesség szava, az szenved, kínlódik, kivételesnek számít. Egészség iránti vágyát a többség betegségnek tekinti, és erre specializálódott szakemberek kezelésére bizza.

És mégis... Mindig lesznek kivételek, akik atavisztikusan vonzódnak a teljességhez. Ami mind távolabbra kerül tőlük, hiszen a rész szerint való tudományok káprázatos ismereteket, művelőik számára is beláthatatlan tömegű információt kínálnak. Egyúttal tovább fokozzák a specializálódás iramát és kényszerét, minél többet tud valaki valamiről, annál több ismeretre vágyik. Jobbára azt hiszi, hogy így juthat a végső titkokig. Pedig inkább csak távolodik tőlük.

A klasszikus kor jelszava az volt: „Ismerd meg önmagad!” Nem az tehát, hogy a világot, az anyagot, az idegenséget, hanem önmagadat: hogy ne válj idegenné az ismeretek özöne által mind rejtélyesebbé váló világban.

Ez a szempont ma mintha elveszett volna. Egy őrült és őrjítő tempójú versenyben az ember, mint önmagában teljes, egyedüli példány mind végzetesebben lemarad az emberiség mögött. Már nemcsak a kozmoszal, hanem saját fajával szemben is porszem, miközben szertelenül nagynak képzelet magát.

De miféle emberiség, közösség, társadalom az, amelyik uralomra törve megfélekedzik tagjai eredendő méltóságáról, arról, hogy mindegyiküknek joga lenne a teljesség jegyében élni? A 20. század megmutatta, mit jelent ez. Egy-némely közösségek sikerének rendelte alá azok tagjait. Am ha az ember nem – ahogy Ady mondta – fenség, hanem statisztikai tény, akkor már nem ember, legalábbis nem olyan

ember, akire figyelni kell. A nagy, irracionálisan racionális zsarnoki rendszerek emberképe úgy specializálódott, hogy végletesen leszűkült. A teljességhez való jogától megfosztott istenképmásba rejtett szikrák már részekben sem lobbantak. Egyenes út vezetett innen a pusztulásba.

De ne higgyük, hogy csak azért, mert tébolyult rendszerek és tébolyult diktátorok pusztították minden aggály nélkül. Nem: az e rendszerekben tomboló üresség nem az emberiség véletlen balesete. Igaz, nem is a természete szerinti végzet. Ez a teljességről lemondó emberiség logikusan kikövetkeztethető magatartása, ami akkor is rémisztó, ha nem magukat az embereket, hanem létfeltételeiket pusztítja el.

Most ilyen veszélyek közvetlenül nem fenyegetnek. De mégis olyan világban élünk, amelynek emberképe ijesztően szűkös.

Mondhatja bárki: mindez csak a múltjához kötött, attól szabadulni nem tudó konzervatív ember panasza. De azok, akik már a mai világba születtek, mindezt így látják természetesnek. Van, aki azt mondja, hogy ez az új kor meghaladja a régi problémáit. Igaza van. És annak is, aki úgy véli, hogy azokat nem elég meghaladni, meg is kellene oldani őket. Legalább azért, hogy megtudjuk, nem álproblémák voltak-e.

E gondolkodáshoz, e felelősséghez a specializálódás útján nem lehet eljutni. Amikor interdiszciplináris kutatósookról, vagy sok tudomány szakembereiből összeállt kutatócsoportokról esik szó, amikor azt látjuk, hogy Nobel-díjat szólóban jószerével már csak írók kapnak (ők is csak műfajuk sajátosságai miatt), akkor világossá válik: még akkor is szükség lenne polihisztorokra, ha ez nem az ő idejük. Lehet, másként kell értenünk, hogy mit jelent ez a szó. Ma már aligha olyan embert, aki többféle szaktudományt művel. Ám a polihisztor nem többszörös szaktudós: gondolkodása, világlátása sarkosan különbözik azokétól, akik egyetlen tudományágra összpontosítanak. Az a többlete, ami hiányzik belőle: hogy képes legyen kizárólag egyetlen célra, részterü-

letre feltenni az életét. Nem a világ egy-egy kérdését akarja megfejteni, megválaszolni, hanem az *egész* érdekli, még akkor is, ha részleteiben nem tudja átfogni, és végső kérdéseire nem kaphat választ. A polihisztor ma nem az, aki sokféle tudományt művel, hanem az, aki sokféle figyel.

Németh László ilyennek képzelte a jövőendő értelmiségi társadalmat.

Nagyjából az ő utópiáinak születése idején Max Planck, a kor egyik meghatározó fizikusa így ír: az ész azt mondja, „hogy az egyes ember, mi emberi lények, egész érzékelhető világunkkal, sőt egész bolygónkkal együtt csupán apró kis semmi vagyunk a hatalmas megfoghatatlan természetben, amelynek törvényei nem aszerint igazodnak, ami az emberi agyban végbemegy, hanem fennálltak, mielőtt már egyáltalában élet volt a Földön, és fenn fognak állni akkor is, amikor az utolsó fizikus eltűnik róla. Ilyen megfontolások, nem pedig logikai következtetések alapján kényszerülünk arra, hogy az érzékelhető világ mögött egy másik, valóságos világot tételezünk fel, melynek léte önálló, az embertől független. Olyan világ ez, amelyet mindenestül közvetlenül soha, mindig csak az érzékek világán keresztül észlelhetünk, bizonyos jelek által, amelyeket velünk közöl”.

Ezt egy roppant specializálódott szaktudomány művelője írta, ám akinek gondolkodásában mégis a teljességre való figyelem dolgozott. Max Planck nem volt polihisztor, tudósként csak egy irányba figyelt, emberként a világ egészére volt kíváncsi. Azt hiszem, az igazi tudós mindig ilyen – csak gyakran megfelejtkezünk róla. Ahogyan sokszor maguk a tudósok is. Jó volna, ha ebben az értelemben mégis meg tudnának maradni polihisztoroknak, mert nem az ember van a tudományért, hanem a tudomány az emberért. És az ember, akár hisszük, akár nem, porszem voltában mégis csak kozmikus lény.

GRÓH GÁSPÁR

KOVÁCS IMRE REHABILITÁLÁSA

***Kovács Imre levele Veres Péter pártelnökhöz,
melyben bejelenti kilépését a Nemzeti Parasztpártból:***

Kedves Barátom!

Fájdalmasan érint, hogy közölnöm kell Veled: abból a pártból, amelyiket én alapítottam, a Nemzeti Parasztpártból kilépek. Elhatározásomat feleslegesnek tartom megindokolni, s amikor arra kérek, hogy ezt vedd tudomásul, egyben Isten áldását kérem további munkádra.

Budapest, 1947. február 24.

Őszinte nagyrabecsüléssel:

Kovács Imre¹

*

Lépten-nyomon hallani érdekes történeteket, olyan legendákat, melyek valamely esemény kapcsán izgalmas és érdekfeszítő történetet formáznak kevésbé ismert vagy hiányzó információk megoldására. Születhetnek legendák egy-egy téves adat vagy következtetés, pontatlanul megfogalmazott mondat alapján is. Különös életet élnek a történelem területén elterjedő legendák, melyek számtalan esetben terebélyes bokorra nőnek, egyre színesebbé válnak, sokszor önálló életet élnek. Gondoljunk csak a gróf Széchenyi István vagy gróf Teleki Pál öngyilkosságával vagy meggyilkolásával kapcsolatos tévhitekre, IV. Károly magyar trónról való lemondásának legendájára, vagy – távolabbra tekintve – a marathoni futó, illetve a drákói szigor tévhitére. Azt is figyelembe kell vennünk azonban, hogy bizonyos legendák elterjedése politikai vagy ideológiai céllal alakul ki, sokszor évtizedekre, évszázadokra megbénítva, elferdítve a korrekt és tényszerű ismereteket, értékeléseket.

Írásomban egy ilyen – talán nem is feltétlenül szándékos – legendának a pontosítását szeretném bemutatni, mely Kovács Imrének, a Magyar Nemzeti Parasztpárt egyik leghetségesebb politikusának a saját maga által is alapított pártjából való kilépésével kapcsolatosan terjedt el. Ebben az évben, 2013-ban lenne 100 esztendő Kovács Imre, ám még mindig kevéssé ismert élete, munkássága, gondolkodása, mivel hosszú emigrációja, korai halála és az egyre inkább a bulvártörténelem felé forduló közérdeklődés kiszorította őt a hiteles történelemfeldolgozás lapjairól.

Kovács Imrét a magyar történetírásban mindenütt jobboldali politikusként mutatják be. Ez téves, torzító és pontatlan meghatározás, Kovács Imre reálpolitikus volt. Az eredendően a bal- és jobboldali megosztás is viszonylagos, hiszen kérdéses, mihez képest viszonyítunk. Veres Péter, a Nemzeti Parasztpárt 1946. novemberi nagyválasztmányi ülésén polemizált erről a kérdésről: „Hiába tagadnánk, hogy van jobb- és baloldal a pártunkban. Ez igaz. Ez azonban nagyon relatív dolog, mert például a feudalizmushoz viszonyítva a liberalizmus is baloldal volt, a nyilasokhoz a kapitalista nagytőke is baloldal volt, a kommunistákhoz viszonyítva már a szociáldemokraták is jobboldal.”

Az 1945 és 1948 közötti időszakban jobboldali jelzővel illették a reakciónak nevezett csoportokat, a háború előtti rendszer jogfolytonosságát hirdetőket, a radikális változások ellenzőit. Kovács Imre az ilyen felfogástól gyökeresen eltérő gondolatokat képviselt. Az úgynevezett „harmadik út” politikusa volt. Nem fogadta el a demokrácia diktatórikus, mindent a közösségi állam érdekeinek alárendelő lenini–sztálini értelmezését és gyakorlatát, de elutasította az individuális érdekek olykor féktelen érvényesítését lehetővé tevő liberális-polgári demokrácia társadalomképét is. 1946. szeptember 29-én a parlament előtt tartott beszédében a kormánykoalíció pártjai közötti politikai különbség pontos diagnózisát adta. Véleménye szerint a demokrácia értelmezé-

sében mutatkozik a kibékíthetetlen ellentét. „A demokrácia fogalma állandóan változik, a lényege nem változhat: szemben a diktatúrával, az államot alkotó emberek olyan társas tömörülése, olyan uralmi forma, amelyikben a többség akaratára érvényesül a kisebbség jogainak tiszteletben tartásával. Azé a többség, amelyik dolgozik, a demokráciát építi, s a kisebbség jogát csak úgy respektálhatjuk, ha ténykedésével a demokrácia hibáit akarja korrigálni, nem pedig a demokratikus rendet megdönteni.”² Egyszerű szavakkal, közérthetően fogalmazta meg az emberek közötti kapcsolat lényegét, s máig érvényesen határozta meg a társas tömörülés politikai gyakorlatát: „Mindenkinek úgy viselkedjék másokkal szemben, ahogy elvárja, hogy vele szemben viselkedjenek.” A politikai életre kivetítve ez azt jelenti, hogy a politikai pártoknak nem az ígéreteikkel, hanem a cselekedeteikkel kell versenyezniük.

Kovács Imre integrátor volt a szó nemes értelmében. Nem volt polihisztor, sem elméleti gondolkodó, nem értett annyira a közgazdasághoz, mint Kárász Arthur, a mezőgazdasághoz, mint Farkas Ferenc, a szociológiához, mint Erdei Ferenc, a paraszti lélekhez, mint Veres Péter. Ő volt viszont, aki egységbe fogta az egyes gondolatokat, s politikai gyakorlattá, cselekvéssé formálta. Pragmatikus alkat volt, a gyakorlati eredményességet tekintette minden gondolat, javaslat értékének. Ha Kovács Imre „harmadik útjának” meghatározását kellene adnunk, akkor – írásai, fennmaradt beszédei alapján – talán elfogadható Bíró Zoltánnak a *Saját út* című kötetében írt értelmezése, mely szerint: a harmadik út a parasztság, a munkásság és az értelmiség tényleges szövetségére és érdekképviselőjére épülő pluralista politikai berendezkedés. A saját út a középpártokra épülő koalíció, a kismagántulajdonra alapozó szövetségi társas tömörülés, azaz demokrácia, melyet a Szovjetunióval és a nyugati demokráciákkal való barátság, a szomszédos kelet- és közép-európai kis nemzetekkel való természetes együtt haladás jellemez, itt Kelet-Közép-Európában. Ez semmiképpen nem

tekinthető jobboldali politikai álláspontnak, ez egy nemzeti demokrata felfogása, aki a nemzeti érdekeket a nemzetközi – ha úgy tetszik, internacionalista, ha másképpen mondjuk, akkor globális, esetleg nemzetközi pénzügyi lobbí – érdekek elé helyezi. A Parasztpártban tehát magam részéről Erdei Ferenc csoportjáról és Kovács Imre csoportjáról és követőiről beszélek, s nem használom a jobb- és baloldali fogalmakat, minősítéseket.

A másik alapvető kérdés Kovács Imre Parasztpárthoz való viszonyának és Magyarországról történő emigrálásának téves megítélése. Egyértelművé kívánom tenni, hogy Kovács Imre élete végéig parasztpárti politikus maradt, nem paktált le semmilyen más irányzattal, hűen követte az 1939-es pártalapításkor lefektetett elveit, soha nem hagyta cserben szülőhazáját. A Nemzeti Parasztpártból nem sérődöttségéből s nem külső hatásokra, hanem a párt politikai irányvonalának megváltozása miatt lépett ki. Az 1947 novemberében bekövetkezett emigrálását saját döntése alapján tette meg, nem a felelősség elől menekülve, hanem egy új politika megalapozásának súlyos terhét vállalva.

Kovács Imrének a Nemzeti Parasztpártból való kilépésének oka – az ezzel kapcsolatosan elterjedt legenda szerint – Kovács Béla kisgazdapárti képviselőnek a megszálló szovjet hatóságok általi letartóztatása volt. A tévhitnek kiindulópontja az a monográfia lehetett, melyet a Nemzeti Parasztpárt történetéről Tóth István készített, s 1972-ben jelent meg Magyarországon, a Kossuth Kiadó gondozásában. A kötetben szerepel, hogy Kovács Imre 1947. február 24-én levélben közölte Veres Péter pártelnökkel kilépését, s a szerző egy félmondatban utal arra, hogy ezt a másnapi parasztpárti politikai bizottsági ülésen olvasták fel, azon a napon, amikor Kovács Béla letartóztatására sor került³. Így kötődött össze Kovács Béla letartóztatásának és Kovács Imre kilépésének pillanata, melyből később sokan azt a téves következtetést vonták le, hogy ez lett a döntő ok.

Amennyiben a pontos tényeket és eseményeket s nem a későbbi feldolgozásokat és értékeléseket tesszük vizsgálat tárgyává, akkor egyértelművé válik, hogy Kovács Imre sohasem valami ellen cselekedett, hanem mindig valamiért. Ő offenzív politikus volt, szemben sok más kortársával, gondoljunk a tétovázó, hezitáló Nagy Ferencre, a bizonytalan, ide-oda csapódó Erdei Ferencre, a múltjának szellemeivel küszködő Veres Péterre. Nem az eseményeket követte, hanem elébe ment azoknak, cselekedeteivel a folyamat befolyásolására törekedett, ám figyelt környezete rezdüléseire, s bátran változtatott, amennyiben annak szükségét látta. Ezért mondom azt, hogy pragmatikus politikus volt. A Parasztpártból azért lépett ki, mert a párton belüli erőközpont kialakulása végleges tényé vált, s ezt saját nézeteivel már nem tudta összeegyeztetni. Azzal a legendával, mely szerint Kovács Béla letartóztatásának hatására lépett ki a Parasztpártból, olyan színezete lett tettének, mintha durcás gyermekként állna fel az asztaltól, mert elkergették barátját onnan. Arról nem is beszélve, hogy ezzel a legendával tovább erősíthették a jobboldaliságáról kialakított képet, hiszen úgy nézett ki, mint aki sorsközösséget vállalt a „*demokrácia megdöntésére törő erők*” egyik képviselőjével.

Lássuk először is a tényeket Kovács Imre kilépésével kapcsolatban. A kilépést bejelentő levél eredeti példánya megtalálható a Nemzeti Parasztpárt iratai között⁴ a Politikatörténeti Intézet levéltárában. A levél dátuma 1947. február 24.⁵ A kilépésről szóló levelet Veres Péternek címezte Kovács Imre, s azt a Parasztpárt politikai bizottságának jegyzőkönyve szerint Veres Péter elnök 1947. február 25-én az ülésén felolvasta. A levél megfogalmazásából kiderül, hogy Kovács Imre saját elhatározásából s fájdalmas döntést hozva hagyta el a Parasztpártot. Tette ezt vélhetőleg azért, mert Farkas Ferenc, aki mindvégig kitaró eszmetársa volt az Erdei-szárnyal szembeni küzdelmének, ezen a politikai bizottsági ülésen olvasta fel visszavonuló nyilatkozatát. Ebben Farkas

bejelentette, hogy felelősséget érez a pártban kialakult megosztottságért, s békejobbot nyújtott a másik oldalnak. Ezzel Kovács legbefolyásosabb követőjét veszítette el, a párt vezetésén belül csak a megaláztatás és az elvtelen kompromisszumalkotás várhatott rá. Kilépését követően *A reggel* című lapnak adott nyilatkozatában fogalmazta meg mindenki számára érthetően távozásának személyes indokát: „A politikát élethivatásomnak tekintem, úgy akarok politizálni, hogy Kovács Imre, a politikus ne szégyellje magát Kovács Imre, az ember előtt.”⁶ Kovács Béla NKVD általi letartóztatására ugyanezen a napon, de a késő délutáni órákban került sor. Maga az őrizetbevétel mindenkit megdöbbsentett, hiszen a politikust védte az országgyűlési képviselőket megillető mentelmi jog, továbbá példátlanak tekinthető egy idegen hatalom erőszakszervezetének ilyen mértékű beavatkozása egy független ország területén, annak állampolgára ellen.

Kovács Imre azonban már legalább egy nappal Kovács Béla letartóztatása előtt döntött a Parasztpártból történő kilépéséről, s azt nem befolyásolhatta a későbbi jogsértés. Az idő pontos rögzítése egyértelművé teszi, hogy Kovács Imre kilépése semmiképpen nem a letartóztatásra történő reakció volt.

Fontosabbnak tekintem azonban a legenda alapján levont politikai következtetés cáfolatának bizonyítását. Kovács Imre lépését ugyanis ez alapján állították be később megjelent írások olyan színben, mintha ő úgynevezett jobboldali politikus lett volna, aki a Kisgazdapárt politikájának uszályába kerülve feladta a paraszti érdekek képviseletét. Kovács Imrét reakciónak, nemzetellenesnek, árulónak, ellenségnek állították be. Ezzel szemben az események és a dokumentumok hiteles és teljes ismertetése igazolja, hogy Kovács Imre volt a háború utáni birtokos és szegényparaszti érdekek következetes képviselője, mind politikailag, mind gazdaságilag megalapozott programja volt a vidéken és a mezőgazdaságból élők társadalmi szerepére vonatkozóan.

VILLANYTELEP, A GÉPTEREM TETŐSZERKEZETE,
1920-as évek

Az igazoláshoz érdemes visszamenni a történelemben, s felidézni a Parasztpárt 1939-es makói alapítását. A parasztság képviselőjére létrejövő politikai párt létrehozásának kezdeményezője és egyben politikájának meghatározó alakítója Kovács Imre és Erdei Ferenc voltak. A *Szabad Szó* köréhez tartozó népi írók, különböző okokból, más és más elvi indoklás alapján ellene voltak a pártalapításnak. Az önálló parasztpárt alapítását következetesen szorgalmazó Kovács Imre azonban válaszút elé állította a kételkedőket. „Pedig ez a pillanat érkezett. Nincs több út: eddig lehetett keresgélni, kísérletezni, vitatkozni: most nyilvánvalóvá vált, hogy csak a parasztság maradt meg és csak a parasztság az egyetlen út. Ezt tudomásul kell venni fent és lent egyformán. Ha meg akarjuk menteni a magyarságot, talpra kell állítani a parasztságot: a makói toborzás ennek a gondolatnak jegyében történik.”⁷⁷

Az 1939. májusi választásokon kudarcot szenvedett kisgazdapárti politika felerősítette azokat a nézeteket, melyek az elsősorban az agrárproletariátusra és a kis- és középpa-

rasztságra támaszkodó parasztpárt létrehozását szorgalmazták: „...ez a mostani lecke megtanítja a parasztság tétovázó vezetőit is, hogy az úri pártokkal való paktálás helyett egyszerű, világos, áttekinthető és következetesen képviselt paraszti programra és következetesen demokrata, vagyis a néppel együttműködő parasztpártra van szükség.”⁸ Ez a párt azonban mást jelentett Kovács számára, mint pusztán a politikai törekvések egy újabb szervezetét. A Parasztpárt minden eddiginél szélesebb szövetséggel és célkitűzéssel lépett a porondra: „Sokkal többet akarunk Makón, mint egy politikai párt megalapozását: a parasztegység megteremtését akarjuk, hogy soha többé csalódás, kudarc ne érje és soha senki a maga egyéni céljai érdekében ki ne használhassa ezt a nagy társadalmi osztályt. ...Ma a parasztság a nemzet. Akár az ország függetlenségére, akár a belső helyzet tisztulására gondolunk: csak a parasztság jöhet számításba. Minden más társadalmi osztály már eljátszotta kisedet játékait.”⁹ A feladat – Kovács szerint – a parasztdemokrácia megteremtése, melyhez elengedhetetlen feltételként a parasztság egységes fellépését, azaz a paraszti rétegek érdekszövetségének megteremtését és a városi dolgozókkal való szövetséget jelölte meg. A parasztdemokrácia alapja: „...a népi önkormányzatra felépített közigazgatási rendszer és szövetkezeti alapon álló gazdasági élet...”¹⁰ Ez a tiszta cél sokakat vonzott Makóra.

Bár a kirobbant világháború és a radikalizálódó hatalmi rendszer illegális működésbe taszította a Parasztpártot, ám annak a *Szabad Szó* köré csoportosuló szervezetei, illetve közérthető és következetesen nemzeti céljai önálló tényezővé emelték a saját tulajdonukon gazdálkodó paraszti erők képviseletében fellépő politikai csoportosulást. 1944 decemberében, az Ideiglenes Nemzetgyűlésben 17 fő képviselővel jelent meg a Parasztpárt, Erdei Ferenc a megalakult Ideiglenes Kormány belügyminisztere, S. Szabó Ferenc pedig a földművelésügyi tárca államtitkára lett. A Nemzeti Parasztpárt tehát ott bábáskodott az újjáalakuló államigazgatás

bölcsőjénél, részese lett az új legális államhatalomnak. Az 1939-es pártalapításnak beérett a gyümölcse.

Sajnos a Parasztpárt sem mentesült a háborút követő politikai válságtól. A párton belüli viták és ellentétek már az 1945. június 5-én tartott együttes intézőbizottsági és a felügyeleti bizottsági ülésen is felszínre törtek. A megbeszélésen Erdei Ferenc tartott értékelő bevezetőt, melyben megállapította, hogy a Parasztpárt nem egy működő organizmus, a pártmunkában felfedezhető egy szubjektív elkeseredés és egy objektív megtorpanás.¹¹ A Parasztpárt szervezetének kiépítése azonban még csak pár hónapja kezdődött el, ezért túlzottnak és megosztónak látszottak ezek az elvárások. „Tömegeinket még nem a számító ész, a politikai belátás, hanem csak az érzés hozza a pártba”¹² – hangoztatta Kovács az ülésen, jelezve, hogy a parasztegység csak akkor valósítható meg, ha az egy önálló, a paraszti érdekek és szándékok alapján felépülő politikai pártban, azaz a Nemzeti Parasztpártban testesül meg.

Az 1945-ös esztendő nyarát és kora őszét a választásokra való készülődés jellemezte. Kovács Imre következetesen érvelt az értelmiség és a parasztság történelmi összefogása mellett, ám az Erdei-csoport, illetve a hozzájuk csapódó Veres Péter a munkás–paraszt szövetségben látta a párt sikeres szerepléséhez vezető utat. Az 1945. októberi fővárosi választási eredmény kijózanító ütet jelentett. A Nemzeti Parasztpárt a szavazatok 2%-át szerezte meg. A párt intézőbizottsága október 11–12-én vitatta meg a súlyos vereség okait. „...párt leszünk vagy szekta? Erőszakosan leszúkitjuk működésünket, hogy a demokrácia látszatát megőrizzük? Tömegpárt ezzel a magatartással nem tudunk lenni”¹³ – fogalmazta meg Kovács Imre. Az 1945 novemberében megtartott országos választásokon a Parasztpárt 6,87%-os eredményt ért el, tagjává vált a létrejövő koalíciós kormánynak. 23 képviselője került be az országgyűlésbe, a párt a kultuszminiszteri tárcát kapta, melyet Keresztury Dezső töltött be. Az eredmény onnan nézve, hogy a párt-

nak gyakorlatilag még kialakult szervezetei sem voltak, s alig féléves legális működéséről beszélhetünk, sikeresnek tekinthető, ám az is kiderült, hogy a remélt gazdálkodó paraszti tömegeket s a népi értelmiség tagjait nem tudta mozgósítani a választásokon maga mellett.

Kovács Imre a választásokat követően háttérbe vonult, elsősorban a parasztegység létrehozásán munkálkodott. Egyre élesebben fogalmazta meg ellenérzéseit az agresszíven fellépő kommunistákkal szemben. Az 1945 decemberében megalakuló, Tildy Zoltán vezette kormány programjának vitájában – mint a Nemzeti Parasztpárt szónoka – tömören fogalmazta meg a magyarság és a demokrácia kapcsolatát: „A történelemből, az irodalomból ez a nép mint demokratikus nép bontakozik ki, áll elénk. Magyarság és demokrácia tehát egyet jelentenek ezen a földön, és aki ezt tagadja, annak semmi köze nincs sem a magyarsághoz, sem a demokráciához.”¹⁴ Figyelmeztető jelzés lehetett ez minden olyan politikai erőnek, amely az egész népet próbálta felelőssé tenni Magyarország második világháborús szerepéért.

1946. március 10–11-én ült össze először a Nemzeti Parasztpárt országos nagyválasztmánya, mely hivatott volt a párt politikai irányvonalát meghatározni, az országos vezetőket megválasztani¹⁵. Kovács Imre a kongresszuson tartott beszédében áttekintette a párt múltját, jelenét. Pontos elemzését adta a választások parasztpárti kudarcának. Élesen visszautasította azokat a szándékokat, melyek a Parasztpártot pusztán a kommunista párt leányvállalatának kívánták beállítani. A Parasztpártban a parasztegységet kell megteremteni, olyat, „...amelyikben minden dolgozó paraszt benne van. Minden dolgozó paraszt, akár a máséban, akár a magáéban dolgozik.”¹⁶ Kovács abban látta a Parasztpárt jövőjét, hogy ennek a közel négymillió dolgozónak a tömegpártját szervezzék meg.

A párt megosztottsága az 1946. novemberi második nagyválasztmányi ülésen a kettészakadás veszélyét vetítette

előre. Kovács Imre beszédében élesen visszautasította a nevéhez kapcsolt jobboldali jelzõt, mint mondotta: „...Nem vagyok jobboldali, demokraták vagyunk... engem azzal vádolnak, hogy a Kisgazdapárt felé akarom vinni a Parasztpártot. Nem akarom. Arra tettem fel az életemet, hogy ebbõl a pártból nagy párt lesz... Nem akarom elvinni a pártot jobbra, és nem akarom belevinni a Parasztpártot a Független Kisgazdapártba, de tessék megérteni, hogy ebben a Kisgazdapártban parasztek is vannak. És mi nem csak a munkáspártokban lévõ kapitalistákkal, gyárosokkal és nagykereskedõkkel próbáljuk keresni a barátságot, hanem próbáljuk meg egyszer keresni a Kisgazdapárt dolgozó parasztaival.”¹⁷ Beszédében pontosan körvonalazta a párthoz tartozók körét, alulról és felülrõl is meghúzva a határokat. „A kulák és zsirosparasztságot mi nem akarjuk a pártunkba beszervezni. A parasztság egész rétegét, egész osztályát nem tudjuk vállalni. Csak a dolgozó parasztokat vállaljuk, akik vagy a saját birtokukon, vagy a máséban dolgoznak. Nekünk a dolgozó parasztság pártjának kell lennünk.” Elkerülhetetlen volt, hogy a szövetségesek körét is meghatározza. „Valójában a magyar demokráciának két olyan biztos oszlopa van, amire építeni lehet. Egyik a parasztság, a másik a munkásság. Amikor mi ennek a két osztálynak legjobb viszonyát, legteljesebb barátságát építjük, szolgáljuk, nem mehetünk el szó nélkül a munkáspártok mellett sem, hogy kritika alá ne vegyük politikájukat és ugyanígy a Független Kisgazdapárt politikáját is... Viszonyunk a munkássághoz csak egyféleképpen viszonyulhat, a mellérendeltség viszonyával. Azt nem képzelhetjük el, hogy a munkásság alá legyen rendelve a parasztság érdekeinek. Nem alárendeltségi viszonyt akarunk, hanem mellérendeltséget. Egymás mellett álljon ez a két nagy társadalmi osztály.”

A nagyválasztmányi ülés Veres Péter taktikus fellépésének eredményeképpen nem okozta a párt felbomlását. A pártelnök egy egész napos beszédet tartott, kifárasztva a

küldötteket, elvonva a lehetőséget attól, hogy a két csoport képviselői hosszabban érveljenek vélt igazuk mellett. Ráadásul Veres saját vezetői listájának elfogadásához kötötte további elnöki ténykedését, s egyértelmű tekintélye lehetett volna tette a vele szembeni fellépést. A választmányi ülés nem döntött a Parasztpárt további haladási útjának kérdésében. Azt gondolom, ez volt az utolsó időpont, amikor még lehetett volna tenni valamit a magyar demokráciáért. A népi demokráciák egyes szakaszainak építésében hasonló vonások domináltak Kelet-Közép-Európában, mégis, egy rövid ideig úgy látszott, hogy Magyarország kivételes helyzetbe került. Ezt támasztotta alá az 1945-ös választások megtartása és a többpártrendszeren alapuló koalíciós kormányzás fennmaradása. Az önálló parasztpárt s az egységes paraszti érdekképviselőlet megteremtése tovább erősítette volna a saját úton haladás formáját. Ezért tartom az egész magyar demokrácia szempontjából meghatározó jelentőségűnek Kovács Imre fellépését.

A nagyválasztmányi ülést követően mind a belpolitikában, mind a Parasztpártban felgyorsultak az események. Letartóztatták a Magyar Közösség vezetőit, tagjait, a pártban pedig megegyezés született az Erdei-csoport és Farkas Ferenc, Kovács egyik legfontosabb politikai támogatója között. A Parasztpárt Politikai Bizottságának 1947. február 25-ei ülése hozta el a végső megegyezést a párt két irányzata között. Pontosabb lenne talán azt mondani inkább, hogy az egyik irányzat feloldódását hozta el ez a nap. Az ülés kezdeteként Farkas Ferenc egy nyilatkozatot olvasott fel, melyben mind a saját, mind az úgynevezett jobboldali – Kovács Imre személyéhez köthető – csoportosulás szerepét értelmezte az új helyzetben. Egyértelművé tette, hogy lépésének kiváltó oka a párt szétszakadását előrevezető politikai polarizáció volt. Nyilatkozatában objektíven értelmezte a felelősség kérdését: „...Az ellenséges szárnyakra való tagoltság állapotáért valamennyien felelősek

vagyunk. Én a magam személyében elsőnek állapítom meg felelősségemet.” Ertsük pontosan. Nem a Kovács Imre-féle csoport, hanem mindkét fél, azaz az Erdei Ferenc által képviselt csoportosulás, sőt a Veres Péter által centrumba állított parasztképviselők tétovázása is felelőssé tehető a kialakult helyzetért. Fontos felfigyelni arra a megjegyzésre is, hogy Farkas azt mondta, elsőnek és nem egyedülként vállalja a felelősséget. Azaz várja, s elvárja, hogy a többiek is megállapítsák és bejelentsék a maguk felelősségét a kialakult helyzetért. Nyilvánvaló, hogy Kovács Imre ezt már nem vállalhatta. Farkas Ferenc nyilatkozatával nem a megegyezést, hanem az Erdei-féle csoport hatalomátvételét készítette elő. Találgatás lenne feltételezésekre bocsátkozni arról, hogy vajon Kovács Imre előre látta-e a megegyezés következményeit, vagy politikailag nem tartotta elfogadhatónak a nyilatkozatban szereplő gondolatok kimondását. A pártból való kilépésének azonban minden kétséget kizáróan ezen nyilatkozat kihirdetése és elfogadása volt az indoka. Ismerte Farkas Ferenc szándékát és magát a nyilatkozatot is.

A reggel című lapnak adott nyilatkozatában bevallotta az újságíró kérdésére, hogy a Parasztpártot az ő elképzelése szerint nem sikerült naggyá és önállóvá tenni. Félreállt tehát, hogy kiderüljön, másoknak sikerül-e. Tagadta a munkás–paraszt szövetség hamis jelszavát, a munkásság egyedüli vezető szerepét, ezzel szemben az agrárérdekek önálló megjelenítését kívánta megteremteni egy egységes és következetes parasztpárt keretében. A munkásegységgel szemben a paraszti egységet javasolta.¹⁸ Ez lett a veszte. Sem a Kisgazdapárt, sem a Nemzeti Parasztpárt nem vállalta a szembenállást, és politikai taktikázásaik, tétova lépéseik elhamvasztották a paraszti konokság történelmi lángolását.

A Nemzeti Parasztpárt önálló parasztpolitikájának el-sorvadása, a látszategyezségek elleni tiltakozása demonstrálásaként lépett ki Kovács Imre a pártból. Ugyanakkor nem

adta fel a politikai harcot, az országból 1947 novemberében történt emigrálásának utolsó pillanatáig szolgálta a parasztság politikai érdekképviselőtének érvényesítését. Téves és megtévesztő az a következtetés, hogy Kovács Imre egy barátja, politikai eszmetársa meghurcolása avagy a Kisgazdapárt elleni fellépés elleni parasztpárti tiltakozás elmaradása miatt, sőt még az is, hogy a megszálló hatóságok fellépése elleni felháborodása végeztette meg lépését. Ez a feltételezés kétségbe vonja parasztpárti elkötelezettségét, politikai következetességét. Ezzel szemben Kovács Imre haláláig hűséggel szolgálta szülőhazája szabadságát.

Amikor a magyarországi Nemzeti Parasztpárt 1949. február 1-jén beszüntette működését, a nyugaton élő emigráns parasztpártiakban felvetődött annak terve, hogy létrehozzák a párt külföldi képviselőtét. A fő kérdés ezúttal is az volt, hogy önálló pártszervezet legyen-e, vagy csatlakozzanak a Nagy Ferenc-féle emigráns Parasztszövetséghez. A kérdés 1949. március 27-én a Zürich melletti Wallisellenben dőlt el. Az emigrációba kényszerült parasztpártiak összejövételén Kovács Imre tartott helyzetértékelést: „A magyar parasztság sorozatos elbukásainak oka osztálypárt nélküli létezése és politizálása. Tudjuk, hogy minden időben megosztottan vett részt a politikában és ez másod- vagy harmadrendű szerepre kárhoztatta, sohasem tudott olyan részese lenni a politikának, mint ami életformájánál fogva megillette volna. Mindig felhasználták bizonyos célok érdekében és a magyar parasztság eddig a magyar politika balekja volt.”¹⁹ Az emigrációs időszakot átmenetinek tekintette. Az országot azért hagyták el, hogy átmentsék a későbbiekre az egységes Parasztpárt szellemiségét, s azt egy ott és akkor létrehozandó Magyar Parasztpárt megalapításában látta megvalósulni. „Ha úgy felelünk, hogy igen – és én így felelek –, akkor csak jól szabad szolgálni parasztságunkat, semmi esetre sem úgy, ahogyan eddig tettük. Ezért mi is hibásak vagyunk, tehát azokkal a hibákkal, amiket elkövet-

tünk a múltban, nem szolgálhatunk, nem tehetjük ki újabb kudarcnak a parasztságot. Csak szervezeten szolgálhatjuk, és ehhez párt kell." A párt megalapítására nem került sor. Okainak ismertetése meghaladja ezen írás kereteit, ám Kovács Imre fellépése és törekvése egyértelműen igazolja politikai hitvallásának folytonosságát még az emigrációban is. Soha nem adta fel nézeteit, a küzdelmet az önálló, demokratikus Magyarország megteremtéséért.

Sajnálatos, hogy a rendszerváltoztatást követően is csekély figyelem fordult a hosszú évtizedeken keresztül emigrációban élő politikusaink munkásságának megismerése felé. Úgy vélem, Kovács Imre egyike volt a 20. század legtehetségesebb magyar politikusainak, s írásai korszakról korszakra haladva számtalan tanulságot és útmutatást hordoznak. Illő lenne ennyi év után végre méltó helyet adni számára a magyar szellem panteonjában. Kovács Imre politikai rehabilitálása olyan tartozása a magyar társadalomnak, melyet nem szobrok felállításával, utcák neveinek megváltoztatásával, hanem munkáinak, életének teljes megismerésével lehet kiváltani.

Talán azon is érdemes lenne elgondolkozni, hogy Kovács Imre és a többi magyar emigráns szellemi hagyatékát nem kellene-e méltó helyen elhelyeznünk, megfelelő kutatási és hozzáférési lehetőséget biztosítva ezeknek a dokumentumoknak.

Kovács Imre 1970-ben barátjához, Borbándi Gyulához írott levelében úgy fogalmazott: „Én határozott döntéssel emigráltam, pontosan tudtam, miért jövök el Magyarországról. Nem tudtam a kommunizmussal egyezkedni, képességnek tartottam, hogy kommunizmusban éljek, s ma is ez a felfogásom, hiába nevezik szocializmusnak. Valószínűleg erről a Magyarországról már nem jönnek el, de erre még nem megyek vissza. Én is ki vagyok téve csábításnak, rábeszélésnek, hogy menjek haza, akár csak látogatóba, amint azonban magyar földre lépnek, mindjárt elveszíte-

ném azt a potenciálomat és hitemet, ami 23 éven át az elveimhez kötött. De elveszítené hitét sok magyar is, mert ha én is hazamentem, a velem egyívásúak hazamentek, akkor már nincs remény. A remény, a kitartás részei vagyunk és ez roppant felelősség.”²⁰ A remény beteljesült 1990-ben, Kovács Imre halála után 10 esztendővel. Adjunk hát elégtételt Neki és sorstársainak, mossuk le róluk az árulás bélyegét, s szellemi hagyatékukat hozzuk haza, szülőföldjükre.

SZEREDI PÁL

Jegyzetek

¹ PTI 284. f. 12. öe. Kovács Imre levele Veres Péterhez.

² *Parasztújság*, 1946. október 6. szám.

³ Tóth István: *A Nemzeti Parasztpárt története 1944–1948*. Kosuth Könyvkiadó, Bp., 1972, 204.

⁴ PTI 284. 13. öe. III. kötet. A Politikai Bizottság 1947. február 25-ei jegyzőkönyve.

⁵ A levél teljes szövege itt jelenik meg először teljes terjedelmében.

⁶ Erős Gyula: „Lássuk: mire megy Veres és Erdei? Kovács Imre elmondja, miért lépett ki a Parasztpártból”, in: *A Reggel*, 20. évf., 8. szám, 1947. március 3., 5.

⁷ Kovács Imre: *Makó elé. Szabad Szó*, 1939. július 2.

⁸ Veres Péter: *Jogtalanok és kitagadottak. Szabad Szó*. 1939. jún. 18.

⁹ Kovács Imre: *Makó elé. Szabad Szó*, 1939. július 2.

¹⁰ *Parasztdemokrácia. Szabad Szó*. 1939. dec. 24. 1. 5.

¹¹ PTI. 284. f. 13. öe. II. kötet. Az Intéző Bizottság és a Felügyeleti Bizottság együttes ülésének jegyzőkönyve. 1945. június 5.

¹² Uo.

¹³ PTI. 284. öe. I. kötet. A Nemzeti Parasztpárt Intézőbizottsága 1945. október 12. ülésének jegyzőkönyve.

¹⁴ A Nemzetgyűlés 5. ülése 1945. december 5. 153. old.

¹⁵ PTI 284. f. 2. öe. A Nemzeti Parasztpárt 1946. március 10–11-ei ülésének jegyzőkönyve.

¹⁶ Uo.

¹⁷ PTI 284. f. 3. öe. I. kötet. A Nemzeti Parasztpárt 1946. november 2-3. ülésének jegyzőkönyve. Kovács Imre felszólalása.

¹⁸ Erős Gyula: „Lássuk: mire megy Veres és Erdei? Kovács Imre elmondja, miért lépett ki a Parasztpártból”, in: *A Reggel*, 20. évf., 8. szám, 1947. március 3., 5.

¹⁹ Az emigrált parasztpárti képviselők gyűlésének jegyzőkönyve. Wallisellen, 1947. március 27. A jegyzőkönyv egy eredeti példánya a szerző birtokában.

²⁰ Kovács Imre levele Borbándi Gyulához. i. m.: Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza. 1945–1985*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985. 437.

Ő MAGA VOLT DÁNIEL...

*Ablonczy László válaszol
a Magyar Szemle kérdéseire Illyés Gyuláról*

1. rész

M. Sz.: Életrajza szerint Bodroghalászon született, s Illyés Gyula *Árvíz* című verse alatt ezt olvashatjuk: „Bodroghalász, 1948. január 24.” Mikor és miként értesült arról, hogy szülőfaluja Illyést verse ihlette?

A. L.: Meglehetősen későn. Édesapám könyvtárában ugyan kicsi koromtól hívogatóan ott láttam a verseinek 1947-ben megjelent gyűjteményes köteteit, sőt már lapozgattam az ötvenes évek második felében. Az *Árvíz* viszont az 1956-os *Kézfogások* című kötetében jelent meg, tizenegy éves lévén, nem került a kezembe. Egy későbbi gyűjteményben fedeztem fel, s mondhatom: megrendítő erővel hatott. S nemcsak azért, mert az „öreg iskolafalak” között nagyapám haláláig tanított, Zoltán nagybátyám színielőadásokat rendezett itt a falubeliekkel, édesapám pedig sárospataki tanárként népfőiskolai előadásokkal szolgálta a falu közműveltségét, majd Szombathy Sándor tanító úrral Éva nagynénem tanított benne az iskola bezárásáig. Bár mi Patakon laktunk; édesanyám is fel-felemlegette azt az árvizet, mert apám tekenőben evezett nagymamám, szülőházam udvarán, hogy az állatokat mentse. Illyés Gyula pontosan tudósított; a későbbi árvizeknél, 1964 őszén például magam is láthattam, a Bodrog az alvég felől támadott, és az én élményem is hasonlatos, mint a versben is olvasható: „...félsziget a kis falu már...” S a személyesség változatos áramütései érintettek az *Árvíz* felfedezésével. Hiszen „...a pap / és tíz gyermeke közt a szikár papné...” Király nagytiszteletű úr és családja! Akikhez

mindig tisztesség volt látogatni, ha nagymamánál időztem. A Nagytiszteletű asszony valami finomsággal és gyümölcs-csel kínálta, a felnőttek beszélgettek, én hallgattam őket...; de ha most számolom, tíz gyermek nem lehetett Királyéknál, mint a versben olvasható. Alighanem Szombathy tanító úr gyermekeivel ültek együtt az istentiszteleten; számuk ezért kerekedett a költő képzeletében. A gyermekek közül Bélával néhányszor bódorogtam halászi vakációimban, Patakon aztán iskolatársak is lettünk az 1963/64-es tanévben, nem tudom, háromévesen miként bírta fegyelemmel az istentiszteletet. Zoltán nálam idősebb, költő, és műfordítói munkásságának érdeméért a szófiai Magyar Intézetet is vezette. De az én kislegényi képzeletem Ildikót őrizte meg legerősebben. Ő az, aki Illyés Gyula versében is szerepel: „...csengőn ki-kicsap / egy kislány hangja, mint lélekharangé”. Király Ildikót az ötvenes évekből egy másik dalhoz kötődő képpel láttam a messziből: nagymamám kertjéből kilépve azonmód a Bodrog partjára értem. Sokat ücsörögtem és néztem a víz futását; olykor a gombostűt horoggá hajlítva madzaggal halászgattam. A halak sose kaptak, kudarcom nyomán kedvem hamar elapadt, s a komp járását figyeltem, és olykor távoli, mesés képként fel-feltűnt Ildikó, aki elől combja közé szorítva ruháját, térdig vízben állva fehér ruháját mosta, mosta... Iluskát álmodtam a *János vitézből*, csak dalolását nem hallottam, mert így láttam Gencsy Sárít a debreceni szabadtéri színpadon, amikor a rivalda előtt kasírozott folyóparton siratta árvaságát. Király Ildikó aztán apám egyik kedves diákjának, Benke György tiszteletes úrnak a felesége lett, aki a fordulat után visszaszerzett pataki teológia professzoraként ment nyugdíjba. De nem merülök mélyebbre bodroghalászi emlékeimben, annyit még: így volt jó, szinte rendeltetésszerű, hogy megkésve ismertem meg Illyés remekművű költeményét. Mert személyességén túl az igazi döbbenetet az jelentette, hogy az árvíz képét miként módosította Petőfi *Tisza* verse után. Illyés áradása nem a világot,

hanem a falut, a magyarságot akarja elnyelni. Helyzetjelentése pontos: a „világ szakad” – de itt nem a forradalom diadala, a képzelet újkori ’48-as: „sötét vizek”, a bolsevik világ rettenete szakad ránk. A történelem változó reménytelenségében Illyés örökös bátorítása ebben a versben is fénylik: ahogyan együtt van a zsoldározó kis gyülekezet! És a Gyermek hangja, amely ugyan a lélekharangot visszahangozza, de mégis a jövő! Nyáron Erdélyt járva, s nem először, megálltunk Marosszentimrén, és a gyülekezete-pusztult, porulte templom szüette padjában is előtűnt bennem Illyés bodroghalászi verse. A búsuló Krisztus málló freskója előtt tűnődve romlásunk, pusztulásunk rémlátásos képei valósággal egybegomolyultak. Mert Jékely Zoltán hatalmas sorsjelentése, a *Marosszentimrei templomban* és Illyés *Árvíz* verse összecseng. Jékely pusztulásunk tragédiáját úgy írta meg, hogy a holtak együtt énekelnek a hívőkkel, akik tízen vannak. Illyésnél a gyermekek száma tíz – így hát poétikailag szakrális utalás és variáció Jékelyre; mert a Gyermekek: a Jövő. Illyésnél a kicsiny eklézsia a természet végveszélyében is az összetartozás menedékét és végső reményét zengi. Vele a nyelv megtartó erejét, mert a zsoldározás, a „Tebenned bíztunk!...” a Mohács utáni feltámadást, a reformációt, Szenczi Molnár Albert és Károli Gáspár nyelv- és szellemfordító erejét visszahangozza a századokban. Jékely már a pusztulást, Illyés a végveszélyben a Gyermeket, a jövő hangját zengeti. Gyönyörű és megrendítő összefüggések nemzeti sorsunkról.

– Említette: édesapja könyvtárában Illyés-művek is sorakoztak, mi volt az első, amit olvasott?

– Sorakoztak a népi írók: Veres Péter mellett Sinka István versei, Erdélyi József verselmélete, Németh László *A minőség forradalma...* – s annyi más mű titokzatos sugallattal néztek rám napról napra, évről évre. Mi lehet bennük, ami „még nem nekem való”, amikor Benedek Elek meséit vagy Móricz Zsigmond s majd Jókai történeteit olvashatom?! De mindannyi között legerősebben a vászonkötéses

mű, a *Nyugat* mikesi emblémájával, a *Magyarok* szuggerrált. Magyarok vagyunk – de miért ilyen tömör és egyenes utalás? Mik vagyunk mégis, ha erről külön könyvben is beszélni kell? A rejtélynélküliségben, öntudatlanul is, alighanem a drámaiság sugallatát gyaníthattam. Apám korán, tragikus váratlansággal elhunyt 1950 szeptemberében, s a jó rokonok együttérző látogatása jobbára abban merült ki, hogy „kölcson”-kérték, vagy egyszerűen elloptak műveket könyvtárunkból. Szellemi igényük szerencsére Illyésig és Németh Lászlóig nem magasodott, úgyhogy özvegygé lett édesanyámmal, amikor debreceni nagyszüleimhez költöztünk 1951-ben, a kilencszáz kötetesre sorvadt gyűjteményt mondhattuk egyetlen vagyónkánknak. S ezt az apai, szellemi törzstökét néhány nekem érdektelen s egykor antikváriumba röptetett mű kivételével, ma is őrzöm. Remélem, családi örökségként majd gyermekeim és unokáim is szívesen fogadják, s tovább őrzik.

Ha a kérdésre még nem is válaszoltam, azért ez a személyesség valamit felfed abból is, hogy a negyvenes években egy középiskolai tanár (Sárospatakon!) milyen szellemi tájékozódással nevelte diákjait az életre. Apám pedig göröglatin szakos tanár volt, de a tanügyi kötelezettség mellett benne és tanártársaiban a nevelés igénye is munkálkodott – és nemcsak a diákok formálásában, hanem az iskolai élet tágassá tételében is. Hiszen az Újszászy Kálmán, és az engem keresztelő teológiai professzor, Szabó Zoltán nevével jelzett Népfőiskola szellemsugárzó ereje és Sárospatak híre Amerikáig terjedt. Németh László és Illyés Gyula ezért is vonzódott Patakhoz, s többször ellátogattak a „szabadság oroszlánbarlangja”-ba. Az ősi református pataki iskola szétverését, mint sátoraljaújhelyi párttitkár, Aczél György nagy elvszerűséggel „Párt”-olta, még pécsi titkárkodása előtt. Apám tanártársai is szétverődtek, Újhelyig, Miskolcig és Egerig költöztek további megélhetés végett. Am azért nem felejtették el a pataki éveket. Valamikor az ötvenes évek végén apám egykori

barátja, Demeter Gyula és családja meghívott Diósgyőrbe, a régi együttlétekre is emlékezve, velem-korú gyermekeivel töltsünk együtt vakációs napokat. Esti elcsöndesedésben fel-felpillogtam Gyuszi bácsi könyvespolcára, s ott láttam Illyés Gyula *Petőffijét*. Leemeltem és olvasni kezdtem. Ha már verseit bemagoltam, s egy-két szekundára is érdeemesültem, mert más szavakra átköltöttem a *Tiszát* és a *Kiskúnságot*, lássam hát a költő életregényét! Nyilván az esztétikai, verstani elemzések kevésbé érintettek, de az élete s különösen segesvári halálának talánya feltétlenül! Illyés gondosan, költői képzelettel is szárnyasítva szemlézi és értelmezi a dokumentumokat, de nem nyughattam: miként tűnt el a kukoricásban? S már e titok remegése bennem továbbélt úgy is, hogy nem sokkal később megvásároltam Dienes András *Az utolsó év* című könyvét, aki térképekkel és hadtörténelmi képzettséggel nyomozta Petőfi utolsó óráit. Illyés Gyulával való ismeretségre tehát Petőfi-érdeklődésem is bátorított.

– *Vers- és prózaélményét említette, színházban mikor látott először Illyés-darabot?*

– Keserves tény, de előbb gyalázatos hiányérzetemről számolhatok be: egyetemistaként és Budapesten. Érettségi évetől eltekintve, 1951–1970-ig, tizenkilenc éven át Debrecenben éltem. A *Fáklyalángot*, alig egy hónappal a budapesti ősbemutató után, 1953 januárjában tűzte műsorára Téri Árpád Csokonai Színháza, de ezt az előadást még nem láthattam. Itt hadd említsek két érdekes adatot. 1952. november 22-én a debreceni színház igazgatója levelet írt Illyésnek, amelyben kéri, „hagyja jóvá”, hogy a *Kossuth próbája* című darabját, a Nemzetit követően, Debrecenben is műsorra tűzzék. Ez az első értesülésem arról, hogy a *Fáklyaláng* előzetesen *Kossuth próbájaként* terveződött. Téri levelében *A tű tanúsága* című darab előadásához is kéri a szerző engedélyét, amit „Estrade” műsor keretében falvakban, katonai táborokban adnának elő. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban megtaláltam Illyés gyors válaszát is (1952. dec. 2.). Jóváhagyta a tervet: „Arra kérem

A SZÉNA TÉRI ÁLTALÁNOS ISKOLA
Tervezte Thomas Antal, 1938

csupán, vegyék majd figyelembe a pesti próbák eredményét s az esetleges javításokat. A darabnak a címe sem végleges” – írta a költő Térinek. S *A tű tanúságával* kapcsolatban pedig: „...előadásra Gobbi Hildának engedtem át, teljesítve azt a kívánalmukat, hogy az ő bemutatójuk után legfeljebb 23 hét után játszhatná más a darabot.” Ez azt is jelenti, hogy a Katon József Színházban majd *Tűvé-tevők* címmel 1953 májusában műsorra kerülő Illyés-játék, legalábbis első változatban már 1952 őszén, a *Fáklyaláng* előtt elkészült.

De visszatérve Debrecenbe: nincs nyoma, hogy Illyés farce-át a Csokonai Színház előadta volna a *Fáklyaláng* után. Majd 1969-ig egyetlen Illyés-darab sem szerepelt a műsorban, ekkor a Hungária Kamaraszínházban a *Kegyenc* került színpadra. És most már fejezzük be a debreceni Illyés-kronológiát. A hetvenes évek második felében a *Fáklyaláng* még egy-

szer, 1976-ban színpadra jutott, és azóta egyetlen darabját sem játszották Debrecenben! És másutt is alig. De erről majd később. A *Kegyencet* említettem, s erről azért részletesebben, mert több vonatkozásban is érintett a dráma sorsa és értelmezése.

Javamra vált, hogy előfelvétellel kerültem egyetemre, így egy esztendeig érlelődtem szellemi és színházi kérdésekben is. Németh László kritikái a 40-es évek elejéről, valamint Hubay Miklós *A megváltó mutatvány* című könyve eszmélető erővel döbentett rá arra, hogy sorsunkat érintően a magyar dráma és színjátszás dolgában ütemzavar mutatkozik. Könyvében Hubay klasszikusaink viszontagságos színpadi életéről írt, Móricz küzdelmét idézte föl darabjaival, aztán: meghalt Sarkadi úgy, hogy két drámáját nem adták elő! S a lázas tanulmányfolyamában egy cím: *A tű foka* – Illyés első darabja (1943), még a háború előtt született, és előadatlan – írta 1953-ban. Hubay könyve 1965-ben jelent meg, s most sincs másként, amikor 2012 nyarán beszélgetünk: Illyés drámája színpadon máig nem méretett meg. „A tű foka: a mű oka.” Páskándi Géza játékos-bölcseleti fordulatát követve Illyés darabjának elemzésével én is megpróbálkoztam (1983). Más nézőpontból, mint Hubay: halvány utalásokkal ugyan, de az *Oroszország* című útirajának életjeleiből már az 1945 utáni bolsevik fenyegetettség vízióját is érzékelni vélve.

A hatvanas évek első felében folyóiratokból s lapok elszórt híradásaiból értesültem: Illyés új történelmi darabokat írt, de sehol nyoma, hogy műsorra tűznék. 1967 nyarán országos színházi napokat rendeztek Debrecenben, s ehhez kötődve valamiféle beszélgetést szerveztek a következő évadról. Gyanútlan egyetemistaként keveredtem nagy hírű vagy hírhedt kritikusok és igazgatók társaságába, ahol a magyar dráma ügye is szóba került. Sokféle nyekergés és okoskodás közepette, a Nemzeti igazgatója, Both Béla némi dagálllyal bejelentette: felújítják Illyés nagy sikerű *Fáklyalángját*! A némaság önfegyelméből kitörve szólásra jelentkeztem: tisztelet a *Fáklyaláng*nak, de ha jól tudom, Ily-

lyés-művek sora előadatlan! Hibernálva, mondhattam volna keményebben, már a kultúrpolitikai hogylétére utalva. *Malom a Sédén, Kegyenc és Különc* – miért nem láthatjuk valamelyiket is közülük? Általános némaság ült a társaságra, valami se-beszéddel elütötték kérdésemet, de mint utólag értesültem: a döbbenet nyomán azt tudakolták: ki volt ez az ismeretlen provokátor? A követ egyenest Aczél elvtárs kirakatába hajítottam. Mindenki tudta, csak én nem, hogy az említett darabokat Aczél jóindulata óvja a nyilvánosságtól. Kérdésem azzal súlyosbodott, hogy hazai jóváhagyás nélkül Párizsban franciául előadták a *Kegyencet*. S hogy velem milyen irodalmi, és diplomáciai játékok súlyosbítták a darab életét, azt jó egy évtizede tudtam meg Kovács Veronikától, aki a párizsi bemutató egyik lelke és szereplője volt. Azt pedig Bessenyei Feri mondta el, hogy 1963-ban a Nemzetitől már a *Kegyenc* főszerepének ígéretére csábult a Madách Színházba. No, várhatta szerepét Feri; 1967-ben visszaszerződött a Nemzetibe, s a *Kegyenc* hazai bemutatójára csak 1968 tavaszán, a Madáchban került sor. Ez volt az első Illyés-darab, amit színházban láttam: Vámos László rendezte, Gábor Miklós játszotta a császárt, Mensáros László Maximust, feleségét, Eudoxiát Tolnay Klári alakította. Kedves színészeim a színpadon, de bizony, mérsékelten tetszett az erősen antikvizált szcéna, valami rezignáció is átlengette az előadást. Az érzelmek tüze, a végzetes küzdelem hatalmi, érzéki, etikai tétje tompított volt, mintha a dráma idegrendszerének jelenidejét szedálták volna. Olvasva nekem pedig épp azért volt megrendítő a dráma, mert Rákositól Kádárig is érvényesen, Illyés a zsarnokság közelmúlti lélek- és társadalom-pusztító természetét is sűrítette. S nem azért, mert akkortájt az irodalmi életben a darabot körbelengte a megalapozatlan feltevés: Erdei Ferenc felesége, Majláth Jolán és Révai József sajátos magánéleti kapcsolata is ihlette a *Kegyenc* szerzőjét. Gondolom, forrásnak és sugallatnak Teleki László darabja is elegendőnek mutatkozhatott. Különösen abban a *Különc*cel

való párosságban, ahogyan Illyés elgondolta a *Kegyenc* szerzőjének sorsát. Mert a két darab egy is: változatok a hatalom kísértésére. Kedvező légkörben, képzelettel megáldott rendező akár egymást követő komponáltságban is színre állíthatja. Tapasztalnom kellett továbbra is: az értelmezők menekültek a darab jelenidejűségétől. Egyetemi szemináriumon kiváló professzorunk, Barta János a szokottnál is sűrűbb orr-szusszantásokba kezdett, amikor a *Kegyenc*ről szóló dolgozatot kritizálva a Rákosi-időkre is hivatkoztam, azonmód leintett: maradjunk a római történetnél! Aztán az említett debreceni előadás (Giricz Mátvás rendezte) amolyan kínai utalásokkal Távol-Keletre terelte Illyés drámai küzdelmét.

– *Ha nem is Debrecenben, azért idővel bizonyára szaporodtak az Illyés-előadások...!*

– A hatvanas évek második felében, egyetemistaként hírlapi cikkekből kapott forintjaimból és antikváriumba vitt könyvek árával feljavított gazdasági helyzetem annyira megemelte tehetőségemet, hogy vonatjegyet váltottam, s utaztam Pestre előadásokat nézni; Latinovits Liliomáért Kecskemétre vonatoztam, s így jutottam el Németh László utolsó darabjának, a *Semmelweis*nek szegedi premierjére. Egyikről-másikról az *Alföld*ben beszámoltam, de a folyóirat utólag is csak honoráriumot fizetett, az utazás költsége és a szállás engem terhelt. Utóbbi dolgában jobbra a váróterem éjjeli s fapados szíveslátására számíthattam. Mindannyi út között talán a *Tiszták* ősbemutatójára emlékszem legélesebben. Jegyet előre, a pécsi színház titkárságára címzett levélben kértem. 1969. december 19.: ha képességem engedné, novellában beszélném el annak az útnak a történetét. Reggel 7.10-kor a Hajdú expresszrel indultam Pestre, amely menetrend szerint 10-re a Nyugati pályaudvarra érkezik, s még egy kis bolyongást is terveztem, hiszen a Délből 13 h-kor indult a pécsi gyors. Igen ám, de éjszaka fergeteges havazás terítette be az országot. A Hajdú expressz pedig ½12-kor is még Kőbánya előtt vesztegelt, befagytak a váltók, s

nem moccantunk. Verejtékcseppek leptek el, folytonosan az órát néztem: meddig nem késő, hogy beérkezzünk, s majd a 12-es busszal átjussak Budára – de hát a számítás fölösleges, hisz mit tudhatom, miként küszködnek a fővárosi járművek! Feszültségem a percek múlásával fokozódott: lehetetlen, hogy este ne lássam a *Tisztákat!*... Nem részletezem; dél elmúlt, amikor a Nyugatiba érteztünk, s épp elértem a pécsi gyorsot, késett az is, de gyalogosan is időben a színházba értem. Feledhetetlen este! Ma is őrzöm a műsorfüzetét; Perella: Bánffy György, Corba: Labancz Borbála; Pierre Amiel: Haumann Péter, Gérard: Győry Emil..., rendező: Dobai Vilmos. Megrendítő, látomásos dráma egy kis nép pusztulásáról. Hogy a hódító praktika, a diplomácia ármánya és a hadsereg miként roppantja össze és semmisíti meg a kathárok népét. Montségur várában játszódik a történet, ám rémisztően pontos nemzeti tragédia arról is, hogy mi történt velünk 1945 után, majd 1956-ban. Tudjuk Illyés naplójából, 1947 végén már járt az albigensek földjén, foglalkozott a kathárok történetével. S az ő nagy tragédiájában a pusztulást, a végső vereséget nem is a harci összeroppadás, nem a máglyahalál jelenti, hanem az, hogy az iratok, a szellemi nyomok is megsemmisülnek. Ma is lélek-szórítóan él bennem Perella és Vilmos (Paál László) disputája a láda sorsáról, amit menteni a titkos ösvényen, a közösség megmaradásának reményét is jelentené! S lám: az *Árvíz* című versében a bodroghalásziak zsoltározása, mint menedék a reménytelenségben s a kathárok hitiratainak sorskérdése – ugyanaz a gondolat. Mert az *Árvíz* is, akár egy tragédia magja. Egy balladai dramaturgiába foglalva – ahogyan Lorca gondolkodott. Most, hogy erről beszélgetünk, tűnődöm: Illyés kiváló dramaturg barátai, Benedek András, később, a pécsi években Czimer József, olykor talán túltanácsolták a költőt. Szabályozottság felé terelték olyankor is, amikor Illyés költői és gondolkodói formátuma új színpadi tartományok, dramaturgiai megoldások irányába is távlatot ígértek...

– *A pécsi út tehát egy emlékezetes előadás élményével zárult!*
– Várjon, mert ha megengedi, még folytatom! A földszinten ültem, jobb oldalon, s alig néhány méterre tőlem Flóra nénivel Illyés Gyula a páholyból figyelte az előadást. Megrendítően szép este volt! Illyés Gyulát akkor láttam először. Újabb művei, a *Dőlt vitorla*, a *Fekete-fehér* című verseskötetek, a *Hajszálgökörek*, a *Szíves kalauz* eszméletető esszék szerzője – Illyés Gyula! S láthatom őt! A *Magyarok* és a *Petőfi*-könyv szerzője! Oldalvást pillogtam, felé, olykor a játék hatását is próbáltam lesni az arcáról... – ha elmaradt volna az előadás, akkor is boldogan utaztam volna haza. A *Tisztákkal* kezdődött az ő pécsi korszaka. Akkor még gyanútlan voltam. Hogy Pécs sorozatban játszhatta Illyés darabjait, Czímer József bátorítása mellett azért is, mert Pécs és Baranya képviselőként is Aczél felségterülete volt. Más megyékben filléreztek a galériákkal, a modern magyar festők raktárba zárva várták a feltámadást, Pécsen kortársi galériák sora nyílt. Pesti, fehér házi eligazítással, más megyék első titkárainak pedig, meg-megújuló Illyés-botrányokról beszéltek vagy suttoztak. S persze így tudták a leckét: jobb, biztosabb Illyést nem játszani! A *Népszabadság* és az *ÉS* pedig e kettős aczéli játék országos harsonájaként üzemeltek: egyik ilyen bántás nyomán, 1965 decemberében, éppen a *Kegyenc* párizsi bemutatója után Párizsból hazatérve ezért is jegyezte fel naplójába: csak testben érkezett haza! Érezte ezt Gyula bácsi folytonosan, későbbi beszélgetésünkben, mint pécsi előadásainak fővárosi vendéjátékra utalóan mondta: olykor mint egy vidéki anyókat felhozzák Pestre énekelni. De Pécsre visszatérve: összefutnak bennem az Illyés-előadások, mert szinte valamennyi bemutatón ott voltam. Így csak a homályból sejlik: a *Tiszták* utáni tapsra a szerző alighanem a színpadon is megjelent, Szabó Tünde kísérte a színészek karéjába. Később már a páholyban maradt, s az odavetülő reflektor fényében szemérmes mosolyal hajolt meg.

Következhet a kérdés, az este bankettel folytatódott? Szerzőnek és társulatnak, fővárosi ítéseknek bizonyára, de én az este megrendítő emlékével, Montségurben bolyongó gondolataimban vívódva, a hóhullásos-jeges késő estében kiballagtam az állomásra, hogy a váróteremben éberkedjem át az órákat a hajnali vonatindulásig. Most, hogy ez a pécsi éjszaka felelevenül előttem, jut eszembe, hogy az életemben az Illyés-bemutatók váróteremben fejeződtek be, nem csak Pécshez kötődően.

Ifjú házasként feleségemmel és húgával Gyulán, a *Dániel az övé között, avagy: „A mi erős várunk...”* című darabjának előadását követően (1976. július 17.) egy pékség előtt vitt az utunk, és a friss kenyér illatával jóllakottan ballagtunk ki az állomásra. A nyári éj lenge hűvösségét élvezve, a reggelt várva ücsörögtünk a peronon, ám hangoskodó harciassággal fiatalok érkeztek, s valamiféle Csaba–Gyula háborúság érlelődött. Az állomásfőnök kijött posztos szobájából, s azt mondta: jobb, ha mi ebbe nem keveredünk, és betessékelt a váróterembe, és kulccsal ránk zárta az ajtót. Lám, az életben maradásnak minő változatai egy estén: Illyés hősei a nádas-mocsaras világban találnak menedékre, hogy felépítsék a templomot paticsból. Kései hívőknek, nézőinek már maga-mentésükre megtette egy füstös-olajos terem időleges fogsága is...

– *De még 1969. december 20-ára virradóan, a pécsi vasúti éjszakában járunk, kedves Ablonczy László!*

– Alaposan benne, s behavazottan, s eljegesedve akkor érkezett a pesti gyors, amelynek már este Pécssett kellett volna lennie. Az a vonat, amellyel indulni készültem, tán Jugoszlávia felől ígérkezett, a mikrofon tudatta: késése beláthatatlan. Így maradt a reggeli expressz-álmotlanságom; nem került erőfeszítésbe; Perella és a pápai legátus küzdelme, Corba aszszonyisága és az albigenek sorsa ébrenléteket tartósította. Aztán előállt a reggeli gyors, és azonmód az étkezőkocsiba szálltam. Gyors bankegyenlegem eredménye: reggelire való pénz nem jutott volna, de egy teára futotta! Rendeltem hát

urasan, gondoltam, a melegítő lötyyöt elszürcsölöm Dombóvárig. S épp hogy elém került a csésze, akár egy jelenés, nyílik a terem ajtaja: és belép Illyés Gyula! Kísérőként, mint kopaszágáról azonosítottam: Illés Jenő, a *Film Színház Muzsika* munkatársa, később tíz éven át kollégám. A mögöttem lévő asztalhoz ültek, rendeltek és beszélgettek. Teám hűlt, de a szívem felforrósodott: arasznyira Illyés Gyulától! Hallgatóztam, persze hogy Dombóvár után se apadt az elhűt tea. Főként Jenő beszélt, susogva és körülményesen az előadásról, a színházról. Közben étkeztek is, s már nem tudom, hogy miként, Lukács Györgyre terelődött a szó. Különösen figyeltem, mert kevéssel azelőtt *Az Ész trónfosztásával* kínlódtam, de provincializmusom beismeréseként is akár, Lukács magyartalansága folytán feladtam. Döbbsent felháborodásom iránya: a szakma felkentje, még ha bölcsele is, tanuljon meg magyarul, mert még fordítója se boldogult vele. Háborogtam és értetlenkedtem, mert a történelmi drámákról írott korai munkája tudományosságában is olvasható volt. Illyés összegző mondatát Lukácsról ott, az étkezőkocsiban igazolásomul is erősen megjegyeztem: „Az ő hullámhosszára én nem tudok hangolódni.” Hát igen, lovagias és magasztos távolságtartás az Illyésé, alighanem keményebben is gondolja – véltem magamban, tán önigazolásként is.

De ahogy most Lukács nyelvi és bölcseleti terepén tévelygek, feldereng: Illyés következő darabja, a *Bölcsek a fán* című komédia, amely az értelmiségiek civódásairól szól, szaknyelvi gunyorossággal is derítve-jellemezve, a változatos hullámsávok és -hosszok társadalmi zavarát hangosította fel a színpadon. S hogy mára egykori dühöm mosollyá változott, azt Illyésnek is köszönhetem. A *Bölcsek a fán* és hasonló művei nyomán edződtem a derűre: már csak nevetem, amikor írni nem tudó tudákosok osztályozzák, minősítik őt, vagy tudomást sem vesznek Tamási Áronról s a hozzá hasonló kivételes írókról, mint a Szegedy-Maszák Mihály–Veres András-féle irodalomtörténet. Százmillióért

derekas tarvágást végeztek a magyar irodalomban, persze az állami költségvetés kibírta. És az irodalom is. Vele Illyés Gyula, aki írt huszonkét drámát, és szót se érdemel. Még az a gondolkodói teljesítmény se, ami ezekben a művekben feszül. De az idő elvégzi a magáét, egyszer majd nevét se említik a seregnyi divatszabásznak és eszmespekuláns lélekbúvárnak. A *Tiszták*ról még annyit: soha nem élt boldogságban értem haza Debrecenbe. Másnap bementem az Arany Bika presszójába, s azon mód megírtam beszámolómat az *Alföld*nek. Mindig nehezen vajúdvá írtam, írok, teljes magányban. Se addig, se azóta nem történt velem, hogy zajos, füstös kávéházban akár egy sort is megfogalmazzak. A *Tiszták* előadása, a pécsi út lelkesítő élménye lobbantotta, sodorta íráskedvemem.

– Fáklyaláng, Dózsa György, Különc, Kegycenc, Tiszták, Testvérek... – inkább Illyés történelmi drámái, tragédiái kerülnek szóba, ha egyáltalában beszélünk róla, mint a vígjátékíró!

– Sok ok között a legfontosabbat talán: a zsarnokság nem viseli a szatírát, mert egy jó darab azonmód hitvány-ságát és rossz lelkiismeretét ébreszti. Leleplezi, és esténként százan keservesen ugyan, de kacagnak azon, hogy milyen vacak, zsarnoki világban kénytelenek élni. Molière „csonttörő” komédiáinak vagy a *Pathelin prókátor* mesteri fordítója a legmagasabb dramaturgiát ismerte: a kacagtatás változatait a farce-től a szatíráig változatos árnyalatokban. Első színpadra került darabja, a *Lélekbúvár* már bravúros példája Illyés társadalmi látószögének. A freudizmus karikatúrája – szokták volt mondogatni. Ugyan már! – az elvakult rögeszmés világmegváltók pontos kórképe. Illyés kétségbeesett kacaja 1948-ban: a bolsevik közösségbomlasztás és roncsolás parabolája is – félreérthetetlenül. Nemzetibeli bemutatója után évtizedekig nem is játszották. Kezemben a Nemzeti Színház dramaturgiai irata, Major Tamás igazgatóval az élen az 1951. március 23-ára összehívott ülésről, ebben az új darabtervekről olvashatjuk: „Illyés Gyula az *Ozorai példa* című versének

nyomán vígjátékot akar írni a szabadság idejéből. Nem helyes a tematika vígjátéki kezelése, viszont nem szabad elriasztani. Be kell hívni Illyés Gyulát, hogy Major, Gellért és Benedek beszéljenek vele.” (Magyar Országos Levéltár XXVI–I–8 / 1951.) Micsoda öntudatos eszmeiség! Ne a szerző, hanem mi mondjuk meg, hogy a szabadságharcról mit s miként lehet beszélni. Ha még egy életem lenne, Illyés Gyula hagyatékát is búvárolnám, s kéziratainak mikrofilológiai vizsgálatával is foglalkoznék. Szerep-, rendező- és sűgópéldányok összevetése az eredeti kéziratokkal; alkotókra, s főként a korra, színházra változatos tanulságokkal szolgálna.

Mínthogy a színház elevenségében különbözik az irodalomtól, külön és legfontosabb tétel: a darabok előadásának jelrendszere; a *Kegyencet* említve már beszéltem erről. Még egy szempontot ehhez: Sinkovits Imrével beszélgetve az Illyés-darabok szerepeiről, felidézte: ifjú színészként, 1953 májusában a *Tűvé-tevők* Vőlegényét alakította. Lelkesülés nem hatotta át, amint beszélt a játékról, s csak annyit mondott: Major erőltette, hogy ez egy kuláklegény! Illyés másképp írta, de Major osztályharcosította a parasztkomédiát. Apró példa, hogy az írott művet, a szerepet egy gesztus, egy jelmez vagy egy mondat lejtése is áthangolhatja, s már a darab kimenetele is más irányba tart. Vígjátékokról beszélve a *Tűvé-tevőket* említettem, de folytathatom a népi játék stílusát a *Bolhabállal*, amit a Déryné Színháznak írt, ez tovább nőtt *Bál a pusztánál*, amit a Thália Színház mutatott be. Ahogy említettem, Illyés Gyula humora változatos hangoltságban mutatkozik meg. Mert a kocsmai asztalok deszkáira képzelt komédia a vaskos tréfák, a népi lelemény műfaja. A *Dániel az övéi között* komédiának jelöli a szerző, de voltaképp inkább színműnek mondható, bár a külhoni és a magyar nézőpont folytonos összevillantásában a paticstemplom egy hatalmas és ironikus képpé magasodik: Ady Temploma helyett adatik a sárból és vesszőből épített háza Istennek, amelyben a Nemzet lelke lakozik és működik. Ha-

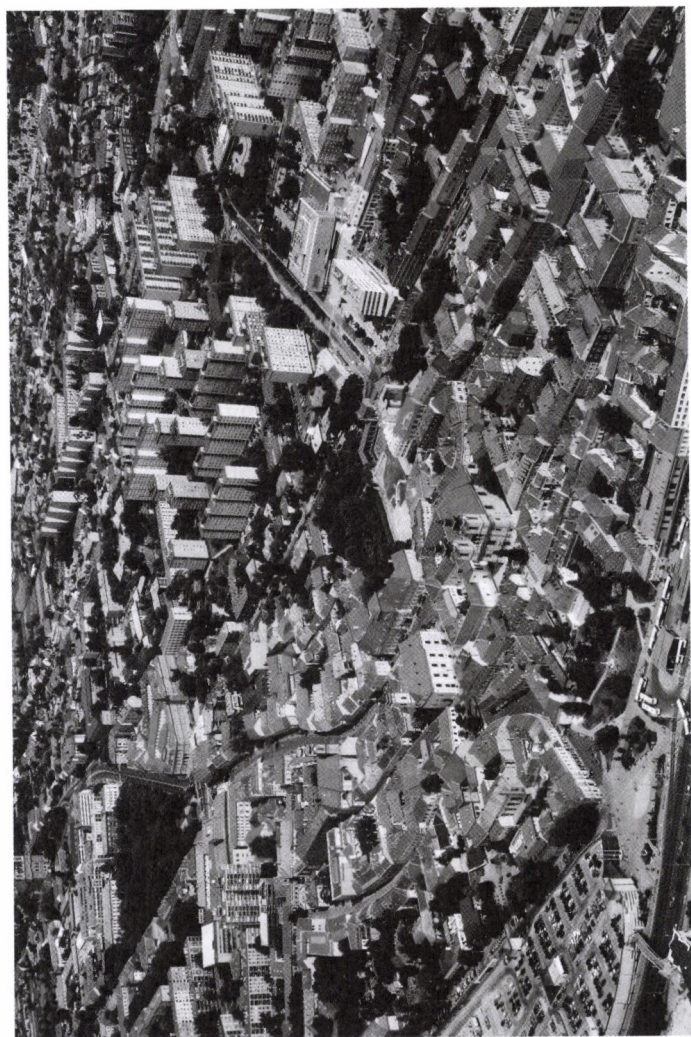
talmas esszét is írt darabjához, amelyben családi emlékei, Flóra néni kísérőjeként az egykori dobozi vizsgálatok napjai, találkozásai idéződnek fel jelenkori reflexiókkal. Az elmúlt évtizedekben ismételten olvasván és tűnődvén a műveltségünket is emelő hatalmas írás fölött, egyre inkább szerzőjét látom Dánielként. Hazajött Párizsból, s életét tette arra, hogy versekkel, drámaival, esszéivel, közügyi megszólalásaiban s emberségével valamiképp a nádasba szorított-űzött életünket építse, és szolgálja reményes megmaradásunkat. S a költő Dánielnek nevezett hősét a bibliai próféta álomfejtő képzeletébe gondolva, kérdésünk: ama nabukodonozori állókép látomását miként értelmezzük? Nem hadászati, hanem a szellemi hatalom-birodalom képére fordítva olvaszuk a Szentírás válaszát: „És azoknak a királyoknak idejében támaszt az eget Istene birodalmat, mely soha örökké meg nem romol, és ez a birodalom más népre nem száll át, hanem szétzúzza és elrontja mindazokat a birodalmakat, maga pedig megáll örökké.” (*Dániel könyve* 2/44.)

Teológiai és bibliai kérdésekbe ehelyütt ne merüljünk el, de még valamit Dániel sorsáról. Mert álomlátó képessége folytán ugyan nagy tisztességben részesült, sőt a Nabukodonozor királyt követő Dárius is megbecsüléssel tekintett rá, ám az udvari tisztartók, elöljárók szorgalmazására az uralkodó parancsba adja: mástól, mint tőle, kérni tilos! Dániel pedig napjában háromszor és nyíltan istenéhez imádkozott, az udvaroncok jelentvén a törvényszegést, Dárius verembe vettette kedves emberét. Illyés Dánielje is marad itthon, a Haza vermében és vallja és szolgálja Istenét, akár nádasba űzötten is. Verem – mondom a Dániel sorsára utaló biblikus képpel, s azon mód Németh László vallomása villan elő: neki a drámaírás a veremben vergődés műfaja – írja egy helyütt. Illyésnek se másként: verembe vetetett sorsunkat prófétálta változatos műfajokban, az „ahogy lehet” dáriusi kényszeres életünkben. Neki a dráma a példabeszédek változata is: Kossuth, Görgey, Dózsa, Teleki László, a

montséguri albigensek sorsa szabadsághiányos életünkben a tú fokán lehetséges átjutás végpróbája. S ha a küzdelem vége elbukás? Akkor se az önveszejtés telepedjen ránk, színpadi példabeszéde az okos újrakezdesre bátorít. Ha kiegyezés? – azt is tudatja: vállalhatatlan. De valamiképp élni kell – megmaradni, kollektív méretekben.

Sinkovits Imre szokta volt emlegetni 1957 kora tavaszát, amikor az ávosok kihallgatásokra hurcolták, s egy alkalommal Illyés Gyulával találkozott: emberi-drámai szorítottságáról beszélgetve a költő bátorításként mondta: élni kell, ha másként nem, a becsület részleges megtartásával is. Igen – a mai bölcsködők tanulsága végett is: ez a kiegyezés életmegtartó módozata a zsarnokság malomkövei között. Illyés történelmi hőseit említettem; de különösen a hetvenes években írt vígjátékai is példabeszédek, valamiképp a múltból építik fel a jelen aggodalmait, mint például a *Bölcsek a fán*. S mint a drámaírásról való beszélgetésünkben Illyés mondta: nagy történelmi személyekkel könnyebb magas gondolatokat közölni a színpadon, mint hétköznapi történetek szereplőivel.

Vígjáték- és satíráíró kedve a hetvenes években erősödött fel, s ebben a sorban született a *Bölcsek a fán* (1970) is, amelyben egy sárospataki iskolajáték keretében elevevesszik meg: a tusakodó szellememberek fanatizmusának, mondanám: satírája, de Illyés jelölésével pontosítsuk: „Tragédia tréfában elbeszélve”. Ma még élesebben elevenünkbe hasító darab, mint volt írása idején. Lám, miközben Illyés Gyulával időben és térben hatalmas szellemi tartományokat járunk, talán három kilométert haladtunk, mint hogy Bodroghalászról Sárospatakra érkeztünk. S nem az én szülőföldi honosságom erőszakossága folytán, hanem valóságos és jelképes értelemben is *A Reformáció genfi emlékműve*

előtt című monumentális vers szerzője, műfaji változatosságokban is azonos mélységben és távlatokban vívódott hétköznapi kérdéseinkkel és a történelemmel.

– *Most még kevesebbet, csak egy arasznyit haladjunk tovább: felidézte Illyés Gyula közelségét az étkezőkocsiban – 1969 decemberében. Nem említette, de feltételezzük: akkor nem merte megszólítani. Mikor ismerkedett meg vele?*

– *Vonatra se szálljunk, maradjunk Pécsen, a Testvérek főpróbáján. A napot is mondom, mert előtte is feledhetetlen órákat éltem.*

1972. szeptember 24-én Farkaslakán a Szervátiuszok Tamási-emlékművének avatásakor ismerkedtem meg Sütő Andrással, akinek jóvoltából Segesvárott időben elérhettem a Balt-Orient expresszt, amely másnap délre érkezett Pestre. Azon mód sietnem kellett, mert munkahelyemen, a *Magyar Hírlap* hírszerkesztésében kezdtem a késő estig tartó ügyeletet. Mondtam is Andrásnak: mindenképp Pestre kell érnünk feleséggel, mert borul az életem: kedd reggel Pécsre utazom az Illyés-darab főpróbájára. De hogy bonyolítsam a történetet, s megvilágítva az egykori sajtóbeli életet, azt is elmondom: névtelenül vagy szignált jelzéssel az *Esti Hírlap* kulturális rovatába „külsőztem”. Minthogy munkaadóm, a *Magyar Hírlap* akkoriban főként azt igényelte, hogy Kádár János és más elvtársak beszédeit, napi eseményeket és az időjárás-jelentést nagybetűzzem, pontosítsam a könyvmatosban és a telexanyagokban. Ifjú házasként pénzre is szükségem volt, Dersi Tamás rovatvezető kedvesen ajánlott pótmunkát az *Esti Hírlap*nál; így írásaimat rejtjelezni kellett, mert egy munkatárs két napilapnál nem dolgozhatott. Éveken át „fedésben” írtam, főként határon túli eseményekkel és színházzal kapcsolatos anyagokat. Sütő András kérte: ha Illyés Gyulával találkozom, jókívánságait tolmácsoljam, és számoljak be a Tamási-ünnepségről. Néhány héttel korábban kapott táskamagnómat Farkaslakán avattam fel, Sütő beszédét is rögzítettem, s már a gondolattól is bódultam:

történelmi kazetta szerkesztődik, hiszen Sütő András és Ilyés Gyula szavai egymást követik. No, de elakad az idilli folytatás és a felvevő! Életem rémregénye következett. Időben érkeztem a pécsi színházba, s tán Czímer József dramaturgot kértem: segítsen ahhoz, hogy főpróba után a szerzővel is beszélhessek. Szünetben Czímer jelezte: előadás végén az igazgatói irodában találkozhatom Gyula bácsival. Elkövetkezett a szorongva várt pillanat. Nógrádi Róbert igazgató szobájában bemutatkoztam, ismeretlenségemet hitelesítendő: említettem Sütő üzenetét és a farkaslaki ünnepet. Kérdéssel már nyújtottam is eléje a kis mikrofont; nyomom a gombot, indulhat a felvétel! Gyula bácsi gondosan formázott mondatokban válaszolt a régi Dózsáról és új elképzeléseiről, én meredten őt figyelem, ám ő alápillog, követem tekintetét, s rémülten látom: a kazetta nem forog! Nyomom, kattán, de nem forog, verejtékes tizedmásodpercek, már képzem: kizavar a szobából, ilyen dilettánszal ő nem társalog! Kétszer, háromszor ismétlem a technikai manővert – a gép lefagyott. Ahogy Gyula bácsi figyelte küszködésemet, egyre mosolyosabbá vált pillantása. S valami diadalis, vigaszos kedvességgel megszólított: „Úgy látom, nem működik!” A kézműves, a mesterember fölényében, irántam való szeretettel is áthatva sugallta: „Kedves barátom! Ceruza, toll és üres papír örökké hasznosabb író embernek, mint bármiféle csodamasina!” Így igaz, szütyőmből elővettem az ősi szerszámot, s úgy jegyeztem a beszélgetést. A pécsi beszámoló a bemutató napján, 29-én délben az *Esti Hírlap*ban megjelent. Ami pedig a magnetofon szabotázsát illeti: az én balekségem folytán nem működött, nem forgott, mert a farkaslaki anyaggal betelt az első oldal, s fordítani kellett volna a kazettát.

(Folytatjuk)

ABLONCZY LÁSZLÓ

A MAGYAR GULÁGON

Osváth György története

Bevezető

1951. január 8-án a „népi demokráciák” kommunista pártjainak főtitkárai és honvédelmi miniszterei Moszkvában felkeresték a „Gazdát”, J. V. Sztálint. Rákosi később felidézte ezt a nyomasztó hangulatú találkozót az öregedő szovjet diktátorral.¹ A Kremlben Styemenko tábornok, a szovjet hadsereg vezérkari főnöke számolt be arról, hogy „1953 végére a NATO teljesen fel lesz készülve, s ennek ellensúlyozására a szocialista országok hadseregeit is fejleszteni kell. S mindjárt fel is sorolta, hogy a szovjet elvtársak véleménye szerint melyik országnak mekkora lenne a hadserege.” Magyarországtól Sztálin környezetében nem kevesebbet vártak, mint azt, hogy kettőzze meg költségvetésében a honvédelemre fordított, már addig is elképesztően magas és még ma is csak hozzávetőlegesen kimutatott összegeket. Ezt vállalta a Szovjetunió, és ugyanezt várták a többi népi demokráciától is. (Jellemző módon csak Lengyelország hadügyminisztere jelezte, hogy az erőfeszítés meghaladja a gazdaság lehetőségeit. Sztálin őt azzal torkolta le, hogy Varsó csak akkor vonhatja ki magát a közös áldozatvállalás alól, ha garantálja, hogy 1956-ig nem tör ki a világháború.)

Nyilvánvaló volt, hogy a küszbönálló világméretű összecsapásra való felkészülést csak a gazdaság és a társadalom teljes militarizálásával, a szovjet típusú kényszermunkatáborok meghonosításával és a terror további fokozásával lehet megvalósítani. Mielőtt rátérnénk arra, hogy miképp rendezkedett be a „gulág-rendszer” Magyarországon, érdemes eltűnődni azon, hogy Rákosi milyen megfontolásból

vállalkozott arra, hogy diktatórikus rendszerében, melyet a társadalom egyértelműen elutasított, a végletekig fokozza az elnyomást. Nyilvánvaló, hogy az egyre gyűlöltebb pártvezető 1948-tól kezdve fokozatosan arra a meggyőződésre jutott, hogy az új világháború elkerülhetetlen. S akkor a Szovjetunió ugyanúgy felülkerekedik majd az amerikai imperializmus elleni élethalálharcban, ahogy tönkreverte a fasizmust is. A náci Németország fölött aratott történelmi győzelem feltételének, megfizetendő árának tartotta a valóságos vagy lehetséges politikai ellenfeleket megsemmisítő koncepciók pereket, ugyanúgy, ahogy a kényszermunkatáborok rendszerét is. A harmincas évek „szovjet receptje szerint” úgy vélte, hogy mindez elkerülhetetlenül szükséges a harmadik világháború megnyeréséhez is. Annak az apróságnak, hogy 1941-ben a Szovjetunió agresszió áldozata volt, és nem támadó fél, nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Hiszen 1950. június végén a Kim Ir Szen által, Sztálin és Mao-Ce tung támogatásával elindított koreai háború megmutatta, hogy a szocialista világrendszer eltekinthet attól a „mellékörülménytől”, hogy valójában ki támadott, képes mozgósítani erőforrásait a győzelem kivívására.

Magyarországra visszatérve, Rákosi utasította a Belügyminisztériumot, és haladéktalanul nekiláttak a magyarországi rabmunka kiterjesztéséhez és megszervezéséhez. T. Varga György tanulmányából megtudható,² hogy miként bővült a börtönökben addig zajló munkavégzés fogalma a hazai igazságszolgáltatásban. „A rabmunkáltatás alapvetően a személyes szabadságuktól megfosztott (letartóztatott, internált és katonai elítelt) állampolgárok zömének munkakényszerére épült, ami kiegészült a személyes szabadságukban korlátozott (javító-nevelő munkára ítélt, illetve lakóhelyükről kitelepített) állampolgárok munkavégzésével... A börtönügyet és a rabmunkáltatást illetően – mai ismereteink szerint – 1949. decembertől kísérhető nyomon érdemi változás, míg a rabmunkáltatás erőteljes fokozásának, rendszer-

ré szervezésének folyamata 1951-ben kezdődött. Az 1951. évi negatív változást végső soron csakúgy a szovjet vezetés kezdeményezte, mint (közvetlenül) az újabb változás pozitív fejleményeit, az MDP KV júniusi párthatározatát, Nagy Imre kormányalakítását és az ún. »szocialista törvényesség« helyreállítását.” Azt, hogy a kényszermunka rendszerének hazai bevezetése milyen tempóban folyt, érzékelteti az MDP KV Titkárságának 1951. május 23-i határozata is, mely szerint „a rabmunka kifejezés helyett a letartóztatottak termelőmunkában való foglalkoztatása kifejezést kell használni”. Az illetékes szervek sokat használhatták a kifejezést, ha pontos és helyes használatáról ilyen magas szinten kellett dönteni... 1951 májusában a magyarországi rabmunkások száma már 22–23 ezer főre rúgott. Javadalmazásukról is rendelkeztek: „A Népgazdasági Tanács határozata értelmében az így foglalkoztatott »munkaerők« az érvényes kollektív szerint járó bérnek 20 százalékkal csökkentett összegét kapják.”

Ugyancsak a Népgazdasági Tanács rendelkezett a Közérdekű Munkák Igazgatóságának létrehozásáról. (KÖMI) Az NT 407/21/1951 sz. határozata 1951. december elsejei hatállyal létrejövő KÖMI „az igazságügyi vállalatok irányítását ellátó addigi igazságügy minisztériumi osztályból és a Földmunkálatokat Végző Egyesülésből” alakult meg. Élére az 1895-ben született, és 1969-ben meghalt Garasin Rudolfot, az 1915 óta Oroszországban, majd a Szovjetunióban élő internacionalistát nevezték ki. Ő, mint az NKVD őrnagya, már 1949-ben részt vett az Államvédelmi Hatóság VI. Jogi, Börtönügyi és Vizsgálati Főosztályának megszervezésében. Garasin, akit a KÖMI vezetőjeként büntetés-végrehajtási ezredessé léptettek elő, a szovjet gulág-táborok mintájára alakította ki a magyarországi kényszermunka színtereit is, összesen harmincnégy munkahelyet. A KÖMI feladatát így határozták meg: „A népgazdaság érdeke egyrészt, és a büntetés végrehajtási szempont másrészt megkívánják, hogy a letartóztatottak termelőmunkában történő foglalkozta-

tása egységesen és önálló vállalat, valamint önelszámoló egységek keretében történjen. A vállalatokat az építőipar, kőbányászat és mezőgazdaság keretében kell megszervezni...” A KÖMI létrehozásakor még az Igazságügyi Minisztérium közvetlen felügyelete alatt működött. „Az IM-nek irányítania és felügyelnie kellett a letartóztatottakat foglalkoztató vállalatokat és a Földmunkásokat Végző Egyesülés alá tartozó vállalatokat. 1952. március 29-én megjelent 2003/10/1952 sz. Minisztertanácsi határozat értelmében a KÖMI a letartóztató intézetek őrtestületével együtt a belügyminiszter felügyelete alá került”.³ Az MDP KV a későbbiekben is foglalkozott a az 1952. január elsejétől egységes irányítás alá került KÖMI tevékenységének szabályozásával. A titkárság 1952. május 28-i döntése szerint „fel kell számolni az összes olyan munkahelyet, ahol a letartóztatottak, illetve internáltak »rendes munkásokkal keverten« dolgoznak.” A tatabányai szénmedencében több bányauzemben is foglalkoztattak rabokat: a tatabányai 10-es, 14-es és a síkvölgyi, valamint az oroszlányi 17-es, 18-as aknán.

Rákosi, illetve az MDP Központi Vezetősége a bányákban végzett kényszermunka bevezetésével egyidejűleg folyamatosan emelte a tervet, fokozta a kizsákmányolást. A hároméves tervet a tatabányai szénbányák dolgozói két év, három és fél hónap alatt teljesítették. Ezt a teljesítményt azonban már nem lehetett fokozni. „Ez az éveken át tartó megfeszített munka – az első öt éves terv gyors indítása, az irreálisan felemelt tervelőirányzatból adódó fokozott követelmények miatt – szükségszerűen vezetett el a dolgozók általános kifáradásához, az 1949-es munkaverseny lendületének bizonyos mértékű csökkenéséhez és nem utolsósorban a tervidőszak első felében sorozatosan tapasztalható tervteljesítési kudarcokhoz”, vázolta a helyzetet Bárdos László István.⁴ A bányászok a hatalmukkal gyakran visszaélő pártfunkcionáriusok minden igyekezte ellenére sem voltak képesek teljesíteni a megemelt terveket. „Munkaerőhiány volt, s lazult a munka-

fegyelem. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy Rákosi Mátyás 1951-ben két alkalommal is személyesen vett részt a Tata-bányán megrendezett bányásztanácskozáson. Jelenlétében a küldöttek nem mondhatták el, hogy a terv az adott körülmények között nem teljesíthető. Rákosi nem tűrt ellentmondást. Közbeszólásaival elnémította az ellenvéleményt. Végül megállapították, hogy a terv teljesíthető, csak még jobban kell megszervezni a munkát. A valóság pedig az volt, hogy 1951 szeptemberében a tervteljesítés 88,4 százalékra csökkent. Ez a folyamat folytatódott, s 1953-ban már csak 65,7 százalékot tudtak teljesíteni a bányászok. A hiányzó munkaerő pótlására a tatabányai bányászok 1951-ben felhívással fordultak az ország népéhez, elsősorban a falusi dolgozókhöz, hogy jelentkezzenek bányásznak. Felhívásukban megemlítik, hogy »ötezer új bányászra van szüksége az országnak«. A felhívás és a kormány intézkedései átmeneti eredményeket hoztak, de a problémát nem oldották meg. A napi termelés hajszolásában a holnapra nem gondoltak. A rablógazdálkodás jellemző példája, hogy már 1952-ben hozzákezdtek az 1953-ra előirányzott széntelepek feltárásához. A munkaerőgondok megoldását szolgálta a KÖMI-táborok létrehozása, a politikai és köztörvényes elítéltek foglalkoztatása a bányákban.”⁵

T. Varga György tanulmánya szerint a hazai kényszermunka csúcspontján, 1953. június elsején a letartóztatottak, internáltak és katonai elítéltek összlétszáma 40 734 fő volt, ebből a dolgozók száma 28 032 fő”.⁶ „A Bánya és Energiaügyi Minisztérium a letartóztatottakat 1953. január elsejétől a következő bányavállalatoknál (aknaüzemekben) foglalkoztatta: Kisgyón, Szuhakálló, Várpalota, Oroszlány, Ormosbánya, Csolnok, Farkaslyuk, Tólap, Csekút, Annabánya és Sikvölgy.” Kiterjedt kényszerbányászat folyt Ajka-Csingervölgyben, Tatabányán és Komlón is. A Bank Barbara által közölt kimutatás szerint Oroszlányban a 26. sz. rabmunkahely a 18-as akna volt, ahol 76 ór és 1196 kényszermunkás tartozott a munkahely-parancsnokság felügyelete alá.

Az oroszlányi bányatáborról kevés dokumentum található meg a hazai levéltárakban, nem ismerjük a parancsnokok nevét, az őrszemélyzet és a fogvatartottak névsorát sem. Annyit tudunk, hogy az oroszlányi tábor még 1956 októberében is fennállt. A forradalom hírére a még mindig kényszermunkát végző rabok papírok nélkül törtek ki a munkahelyparancsnokságról. Szabadulásuk után az oroszlányiak egy része a tizenöt kilométerre fekvő Tatabányára ment, majd a Csolnokról szabadult rabokkal együtt csatlakozott az ún. bányászbrigádhoz, és harcolt a forradalomban. Oroszlányról kevés a forrásunk, de a közeli Csolnokon ugyanebben az időszakban létesített hasonló bányatábor felépítéséről, az elnyomószervezetben betöltött helyéről Marschall Adrienne talált forrásokat a Magyar Országos Levéltárban.⁷

Csolnokon a bányát üzemeltető Dorogi Szénbányászati Vállalat (később tröszt), mely addig is foglalkoztatott internált személyeket, és állandó munkaerőhiánnyal küzdött, készségesen működött együtt a KÖMI-vel. A vezetőség 1950-ben vállalta, hogy megfelelő körülményeket teremt „az elítéltek és internáltak munkába állításához”. A bánya vállalta „egy teljes tábor kiépítését, megfelelő barakkokkal, 850 folyóméter kerítéssel, amely 2 méter magas tüskésdrótból áll. A kerítés előtt és mögött 2 méteres holterülettel, melyen 50 méterenként egy 1 méteres cölöpön figyelmeztető táblákat helyez el a következő szöveggel: »A dróton belülré lépni tilos, az őrs felszólítás nélkül lő.«” A kerítés mellett 4 db magas, zárt és beüvegezett megfigyelőállás biztosította a rabok felügyeletét. A tervekben WC-k, szabó-, cipész- és borbélyműhely is szerepelt, ahogy betegszoba, orvosi szoba és fegyelmi zárka is. Az őrk számára lakószobák épültek, továbbá őrsparancsnoki helyiség, fegyverraktár és kultúrhelyiség építését is tervbe vették, be akarták vezetni a vizet és a telefont is.

Csolnokon az elképzelések jó része nem valósult meg, valószínűleg Tatabányán és Oroszlányban sem. Az 1952 végén megtartott ellenőrzésekből kiderült, hogy a szennyvízelvezé-

tés nincs megoldva, a rabok felszerelése hiányos. Megoldatlan a tisztálkodóvíz kérdése. Rosszak a gumicsizmák, megjavítasuk lassú, ezért többen megbetegednek és kimaradnak a termelésből. Az oroszlányi 26. sz. rabmunkahelyen is ugyanezek a problémák merülhettek fel. Mindkét helyen egyaránt voltak a rabok között köztörvényes bűnözők és politikai elítéltek is. Utóbbiak között akadtak szép számmal „osztályellenségek”, földbirtokosok, gyártulajdonosok, papok, értelmiségiek, kulákok, munkások, egyetemisták, Jehova tanúi. Politikailag is sokszínűek voltak a táborok, szélsőjobbboldaliak, kereszténydemokraták, kiscgazdák, parasztpártiak, szociáldemokraták és kommunisták együtt bányászták a szén civil bányászok vezetésével. Mindehhez tisztázatlan alá-fölé rendeltségi viszonyok társultak, melyek abból fakadtak, hogy a bányavállalat termelési szempontjai esetenként ütköztek a büntetés-végrehajtásával. Előbbieket a brigádok vezetői, a civil bányászok közvetítették a raboknak, utóbbiakat pedig az őrség tagjai, illetve a munkahely parancsnoka. Az őrség egy része a büntetés-végrehajtásból érkezett, és viszonylag túrhetően bánt a rabokkal, mások viszont az ÁVH-tól. Ezek egy része magáévá tette a testület híres jelmondatát: „Ne csak őrizd, gyűlöld is!” Az oroszlányi tábor, mint üzem szervezetenként a Tatabányai Szénbányászati Tröszt alá tartozott, és teljesítenie kellett az irreálisan megállapított szénkitermelési tervet. Ugyanakkor az Igazságügyi Minisztérium, a Belügyminisztérium és az Államvédelmi Hatóság felügyeletet gyakorolt fölötte, és ezek az egymással rivalizáló szervek a diktatórikus hatalmat gyakorló MDP KV állandóan változó utasításait hajtották végre.

Ósváth György, volt oroszlányi rabmunkás 1931-ben született. Húszéves korában, 1951 augusztusában került bele a magyar gulág pokoli körébe, és bár 1954 márciusában formálisan szabadult, valójában 1955 szeptemberéig nem tudott kilépni belőle.

* * *

1950-ben tagja voltam egy keresztény »világnézeti csoportnak«, mely Körösmezey László vezetésével működött. Mintegy tízen-tizenketten vettünk részt benne, jobbára az egyházi középiskolák végzett diákjai. A társadalom és a nemzet problémáit vitattuk meg. Nem esküdtünk össze a hatalom megszerzésére, de készültünk arra az időre, amikor felszabadulunk a szovjet megszállás alól. Arra törekedtünk, hogy ekkorra legyen egy felvilágosult, felkészült értelmiségi társaság, melynek tagjai képesek az ország vezetésére. A csoportot 1951 tavaszán feljelentették. Körösmezey Lászlót letartóztatták és a recski kényszermunkatáborba vitték. A csoport többi tagját is érték retorziók, de elfogatási parancsot nem adtak ki ellenük. Engem viszont le akartak tartóztatni, Recskre akartak vinni, mert engem tekintettek Körösmezey László helyettesének. Erről én hónapokig nem értesültem, de a budapesti amerikai követség valahogy tudomást szerzett róla. Közvetlenül azelőtt, hogy a családomat, édesapámat, édesanyámat és a húgaimat kitelepítették Budapestről Újfehértóra, azaz 1951 júliusában, egy fiatal amerikai követségi tisztviselő jött el a lakásunkra, és jelezte, hogy beszélni szeretne velem, fontos ügyben.

Természetesen találkoztam vele. Szóba hozta a jövőmet, ami elég bizonytalannak tűnt. Lebeszélte arról, hogy kövessem a családomat Szabolcs megyébe, a kitelepítésbe. Elmondta, hogy elfogatási parancsot adtak ki ellenem, ezért azt tanácsolja, hogy minél előbb hagyjam el az országot. Felajánlotta a segítségét, amit elfogadtam. Így, miközben a családomat teherautóra rakták és levitték Újfehértóra, eltűntem a lakásból, és egy barátomhoz költöztem. A Kossuth Lajos utcában, egy kávézóban beszélgettünk egy amerikai-val, mely akkoriban »mondén jellegűnek« számított. Hozott nekem egy térképet a nyugati határról, melyen be voltak jelölve az aknamezők. Azt tanácsolta, hogy ne vesztegessem az időt, minél előbb hagyjam el az országot. Egy hónappal a beszélgetés után, 1951. augusztus elején el is indultam, úgy,

ahogy tanácsolta. Leutaztam Zalaegerszegre, és onnan gyalogoltam, a falvakat elkerülve a határ felé. A nálam lévő térképnek hála, sikerült átjutnom az aknazáron, és Güssingnél, Dél-Burgenlandban, hajnaltájban, négy-öt óra felé átjutottam Ausztriába. Güssing magyar neve Németújvár, akkoriban a szovjet megszállási övezethez tartozott. Egy garázs felé igyekeztem, ahonnan tejeskannákkal megrakott teherautók indultak a különböző környékbeli falvakba. Egy sófőrt kerestem, akinek a nevét szintén az amerikai követségi tisztviselő adta meg, még Pesten, és hivatásszerűen foglalkozott a keletről átszökött emberek Bécsbe csempészésével. De a kapcsolatomat már nem találtam meg, mert útközben talákoztam egy osztrák csendőrrel. Igazoltatott, és persze rögtön kiderült, hogy most jöttem át a határon. Tudtam ugyan németül, de nem annyira jól, hogy ne derült volna ki azonnal, hogy magyar vagyok. Bevitt a csendőrségre, ami láthatóan nehezebbre esett. Azt mondta, a legszívesebben szabadon engedne, de nem teheti. Volt ugyanis egy kollégája, akit emiatt az oroszok Szibériába deportálták. Ezt ő nem mertte megkockáztatni. Ezért átadott az orosz parancsnokságnak. Azt azért előzőleg megengedte, hogy megsemmisítsem az amerikaiaktól kapott térképet, amit darabokra téptem és lehúztam a vécén. Ha ugyanis az oroszok megtalálják nálam a térképet, és kisül, honnan kaptam, akkor az oroszok kémként kezelnek, és saját kezelésükben tartanak, nem adnak vissza a magyar hatóságoknak.

Az oroszok négy-öt napig vallattak Güssingben. Fizikai erőszakot is alkalmaztak, alaposan megverték. Ezután adtak vissza a magyar határőrségnek. Először Szombathelyre vittek. Innen a zöld ÁVO visszahozott, hogy mutassam meg nekik pontosan, hol keltem át a határon. Azt mondtam, nem emlékszem, hogy jutottam át, mert nem akartam veszélyeztetni a térképen bejelölt utat. Mondták nekem, hogy iszonyú szerencsém volt, de hozzátették: nem hiszik el, hogy véletlenül sikerült megtalálnom azokat a rövid szakaszokat,

ahol ekkor még nem telepítettek aknákat. Érdekes módon nem az amerikaiakra gyanakodtak, hanem arra, hogy egy határőr árulta el nekem az utat. Ezután vagy három-négy hónapig a szombathelyi börtönben tartottak fogva, egy négyszer négy méteres cellában. Csak az első héten vittek fel kihallgatásra, ahol megtudtam, hogy összeesküvéssel és tiltott határátlépéssel vádolnak. Itt nem vertek, de közölték, hogy nem elégedettek a vallomással. Alig adtak enni: reggel és este kaptam egy bögre kávé, délben levest és húsz deka kenyeret. Mintegy három hónap alatt nyolcvan kilóról negyven kilóra fogytam, egyedül már nem tudtam felmenni a lépcsőn, az őnök támogattak. Még egyszer kihallgattak, aztán megtartották a tárgyalást a szombathelyi bíróságon. Akkora már értesítést küldhettem a családomnak, és megérkezett egy pesti ügyvéd barátunk, dr. Murányi István, ő védett. Azt mondta, talán sikerül kimosni az összeesküvésből, de a tiltott határátlépéssel nem tud mit kezdeni. Ígérte, hogy négy évet kapok, ennél végül többet, négy év nyolc hónapot szabtak ki rám egy negyedórás tárgyaláson. Alig beszélhettem, az ügyvédemet sem hallgatták sokáig. Fellebbeztünk, de a feljebbviteli tárgyaláson, ahol megerősítették az ítéletem, már nem vettem részt.

Szombathelyről a veszprémi vegyipari egyetem építkezésére kerültem. Ott is volt ugyanis rabtábor, ahol körülbelül háromnegyed évet töltöttem. Itt szökési gyanúba keveredtem. Ez igaz volt, tényleg szökést terveztem, egy rabtársammal, aki azonban elárulta a tervünket. Ezért bevittek a veszprémi börtönbe, a várba, ahol szigorított zárkába kerültem. Ott nagyon rossz volt a helyzet, két okból is. Egyrészt azért, mert nagyon meleg volt, negyven fok, alig kaptunk levegőt. Másrészt nagyon sokan voltunk. Parasztokkal zártak össze, akiket előzőleg kuláknak minősítettek, mert nem teljesítették a rájuk kiszabott megemelt beszolgáltatást. Derék emberek voltak, de roppant fárasztóak: napokig tudtak beszélni arról, hogy a mádi tehén megellett-e már vagy sem.

A veszprémi börtönből rácsos busszal vittek át Oroszlányba, az ottani bányatáborba, mely közvetlenül a tárna bejáratánál épült. Ezeröttszáz-kétezer fogoly közé kerültem, barakkokba, melyeknek mindegyike négy nagy, téglalap alakú teremből állt. Mindegyik barakkhoz zuhanyozó tartozott. Volt még egy külön épület, ahol étkeztünk. A teremben mintegy negyvenen aludtunk, vaságyakon, tehát egy barakkban százhatvanan. Összesen mintegy tizenöt-húsz barakk volt. A tábort kétszeres szögessdrót sövény vette körül. Rajta tornyok álltak, őrkkel. Éjjel reflektorokkal világították meg a kerítést. Ezen túl volt még két barakk, ott laktak az őrk, meg még egy, ott intézték az adminisztrációt. Két bejárata volt a tábornak, az egyik a teherautók, a másikon a civil vándorok jártak ki-be. Ezeknek többsége Sopron környékéről odatelepített sváb bányász volt. Az én vándoromat Lengl Jánosnak hívták. A személyzeti kapunál volt két barakk, ahol a rabok látogatókat fogadhattak, ha ezt a munkájukkal kiérdemelték. Ha valaki jól dolgozott, kéthavonta jöhettek be hozzá, ha kevésbé, akkor félévente. De volt, aki csak évente egyszer láthatta a hozzátartozóit, és hathavonta írhatott levelet.

Én jól dolgoztam, hozzám jöhettek látogatók. Az volt a gondom, hogy a családom meg a barátaim jórészt ki voltak telepítve, az ország túlsó végébe. Ezzel együtt jártak be hozzám néhányan, például Rabár Ferenc, a később pénzügyminiszter, aki gyerekkori barátom volt. Három év alatt kétszer eljöttek a húgaim is, megkockáztatva, hogy elszöknek Újfehértóról, kitelepítési helyükről. Járt nálam Oroszlányban Zlinszky János unokabátyám is, a későbbi alkotmánybíró. A látogatók hozhattak csomagokat, de ezt gyakran megdézsmálták az őrk. Társaim közül jó néhányra emlékszem: ott volt például Gerencsér György, aki a Rajk-perben bukott le, mint pénzügyminiszter-helyettes. Ennek ellenére hithű kommunista maradt, csak Rákosit utálta. Együtt lapátoltuk a szenet. Volt még rajta kívül vagy tucatnyi kommunista a táborban, akik rendszeresen összejártak, filozofáltak, várták

A VÁROSHÁZ TÉR ÉS KÖRNYEZETE KELET FELŐL

az idők jobbra fordulását. Gerencsérrel jó viszonyban voltam a föld alatt. Kissé meglepődtem, amikor 1957 tavaszán cikket írt a *Népszabadságban*, amiben engem is megemlített, mint a »nép ellenségét«, aki »az ellenforradalom alatt aktivizálódott«. A többi oroszlányi rabmunkás természetesen egységesen utálta a kommunistákat. A fő barátaim Metz Rudolf, Nagy Egon, Keve Ferenc voltak. Sok kiváló embert ismertem meg ott: báró Bálintt Károlyt, gróf Degenfeld Ottót, Tóth Tihamért, Várkonyi Andrást, Wágner Ödönt. Két hivatásos birkózó, Brezina Alfréd és Hajnal Frigyes is közénk tartozott. Volt egy kispapunk is, Szigethy István, aki később Aachenben lett plébános. Többen összeesküvés miatt kerültek Oroszlányba, ezek nagy többségükben koholt ügyek voltak. A többség tiltott határátlépés és izgatás miatt lett elítélve. Sokat beszélgettünk az ország helyzetéről, a politika alakulásáról, valamint a táborról. Előadásokat is hallgattunk,

Wagner Ödön pl. a görög filozófiáról adott elő. Szigethy István miséket tartott hármunknak-négyünknek, nagy titokban. Ez nagy kockázattal járt. Ha kiderül, valamennyiünket szigorúan megbüntetnek, visszaküldtek volna a börtönbe. A misének van egy különösen szakrális része, az Úr-felmutatás. Ekkor a pap nem szakíthatja meg a misét, és ha akkor ránk törnek, Szigethy páter „lebukott” volna. Ennek ellenére, bár rendszeresen hallgattunk misét, nem lett bajunk belőle. Megjegyzem, sokan más vallásúak voltak közöttünk, protestánsok és zsidók is. Jó barátom volt Schmelcz Kornél, aki cionista összeesküvés miatt kerül Oroszlányba. Később Jeruzsálemben egyetemi tanár lett belőle.

Három műszakban, egymást váltva bányászkoztunk. Az első sicht éjszaka, a második hajnalban, a harmadik délután szállt le. A rabok a vájárok mellé voltak beosztva csillésnek. Én is ez voltam, amíg le nem tettem a vájárvizsgát. Ma is őrzöm az ezt tanúsító oklevelem. A vájár teljesítménye attól függött, hogy milyen helyet kapott a tárnában. Voltak omlasztó vájárok is, akik kiverték az ácsolatot a kitermelt vajatokból. Mások villanszerelőként dolgoztak, ők építették be pl. a kaparó futószalagot. Egy másik csapat, amelyik idősebb bányászokból állt, az egészségügyi ellátást látta el. A rab orvosok kiválóan értették a szakmájukat, nem volt hiány sem felszerelésben, sem orvosságban. Sok volt a baleset, én is elszenvedtem néhányat. Az ujjamon meg a hátamon még most is őrzöm a sérülések nyomát. Gyakran kellett veszélyes munkát végezni, nem engedtek ácsolni, mely biztosított volna az omlástól, hajszolták a kitermelést. Volt, hogy olyan szűk volt a hely, hogy hason fekvé dolgoztunk.

Az oroszlányi bányatáborban egész jó volt az ellátás. Rendszeresen kaptunk húst, jó szakácsaink voltak. Fizetést is adtak, de nevetségesen kis pénzt, a civil bányászok bérének mintegy a tizedét. Ugyanis a bérünkbelől levonták nemcsak az ellátást, de az őrség költségeit is. Élelmiszert vehettünk a kintinban, elsősorban kenyeret, felvágottat, cso-

koládét, cigarettát. Alkoholt nem. A ruhát, a gumicsizmát a szerszámokat meg a sisakot a bánya biztosította, szükség esetén cserélte. A bányászmunka abból a szempontból elviselhető volt, hogy az individuális szadizmus eseteitől eltekintve békén hagytak munka közben, a föld alatt. Ezért Oroszlány elviselhetőbb volt a rabok számára, mint például Recsk. Szökést kevesen kísérelték meg, akkor is többnyire sikertelenül, mert a tábor biztonsági rendszere nagyon hatékony volt. Ezzel együtt az örök többsége barátságos volt, jártak le hozzánk a föld alá, hogy ellenőrizzék a munkánkat. Emlékszem az egyikre, Bori Józsefnek hívták. De voltak szadisták is, akik kiválasztottak maguknak egy-egy rabot, igyekeztek őt kikészíteni, olyan helyre küldték, ahol rászakadhatta a föld, veszélyes körülmények között kellett dolgozniuk. A fegyelmezetlenséget szigorúan megtorolták. Magánzárkába zárták a rabokat, szűkített ételmezeget kaptak, óránként át gúzsba kötötték őket. Egy rabtársamnak eközben égett le a kézfeje. A civil bányászokkal jó volt a viszony, hoztak be nekünk üzenetet, levelet, ételmezt. Ez nem volt meglepő, tekintettel arra, hogy a fizetésük a csillések munkájától függött. De nem sokat meséltek a kinti életről, mert félték, ha őszintén elmondják a véleményüket, bajba kerülhetnek miatta.

1953 nyarán értesültünk a júniusi párthatározatról, arról, hogy Nagy Imre lett a miniszterelnök. 1953 szeptemberében jelentek az első rendeletek az internálótáborok megszüntetéséről, a kitelepítések felszámolásáról. Hallottuk, hogy a politikai foglyok amnesztiában részesülnek. Ez rám is vonatkozott. 1954. március 12-én szabadlábba helyeztek. Ami azzal a veszéllyel járt, hogy azon nyomban behívnak katonának, ugyanis akkor még csak 23 éves voltam, és így katonaköteles. Léven büntetett előéletű, munkaszolgálatra küldtek volna, esetleg egy másik bányába, ahol még vagy három évig fejthettem volna a szenet. Ezért úgy döntöttem, hogy ugyanott maradok, a 18. aknán. Még vagy másfél évig vajúrkodtam Oroszlányban, ami mentesített a katonakötelezettségtől. Munkásszállón lak-

tam, és a szabad bányászok életét éltem. Ekkor sem éreztem magam szabadnak, annak ellenére, hogy hét végén autóbusszal feljöhöttem Pestre, és találkozhattam a családommal, a barátaimmal, és könnyebben éltem.

Osváth György

* * *

A Komárom megyei bányatáborok 1956. október végére jó-részt kiürültek. Foglyaik közül, akinek volt hová mennie, eltávozott: vagy azért, hogy a közeli fővárosban részt vegyen a forradalomban, vagy csak azért, hogy hazamenjen a családjához. Jó néhányan közülük fegyveresen harcoltak Budán, illetve ÁVH-sokat „gyűjtöttek be”. A Széna téri ellenállócsoport első százada, melyet Rusznyák László, a pilisszentiváni bánya halálra ítelt, majd 1957. november 29-én kivégzett csillése vezetett, nem véletlenül kapta a „bányászbrigád” nevet. Nehéz pontosan felmérni, hogy 1956 őszén hányan voltak még a KÖMI-táborokban, és a lázas napokban hányan maradtak Tatabányán és Oroszlányban. A trösztnek azért voltak adatai. „Becker Ferenc főmérnök 1956. október 31-én a forradalmi tanács ülésén ismertette a bányák műszaki helyzetét és a munkáslétszámot. A forradalom napjaiban eltávoztak a bányákból a kiszabadult rabok, az ott foglalkoztatott honvédek és a legényszállók lakói közül is sokan. A főmérnök 1600 KÖMI dolgozót és 1100 honvédet említett az eltávozók között.”⁸

Tatabányán és Oroszlányban a helybeli munkás- és parasztszármazású értelmiségiek, pedagógusok álltak a változások élére. A forradalom viszonylag békésen zajlott a két, közeli városban, nem került sor népitételekre, lincselésekre. A tüntetésekben nagy számban vettek részt munkások, bányászok és tanulók is. A rabmunkások, akiknek a legtöbb okuk volt rá, hogy gyűlöljék a rendszert, csak addig maradtak helyben, amíg fegyvert szereztek maguknak. 1956. október 26-án, amikor a pesti forradalom áterjedt Tatabányára,

tragikus eseménysorozatra került sor, mely azzal kezdődött, hogy forradalmárok jelentek meg az egyik bányatábornál. „Egy csoport tüntető kiment a 10-es aknánál lévő KÖMI-táborhoz, hogy az elítélteket kiszabadítsák. Az őrök nem tanúsítottak ellenállást, a rabokat szabadon engedték. A kiszabadult rabok is igyekeztek fegyvert szerezni, s harcolni akartak, mert jól tudták, hogy ha a forradalmat leverik, ők ismét elvesztik a szabadságukat. A városban két rendőrkapitányságon, az ÁVH laktanyában és a Hunyadi laktanyában együtt sem volt annyi fegyver, hogy a több száz fős tömeget fel lehessen fegyverezni. A fiatalok egy csoportja a baji laktanyához ment, hogy ott kérjen fegyvereket. A laktanya tisztjei megtagadták a fegyverek kiadását. Máig tisztázatlan körülmények között a teherautón lévő fiatalok közé lőttek. Nyolc fiatal meghalt, többen megsebesültek.”⁹

Az eseményekről a Magyar Távirati Iroda október 31-én a következő közleményt adta ki: „A forradalom és szabadságharc tüze az ország legnagyobb bányászvárosában, Tatabányán is végigfutott. Bányászok, munkások, diákok és értelmiségiek követelték emberi jogaik megadását, a már régen óhajtott szabadságot. A szabadságharc a bányászváros fiataljai közül is követelte a maga áldozatait. A hőöket szerdán délelőtt katonai díszpompával helyezték Tatabányán őrök nyugalomra. A város munkásai, bányászai, diákjai és értelmiségi dolgozói nevében Mazalin György, a városi munkás- és katonatanács tagja búcsúzott a város nyolc hős fiától.”

Ismeretes, hogy a november negyedik szovjet intervenció után a Kádár János vezette „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” folyamatosan tárgyalt a munkástanácsok képviselőivel a sztrájk felfüggesztéséről, kilátásba helyezte a szovjet csapatok kivonását. Apró Antal többször is fogadta a parlamentben a november 19-én megalakult Tatabányai Központi Munkástanács képviselőit, és erről tárgyalt velük. A munkástanács november 30-i ülésén a helikopteren Tatabányára érkezett Kádár János is részt vett, és fűt-fát ígért.

December hatodikától azután a restaurált „néphatalom” kimutatta a foga fehérjét. A karhatalmisták erőszakkal osztatták szét a városi pártbizottság előtt a Kádárban csalódott, tüntető tömeget, több személyt is letartóztattak. Erre reagálva fegyveres sztrájkórség szerveződött a 6-os aknánál, illetve megalakult a harcra és röplapterjesztésre készülő „Mazalin-csoport”. Vezetőjét, Mazalin György tanítót többször is őrizetbe vették, majd rövidesen letartóztatták. 1957. november 21-én fegyveres szervezkedésért mondták ki rá a halálos ítéletet. (Végül tizenöt hónap siralomház után kegyelmet kapott, és amnesztiával szabadult.) Csoportjának tagjait ugyanakkor súlyos börtönbüntetéssel sújtották, ugyanúgy, mint a sztrájkórséget szervező Lados Istvánt és társait.

A KÖMI-táborok, ha csökkenő létszámmal is, de a hatvanas évek elejéig, felszámolásukig működtek Tatabányán és Oroszlányban. 1956 után azonban már csak köztörvényes elítélteket, illetve a Magyar Néphadseregbe behívott, de „megbízhatatlanságuk” miatt munkaszolgálatra beosztott honvédeket dolgoztattak bennük. A Kádár-rendszer hatóságai ugyanis arra a következtetésre jutottak, hogy az elítélt forradalmárokat, illetve a Kistarcsán és Tökölön internáltakat még a kitermelés fokozása érdekében sem szabad „vegyíteni” a szabad bányászokkal. Úgy vélték, hogy a forradalom a KÖMI-táborokban összegyűjtött „ellenséges elemek” miatt terjedhetett át a bányavidékekre. Ez nem volt igaz, hiszen, mint erről szó esett, épp elég elégedetlenség és indulat halmozódott fel a helybeliekben a „népi demokrácia” ellen, nem volt szükség „bujtogatókra”. A kiszabadult kényszer-munkások, akik az ország különböző részeiről kerültek a magyar gulágra, amilyen gyorsan csak lehetett, fegyveresen vagy fegyvertelenül, de elhagyták rabságuk színhelyét, nem vettek részt a helyi forradalmakban. 1956 decemberében a KÖMI-t, melynek felügyelete 1954-től a Munkaerőtartalékok Hivatala (MTH) zárt osztályára került, intézményként felszámolták, és nem sokkal később az MTH is átalakult Munkügyi Minisztériummá. A magyar gulág intézményei, a

bányák „örzött munkahelyeiként” néhány évig még fennmaradtak, de fokozatosan feleslegessé és terhessé váltak, így a kádári konszolidáció észrevétlenül felszámolta őket.

PELLE JÁNOS

Jegyzetek

¹ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések, 1940–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997, 860–865 és 914–916.

² T. Varga György: *Adalékok a börtönügy és a rabmunkáltatás történetéhez, 1949–1953*. Megjelent a Történeti Hivatal 2000–2004-es, *Trezor 2.* című évkönyvében 159–173.

³ Bank Barbara: *Az internálás és kitelepítés dokumentumai a történeti levéltárban*. Megjelent *Az átmenet évkönyve* 2003 c. kötetben, az Állambiztonsági Szolgálatok levéltárának *Trezor 3.* évkönyvében, 122.

⁴ *Tatabánya története*, II. köt, 40., Tatabányai Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1972.

⁵ Gyüszí László: *Tatabánya*, 1956, Tatabánya, 2011, 25.

⁶ T. Varga, i. m. 173.

⁷ *Memento II. Az 1945–56 között elítélt magyar Politikai Elítéltek Közössége* kiadványa, szerkesztette Bank Barbara.

⁸ Gyüszí L. i. m. 16.

⁹ Gyüszí L. i. m. 38.

A HELY SZELLEME ÉS A FŐÉPÍTÉSZEK

Székesfehérvár példája

A főépítészek küldetésének középpontjában eszmeileg kétségtelenül a hely szellemének felismerése, ápolása és érvényre juttatása áll. A geniusok, eredendően jó szellemek, valakinek vagy valaminek, így a helyeknek is a legjobb tulajdonságait hordozzák, legjobb és újra meg újra kibontandó belső lehetőségeit foglalják magukba. A minket most közelebről érdeklő *genius loci* vidékben, tájban, településben és annak részeiben egyaránt sokféle megnyilvánulási formában van jelen, felkutatható és felmutatandó. Ha a jövő alakításának felelősei képesek a hely szellemét alkotó tárgyi formák és szellemi tartalmak gazdag szövetében és finom összefüggéseiben jól tájékozódni, esélyük van arra, hogy munkálkodásuk eredményei mintegy a hely szellemének inkarnációjaként tartós értékekké váljanak. Egy-egy kisebb vagy nagyobb helyi közösség identitásához sok szálon kapcsolódó, azt érzelmi kötődéssel is erősítő, funkcionális, esztétikai és szellemi értékek fenntartásáról, gondozásáról, értő kezeléséről és fejlesztéséről van itt szó. Az így meghatározott feladatok egy nem jelentéktelen része a település- és városfejlesztéssel, a táji környezet alakításával, az épített örökség értékeinek gondozásával, ahol kell, védelmével, a rejtett értékek felfedezésével és a társadalom folyamatosan megújuló szükségleteihez igazodó kibontakoztatásával függ össze. A polgármester mellett itt kaphat (és jó esetben kap is) főszerepet az utóbbi évtizedekben (települési) főépítésként megismert építész szakember: a fejlesztési és rendezési tervek kidolgozásában, azok megvalósításának felügyeletében, a települési ingatlangazdálkodási program

szakmai előkészítésében, az értékvédelem és az építészeti arculat megformálásában.

A feladat összetevőiben is rendkívüli komplexitása következtében eredményes munka csak számos szereplő erőfeszítéseinek szerencsés találkozásával és jó szellemű együttműködésével képzelhető el. Alapvetően kulturális és morális kérdésről van szó, egy ország kulturális és szellemi közállapotairól, a politikai kultúrától a műveltség különböző területein keresztül a mindennapok viselkedéskultúrájáig. Mivel a mai Magyarország régebbi és újabb szomorú előzményektől korántsem függetlenül egyik téren sem teljesít túlságosan magas színvonalon, talán nem haszontalan, ha a mostani konferencián egy korábbi, pozitív és negatív tanulságokat egyaránt hordozó konkrét városfejlesztési esetet vizsgálunk meg kissé közelebbről. Hasznosabbnak gondolom ezt, mint hogy a települési és építészeti értékvédelem szabályozásának és intézményi feltételeinek mai dzsungelében próbálnék ideig-óráig járhatónak látszó utakat felderíteni. Ezt a napi munkában érintettek úgyis jobban tudják. Most arra teszek tehát kísérletet, hogy Székesfehérvár példáján felvázoljam egy a két világháború közti időszakban kiemelkedően sikeres városfejlesztési koncepció és gyakorlat főbb jellemzőit, kiegészítve ezt a részben ebben gyökerező, de az alapvetően megváltozott politikai és társadalmi körülmények közt már egészen más irányokba vezető, ártalmas és kedvező folyamatokat egyaránt produkáló, mondjuk így: népi demokratikus korszak néhány ide vágó fejleményére való utalással.

A legfontosabb, amit ki kell emelni a két világháború közötti korszak fő tanulságai közül, az a székesfehérvári várospolitika több évtizedes folyamatossága volt. Ennek közpolitikai hátterében az a Klebelsberg nevével fémjelvezhető távlatos fejlesztési politika állt, amely a területének egyharmadára csökkent és hagyományos városi hálózattól megfosztott országban Budapest nyomasztó túlsúlyát a vidék városi fejlődésre alkalmas központjainak módszeres

fejlesztésével kívánta ellensúlyozni. Klebelsberg Kunó kezdeményezéseit az őt több kormányzati periódusban követő Hóman Bálint nemcsak miniszterként, hanem 1930-tól Székesfehérvár kormánypárti képviselőjeként is hatékonyan támogatta. Az 1919–1931 között polgármester, Zavaros Aladár eredményeire építve Csitány G. Emil a következő évtizedben a várost 1941-ig mint polgármester, 1941–1943-ig, mint a város főispánja irányította, a városfejlesztés munkáját minőségileg magasabb szintre emelve folytatta, és ehhez nemcsak a városi tanács folyamatos együttműködését nyerte meg, hanem az országos politika szilárd támogatását is.¹ Volt minden lényeges körülményre kiterjedő várospolitiká, amelynek a megvalósításhoz szükséges magas színvonalú szakmai irányítására Schmidl Ferenc (1902–1977) (1932-től a város Mérnöki Hivatalának vezetője, műszaki tanácsos) jelentett garanciát. Ő volt az, aki az 1937-ben elfogadott törvény² által előírt első városfejlesztési tervet az addigra már kiérlelt várospolitikai elképzelések jegyében 1939-re elkészítette. De a város vezetői Kotsis Iván műegyetemi tanárban megtalálták azt az építészt is, aki ennek a tervnek az alapján a városkép alakításának feladatát is, megbízói alaposan átgondolt és kellően kidolgozott elképzelésének megfelelően kitűnő stílusérzékkel és funkcionális szemlélettel, máig ható érvénnyel meghatározta. A várospolitikus, a városi főmérnök és az építész korszakos eredményeket felmutató együttműködésének feltételei ebben az esetben tehát mondhatni hiánytalanul megteremtődtek. Fontos feltétel volt ehhez a Trianon utáni magyar társadalom és hatalmi berendezkedés belső stabilitása, ami kedvező körülményeket teremtett jól átgondolt, hosszú távú célok és szakpolitikák megfogalmazásához és megvalósításához.³

Most pedig tekintsük át vázlatosan azt az utat, amelynek során Székesfehérvár a múlt század fordulóján megtorpant, vidékiességbe süllyedt állapotából az első világháború utáni két évtizedben jelentős regionális szerepkör betölté-

sére alkalmas, egyszerre dinamikusan és kiegyensúlyozot-
tan fejlődő, minden tekintetben korszerű, külső képében is
megújult, élénk kulturális élettel rendelkező, jelentékeny
népességmegtartó erővel bíró és egyre több új munkaerőt
vonzó magas színvonalú urbanizált központtá változott.

Írásomban alapvetően két forrásra támaszkodom. Az
egyik Székesfehérvár 2009-ben megjelent műemléki to-
pográfiája,⁴ a másik annak a közigazgatási továbbképzési
kurzusnak az előadásai, amelyet 1940-ben éppen Székesfe-
hérváron szervezett, az elmondottak alapján bizonyára nem
véletlenül az akkori Belügyminisztérium.⁵ A továbbképzés
ugyanis a városfejlesztés, városrendezés és városépítés té-
makörét több mint ötven előadással igen alaposan igyeke-
zett feldolgozni, megvonva ezzel a három évvel korábban
elfogadott városrendezésről és építésügyről szóló törvény
és a kapcsolódó miniszteri rendeletek első tapasztalatait és
felvázolva a további teendőket elvi kereteit.

Székesfehérvár várospolitikai és városfejlesztési törek-
véseit Csitáry G. Emil (1892–1970) fejtette ki, aki 1915 óta vett
részét a városháza munkájában, és ekkor már egy évtizede a
város polgármestere.⁶ Molnár Tibor visszaemlékezése szer-
int éles eszű, szakképzett tisztviselő, előtte a város főjegyzője,
aki jobban értett városa minden ügyéhez, mint a Közgyűlés
egyes tagjai. Az egész város vezetője volt.⁷ Csitáry
abból indult ki, hogy a város fejlődése a 20. század folyamán
sokféle okból megtorpant. Ezek közül hármat emelt ki. Elő-
ször: Székesfehérvár terjeszkedését az gátolja, hogy nagyon
kicsi a közigazgatási határa, és gazdasági lehetőségeit pedig
a főváros, Budapest közelsége és végül a gyáripár hiánya. Az
elsőként említett korlátból következik, hogy „a rendelkezés-
re álló és nem szaporítható földterület az életkörülmények
és igények lassú emelkedése mellett nem tudja a növekvő
lakosság újabb rétegeit eltartani és így kénytelenek azok
a kereskedelem és ipar keretében elhelyezkedést keresni.
Viszont ennek gátat vet a másik ok: Budapest közelsége.”⁸

A nagyváros nyomasztó versenyelőnye a fogyasztási piacon fokozatosan megbénította és messze visszavetette Székesfehérvár gazdasági fejlődését, nem jöhetett létre a városi élet gerincét alkotó vagyonos kereskedő és iparos polgárság, és a növekvő lakosság számára nem volt, aki új munkalehetőségeket teremtsen. Itt lehetett volna szerepe a gyáriparnak, ez azonban az egyébként kedvező közlekedési adottságok ellenére sem jött létre, amiért Csitáry egyebek közt a századforduló elhibázott várospolitikáját teszi felelőssé.

Komplex kihívásokra csak hasonló komplexitású válaszok adásával lehet eredményeket elérni. Csitáry polgármester ennek jegyében mutatja be előadásában teljes tárgyilagossággal mindazt, amit a város a megelőző két évtizedben ezen a téren elért. A folyamat elengedhetetlen és a szóban forgó időszakban mindvégig egymáshoz is jól illeszkedő politikai, gazdasági, egészségügyi, szociális, oktatási és képzési dimenzióival itt nem foglalkozhatunk részletebben, csupán a fejlesztések gazdasági feltételeit megteremtő várospolitikai legfontosabb elemeire utalunk röviden.⁹

Azt követően, hogy a közüzemeket összevonva, azokat a továbbiakban részvénytársasági formában működtették, a város 1925-ben, 1926-ban, 1929-ben és 1933-ban vett fel hiteleket a városi törzsvagyonra mint fedezetre terhelve. Ezeket a forrásokat döntően kommunális fejlesztésekre fordították, és ennek eredményeként a szilárd burkolatú utak és járdák a külvárosokba is eljutottak, kiépült a korszerű csapadék-, csatorna-, szennyvíz-, és vízvezeték-hálózat csakúgy, mint a villanyhálózat, utóbbi 1929-től egy évtized alatt csaknem 85%-kal bővült.¹⁰ A városi közüzemek közül kiemelkedik: az új Közvágóhíd, a Városi Strandfürdő és a Sportcsarnok megépítése. A közműüzem a későbbiekben a város egyik fontos, fejlesztésekre használt bevételi forrását teremtette meg. Csitáry a bevételt városi bérházak építésére fordította. Ugyancsak 1925-ben kezdték meg a városi villamos erőmű modernizálását, amely több lépcsőben folytatódott, és ezzel Székesfehérvár egyrészt

jelentős regionális áramszolgáltatási szerepkör betöltésére vált alkalmassá, másrészt energiaellátási szempontból megteremtődött az 1938 után, a győri programmal megindított hadiipari konjunktúra helyi hasznosításának a lehetősége. Az ennek nyomán, 1939–1941 között létesült nagyipari beruházások jelentették a népi demokratikus korszak részben ma is működő fejlesztéseinek az alapját is: a Vadásztölténygyár és a mellette kiépített munkásnegyed vonzotta oda a Videoton beruházását, az alumíniumfeldolgozó mai utóda az ALCOA könnyűfémmű, az Ikarus elődje a repülőgép-javító üzem volt. Ezzel a Csitáry-éra, ahogy Székesfehérváron helyi-lyel-közzel még ma is nevezik, harmadik fontos célja, a város fejlődését szilárd alapokra helyező és *paradigmaváltáshoz vezető gyáripar* kellő léptékben megjelent a városban.¹¹

Csitáry és munkatársai számára világos volt, hogy nem elég csak jó gazdaságpolitikai döntéseket hozni, munkaalkalmakat teremteni, okosan és takarékosan gazdálkodni, a városi szegénységet értelmes közmunkával segíyezni és egyben a munka becsületét erősíteni, a város jövője *a polgári lét feltételeinek a megteremtését* is megkívánja, és ez csak a civilizációs vívmányok széles körű hozzáférhetővé tételével és a kultúra minél erőteljesebb szerepvállalásával helyezhető biztos alapokra. Ebben a várospolitikában a fejlesztés és identitás erősítés ily módon egymást kölcsönösen feltételező, a hely szellemét megidézni képes együttes célként jelent meg. A városfejlesztés és értékvédelem támaszkodhatott a város értelmiségét mozgósítani képes Múzeumegyesületre, folyóiratára, a *Székesfehérvári Szemlére*, az 1929-ben megnyílt, 1936–37-ben bővített múzeumát országosan ismertté tevő Marosi Arnoldra, aki először ismertette a város műemlékeit.¹² Az országos ismertség mérföldköve a *Magyar Művészet* 1930-as száma.¹³ Az ideológiától is motivált ismertséghez és identitás erősítéshez hozzájárult az a körülmény, hogy Székesfehérvár az 1938-as országos Szent István Emlékév és „főpróbája”, az országos Szent Imre Emlékév egyik helyszí-

ne lett. Elsősorban ezeknek köszönhető a Székesfehérvárra irányuló tömeges idegenforgalom is.

A lépésről lépésre megvalósuló nagyszabású városkonceptióhoz illeszkedő városrendezés megtervezése és végrehajtásának szakmai felügyelete a már említett Schmidl Ferenc városi mérnökre hárult. Mintaszerű az a munkaszervezet is, amely rendelkezésére állt: a Mérnöki Hivatal, három építésszel, köztük Molnár Tiborral, saját ipari (kőműves, ács, asztalos, lakatos, bádogos, kovács) műhelyekkel, raktárakkal. Molnár Tibor építészeti kvalitása és gyakorlata a tervezés és építésvezetés minőségét garantálta. Schmidl feladatát három településrész együttműködésén alapuló funkcionális összekapcsolásában fogalmazta meg. A történelmi városközponttól, a Várról, a régi városfalakon túli, a 18. századtól spontán fejlődött külvárosról és az ezen kívül fekvő külterületekről van szó. Az alig két évtized alatt Székesfehérvárt szerkezetileg és építészeti is korszerű és vonzó várossá fejlesztő munkássága során Schmidlnek a városrendezés szinte minden területén újat kellett alkotnia úgy, hogy az új harmonikus urbanisztikai egységben jelenhessen meg. Egészében meg kellett újítani a közlekedés rendszerét, ipart elhelyezni, kiépíteni új szolgáltatásokat, tömeges lakásépítési lehetőséget biztosítani különböző társadalmi csoportoknak és rétegeknek, számos új oktatási, igazgatási intézményt letelepíteni, templomokat építeni, nyaralóterületet kialakítani, parkosítani, a szabadidős tevékenységek és a sportolás tereit megteremteni. Mindezt kiegészítette, hangsúlyosan a belvárosban, művészeti közművelődési intézmények létesítése és fejlesztése, a város építészeti arculatának, a városképnek különösen is gondos alakítása, ide értve a szimbolikus hangsúlyok művészi megoldásait. Schmidl Ferenc alapelve volt, hogy az építészetben nem a stílus, hanem a minőség az elsődleges. Így a megvalósult nagyszámú alkotás a barokktól, vagy barokkba hajlótól a modern stílus különféle árnyalataiig igen gazdag, miközben

A 10-ES HUSZÁROK EMLÉKMŰVE A VÁROSHÁZA ELŐTT
Pátzay Pál, 1939

funkcionális hitelességük, arányaik, formai megoldásaik kiérleltége és urbanisztikai indokoltságuk miatt harmonikus városi egységet hoznak létre. Ezekhez a vonzó feladatokhoz a város olyan, a kor élvonalához, de legalábbis derékhadához tartozó, nem kis részben helyi építészeket tudott megnyerni, mint Hübner Jenő, Hübner Tibor, Králik László, Rimanóczy Gyula (1903–1958), Molnár Tibor (1904–1982 k.), Thomas Antal (1889–1967), Fábíán Gáspár (1885–1953), Csánk Rottmann Elemér (1897–1969), Sándy Gyula (1868–1953) és mások, akiknek alkotásai nagy részben legalábbis helyi, esetenként műemléki védelmet érdemelnének. A városkép formálásában és az egyedi épületek alkotásában közismerten kiemelkedő szerepet játszott Kotsis Iván műszaki egyetemi tanár részleteiben is feltárandó székesfe-

hévári munkássága.¹⁴ Kotsis Székesfehérváron messzemenően érvényesített városépítészeti koncepciója Camillo Sitte (1843–1903) osztrák építésznek 1889-ben megjelent nagyhatású művében¹⁵ kifejtett, és a posztmodern építészetben újra felfedezett felfogásából táplálkozik, amely szerint a város lényege nem a történeti véletlenszerűségben, hanem a funkcionális téralakítás és térkapcsolatok esztétikájában rejlik.

A téralakítás magas színvonala mutatkozik meg a külvárosban is: Széna tér (Thomas Antal), Állomás tér (Hönsch László), Horthy Miklós tér, ma: III. Béla király tér (Hübner Tibor). Az eredmények ismertségéhez és elismeréséhez hozzájárult az építészek imponáló névsorán túl az a feltűnő és egyedülállóan látszó tény is, hogy szinte valamennyi székesfehérvári építészeti alkotásukat szaklapokban (Magyar Építőművészet, Technika stb.) közzé is tették.

A fejlesztés és értékvédelem viszonya elsősorban értelemszerűen a belvárosban volt központi kérdés, és ezen belül is a legjelentősebb probléma a város kvázi főterének és környékének, azaz a püspöki palota, a Városháza és a Szent István-kori prépostsági templom kiasott maradványai, valamint az északról ide futó középkori eredetű utcák és a Hiemer tömb déli homlokzata által határolt szabálytalan körvonalú terület rendezése. Megvalósult a villany légvezetékek földkábelbe fektetése és a középületek több színárnyalatú díszkivilágítása. A kiegyensúlyozott és magas művészi színvonalú, ugyanakkor funkcionális tekintetben mintaszerű megoldás a városháza több épületből álló tömbjének Kotsis Iván által tervezett barokk hangsúlyú egységes kialakítása és a történelmi városfalakhoz illeszkedő Romkert Lux Kálmán és Lux Géza együttműködésével megtervezett itáliai ízű, romanizáló megformálású modern együttes. A cél érdekében a Római Katolikus Egyházmegye, illetve a Püspökség feláldozta a Püspökkert jelentős részét. Ezzel nemcsak a központi tér magas színvonalú kialakítása, hanem a teret határoló új együttes külső oldalai is új, értékes városi térkapcsolatot

hoztak létre. Az eredménye: a Monostor Bástya előtt álló egyemeletes lakóház (Eisenbarth-ház) lebontásával a városfalak kibontása, a várakok lefedésével létrejött a Várkörút elegáns villasorával, a szobrokkal ékes Prohászka park és az Országzászló tér megnyitása. A Városháza egységes építészeti elgondolással megújított hátsó homlokzata a Székesegyház és környezete jól áttekinthető rendezését is magával vonta. Így került sor a Szent Anna-kápolna Möller István által vezetett műemléki helyreállítására és az előtte lévő téren a kápolnát alapító Kálmáncsehi Domokosnak Ohmann Béla által megalkotott szobra. A szomszédos egyemeletes lakóház (Szigethyház) elbontása lehetővé tette a Hősi emlékmű kiegészítését, a Hősök tere kialakítását az altemplom bejárata előtt. Nagyarányú bontásokkal járt a Városi Kultúrház és az új gimnázium építése és vele az új tér (mai Bartók Béla tér) kialakítása is.

Műemléki szempontból a most tárgyalt korszak megoldásai kérdéseket is felvethetnek, a barokk kor emlékeinek, nagyrészt lakóházaknak a Kotsis Iván által nemegyszer szabadon kezelt, de – ezt mindenki elismeri – jó ízléssel történt és nemigen dokumentált városképi esztétikai igényből fakadt átalakításai, vagy éppen a Szent Anna-kápolna neogótikus előcsarnokának elbontása miatt (ez utóbbihoz egyébként a város és az egyház ragaszkodott, Möller megtartotta volna). Teljes bontásoknak (Bierbauer-ház stb.), homlokzatátalakításoknak – városképi környezetükbe nem illőnek ítélt – historizáló és szecessziós homlokzatok, épületek (Deák Áruház) estek áldozatul. Ma már sajnáljuk a városkép ezen színfoltjainak elvesztését. Ezek azonban alapvetően már az utókor kérdései.¹⁶ Abban az időben a barokk és későbbi korok alkotásainak műemléki státusa még nem egyértelmű, számunkra pedig már a harmincas évek városkép-alakításának eredményei jelentenek önálló és védendő műemléki értéket, a *genius loci* gazdagodását. Ebben az összefüggésben aggodalomra ad okot a Romkert körül az elmúlt egy-másfél évtizedben kialakult helyzet. Részben műszaki (a szabadon álló falak fagyvédel-

me, a kőfaragványoknak a légszennyeződéstől való károsodása), részben pedig és főképpen nem kellő megfontoltsággal értelmezett presztízszokok következtében, a meglévő magas értékű városképet újabb és újabb ötletekkel agresszíven átalakító, urbanisztikai összefüggéseket nem mérlegelő, műemléki értékeket anyagukban károsító és a valóban meglévő műszaki problémákra semmilyen megoldást nem adó építészeti hangsúlyállítási törekvések veszélyeztetik. Ezzel már jelenkorunk tágran értelmezett kulturális problematikájához érkeztünk, de térjünk vissza az időrendünkhöz!

A város művészeti szempontú megformálásának *ténylegesen* érvényesített elveiről, Camillo Sitte elveivel sokban rokon tartalmas és igen érdekes előadást tartott egy továbbképző tanfolyamon Say Géza (1892–1958), egy többgenerációs székesfehérvári építészcsaládból származó festőművész, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képzőművészeti osztálytanácsosa. Előadónk műemléki kérdésekkel is intenzíven foglalkozott, mégpedig a hazai terepen korát megelőző szellemiséggel, így nem véletlen, hogy 1927-ben készített egy városi előterjesztést, amelyben javasolta a belváros műemléki értékeinek szisztematikus feltárását és műemléki szempontú helyreállítását.¹⁷ Elképzelése fél évszázaddal később részlegesen megvalósult, erre még röviden visszatérünk.

Az előbb említett előadásban¹⁸ Say a várost mintegy „Gesamtkunstwerkként” értelmezi, művészeti kialakításában ezt tekinti elvi szempontból irányadónak. „A város művészi kialakításánál elsősorban a helyi adottságokból kell kiindulni. A fekvés, a táj, a történelmi adottságok, a városnak a polgárok foglalkozásából következő jellege adja meg erre nézve az irányítást.”¹⁹ A történelmi összefüggéseket figyelembe vevő emlékállítás mintaadó példájaként joggal hozza fel a Romkert kialakítását, amely „utalás a Szent István-korabeli magas művészi kultúrára és annak ősi latin kapcsolataira”. Majd így folytatja: „A gótikus Szent Anna-kápolna elé az alapító Kálmáncsehi Domokos szobrát állították, és pedig

olyan művészi felfogásban, hogy az még jobban kidomborítsa a kápolna középkori jellegét. Medgyessy Ferenc török kútja, bár hű kifejezője a mai kor művészetének, formailag mégis utal a török időkre, amelyeknek korabeli művészi emléke nem maradt fenn.”²⁰ A továbbiakban arra is felhívja a figyelmet, hogy a városépítésben a hely szellemének a szobrok, ill. emlékművek elhelyezésénél is érvényesülni kell. Ugyanis „a szobrásznak mindig a megadott helyre kell terveznie a szobrát, hiszen az elgondolásnál figyelembe kell vennie a hely, a környezet arányait, stílusát, hangulatát”²¹. A történelmi emlékezet és a jól megtalált elhelyezés szerencsés példái közt említhetjük Say Gézával teljes egyetértésben a már szóba hozott Kálmáncsehi-szobor mellett Szent Imre, Wathay Ferenc várkapitány, Varkocs György várkapitány, Nagy Lajos és tegyük hozzá, Szent István lovas szobrát is, de a példák még bátran szaporíthatók. Minden bizonnyal ismét csak Sitte ihlette a szobrok elhelyezésének azt a szimmetriát kerülő módját, amellyel mintegy az esetlegességen keresztül fokozták, az alapvetően kis és szabálytalan terek és változó szélességű utcák füzérére épülő városkép intimitásában is egységes összhatását. A kényes egyensúlyt kielégítő megfelelő helyet mindig a nagy gonddal elvégzett kulisszapróbák eredményei alapján választották ki.²² Kiemelkedően sikeres példa ebből a szempontból Pátzay Pál egyik fő művének, a 10-es huszárok emlékművének az elhelyezése a Városház téren, a jó ízlés és arányérzék e nehezen értelmezhető szabálytalan téren, ami inkább teresedésnek nevezhető, megtalálta a hely funkciójával összhangban lévő, erőteljes térszervező hangsúlyt képező legjobb megoldást.

Színvonal, művészi kialakítás igénye érvényesült a középületek belső tereiben is, gondolunk itt Aba Novák Vilmos falképeire, a Városháza berendezésére, a Romkert Mauzóleumára, a Vitézi Székházra, a Városi Kultúrházra. Székesfehérvár mintaváros, az ország idegenforgalmi nevezetessége lett.

A magas színvonalú városkép-alakítás néhány összetevőjének felvillantását zárva Kotsis Iván sok évtizeddel későbbi visszaemlékezésének néhány sorát idézem, mert az élményszerűen megvilágítja az eddig elmondottakat és azt a kulturális, társadalmi és emberi közeget is, amelyek ezeket a kimagasló eredményeket lehetővé tették. „Csak olyan építetővel lehetett a feladatot megoldani, mint Csitáry Emil polgármester és Schmidl Ferenc városi műszaki tanácsos, akiket értelmük és szívük egyformán irányított a feladat megoldásánál, amely telve volt apró részletfinomságú igényekkel, s amelyeket végig ki kellett elégíteni, különben a megoldás eldurvult volna. (...) Hetenként kétszer utaztam a helyszínre, ahol szinte többet kellett terveznem és megoldanom, mint a rajztábla mellett. A kivitel körülményessége dacára, hála a kitűnő helybéli iparogárdának, minden jól ment. Szívesen dolgozott és segített mindenki a kényes munkán, ahol egyetlen disszonáns részletmegoldásnak sem volt szabad előfordulnia.”²³

A fentiekben vázlatosan bemutatott modernizált Székesfehérvár későbbi sorsában jó és rossz egyaránt megtalálható. A bombatámadások és a frontharcok nagy károkat okoztak a régi külvárosokban, és ezek helyreállítása teljes mértékben nélkülözte a műemléki szempontokat. A hetvenes években jelentős bontásokkal hatalmas házigyári lakótelepeket emeltek a város köré nagymértékben az ipartelepítés miatt jelentkező tömeges lakásigény kielégítésére, ideológiától motiváltak. Ezzel sikeresen felszámolták a jellegében barokk és egyházi arculatú, templomtornyok által ritmizált, a minduntalan végképp eltörlésre ítélt „bús ezer évre” emlékeztető várossziluetet, hogy helyébe az ipari üzemekkel övezett, gyárkéményekkel tagolt szocialista munkásváros diadalát a tájban minden irányba hirdető, a természetben is győzedelmeskedő, egységesen tömbszerű, színeiben is uniformizált, piszkosszürke tömbökből felépülő külső városképet hozzanak létre.

A döntő többségében az Ingatlan Kezelő Vállalat fenntartósága alá került városi épületek felújítására indított kam-

VÁROSHÁZA. ÚJ ÉPÜLETSZÁRNY AZ EGYKORI BIERBAUER-
HÁZ BAROKK ZÁRT ERKÉLYÉNEK MÁSOLATÁVAL

Kotsis Iván, 1938

pányok során általában csak a homlokzatokon érvényesültek műemlékvédelmi szempontok. A belvárosban nagy számban megőrzött középkori maradványok is az újtó szellem áldozataivá váltak csakúgy, mint a későbbi korok értékes szerkezetei. A kő függőfolyosókat beton váltotta fel csakúgy, mint a boltozatokat és más szerkezeti elemeket. Az ellenerők is működtek azonban, és már a kezdeteknél is. 1951-ben a legkorszerűbb szempontrendszerrel, nemzetközileg is úttörő jelentőségű országos program részeként elkészült Székesfehérvárnak városképi és műemléki vizsgálata, amely a teljes épületállomány műemléki értékeinek első átfogó felmérése, pótolhatatlan fényképdokumentációval. Az 1960-ban készített távlati tervhez kapcsolt műszaki precizitással készített vizsgálati anyag pedig már az abban foglalt részletes ismeretekre alapozott intézkedési javaslatokat is tartalmazott. Igen fontos nagy eredmény, hogy

1966-ban Székesfehérvár belvárosát északon a Zichy ligettel, délen a Vörösmarty térrel kiegészítve műemléki jelentőségű területté (MJT) nyilvánították. A sors iróniája, hogy a házigyári építkezések éppen ebben az időszakban váltak meghatározóvá, lehetővé téve a már említett lakótelepi gyűrű felépítését. A VÁTI 1977-ben készített rendezési terve már komolyan figyelembe vette a műemléki szempontokat, ezek részleges érvényesítése is azonban hosszú időt és természetesen kemény küzdelmeket igényelt.

Korszakos jelentőségű viszont az a kutatás, amely a fehérvári műemléki jelentőségű terület átfogó vizsgálatát nyújtja minden épületre kiterjedően, a teljes hozzáférhető levéltári, helytörténeti és szakirodalmi anyag és dokumentáció műemléki szempontú feldolgozásával. Ennek során a korábban Sopronban, Pécsen, Pápán és Győrben folytatott szisztematikus műemléki kutatások tapasztalatait hasznosították. A kutatásra az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) kezdeményezésére és közreműködésével, a Fejér Megyei Levéltár és az István Király Múzeum együttműködésével, az utóbbi szakmai irányításával került sor a város, a megye és az OMF közös finanszírozásában. Az igazi újdonság pedig az volt, hogy a kutatási anyagot a Fejér megyei Tervező Iroda (FM TI) egy rehabilitációs részletes rendezési tervben hasznosította és foglalta össze 1980–1984 között. A terv megvalósítása, a városléptékű műemléki rekonstrukció, a belváros 38 tömbje, a rehabilitáció módszerével történő tömbfeltárása a lakások magántulajdonba adásával, társasházzá alakításával sajnos ma már akadályokba ütközik. Mint az RRT munkálatait összefogó építész, Schulz István megállapította, ennek a „fehérvári metodikának” a lényege abban állt, hogy az a vizsgálatok körében és mélységében messze túllépett a hivatalos metodikán, ugyanakkor ezzel is arra irányult, hogy a tervek hatósági használhatóságát minél jobban elősegítse.²⁴ Ez a kutatási anyag képezte az alapját a 2009-ben megjelent és már emlegetett székesfehérvári topo-

gráfiának is, amely természetesen már túllépte a városközpontot és kiterjedt a város teljes közigazgatási területére.

Az elmúlt két évtizedet az építészeti értékek fennmaradása és kreatív, de értékelvű hasznosítása szempontjából összességében kedvezőtlen folyamatok jellemzik. Az önkormányzatok helyzetének nem megfelelő rendezésétől a társasházak rosszul megoldott szabályozásáig, vagy akár legújabbán a műemlékvédelem állami intézményrendszerének meglepetésszerű és minden koncepciót nélkülöző, diszfunkcionális átalakításáig sok mindenről beszélhetnénk. A magyar kultúrtájra és benne a településekre, városokra, az épített környezet egészére javarészt továbbra is a poszt szocialista gazdátlanság nyomja rá a bélyegét. Üdítő kivételek persze akadnak, és Makó, a 2012. évi főépítész konferencia színhelye, minden bizonnyal ezek közé tartozik, de a kedvező folyamatok fenntarthatósága az esetek többségében továbbra is kérdéses. Székesfehérvár a két világháború közti korszak Magyarországon korántsem volt kivételes, elég, ha Szegedre, Debrecenre, Egerre, Kecskemétre, Vácra vagy Pécsre utalok, ahol mind kiváló városi mérnökök alakították a városok arculatát, és ezekhez, tegyük hozzá, hogy már a dualizmus korából kiváló példák sorát idézhetnénk Marosvásárhelytől Budapestig. Előadásomat tehát abban a reményben zárom, hogy ugyan úgy látszik, a következő húsz év súlyos további veszteségekkel fenyeget, de közben talán mégis megteremtheti újból azokat a polgári viszonyokat, amelyekben ismét érvényesülni fognak az értékelvű politikák, és ezáltal a minőségi munka a kisebb és a nagyobb közösségek ügyeiben is méltó helyére kerül.

(Az írás rövidített változata elhangzott Makón a XVII. Országos Főépítész Konferencián, 2012. augusztus 23-án, és kivonata megjelent az Építésügyi Szemle 2012/1–2 számában hat képpel, 17–19.)

ENTZ GÉZA ANTAL

Jegyzetek

¹ A városi politika két világháború közti korszakával több tanulmány foglalkozott, legutóbb, a korábbiakat is összefoglalva Farkas Gábor: *Hóman Bálint és a modern jobboldali politika érvényesülése Székesfehérváron 1932–1935*. In: Újváry Gábor (szerk.): *Történeti ártértékelés*. Hóman Bálint, a történész és politikus. Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 247–256.

² 1937. évi VI. törvénycikk a városrendezésről és az építésügyről.

³ A klebelsbergi kultúr-, oktatás-, városfejlesztési és tudománypolitika mellett egyebek közt ilyen volt a hadiipari és iparfejlesztési stratégiát megfogalmazó győri program, és így nyílt lehetőség távlatos várospolitikák képviselőjére is. A Trianon utáni hatalmi berendezkedés társadalomtörténeti összefüggéseit a politikai stabilitás kérdéskörét és a kormányok legitimitását is érintően újszerű szempontokkal elemzi: Gyáni Gábor: *Társadalmi struktúrák és szociálpolitikai kihívások a két világháború között*. In Pásztor Cecília (szerk.): *„...ahol a határ elvált”*. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 59–66.

⁴ Entz Géza Antal (szerk.): *Székesfehérvár* (Magyarország műemlékei). Osiris Kiadó, Budapest, 2009. A továbbiakban: *Székesfehérvár*. Témánk szempontjából különösen a kötet következő bevezető tanulmányai fontosak: Tóth Zoltáné, Demeter Zsófiáé, Mezey Alicéé.

⁵ Mártonffy László (szerk.): *Városfejlesztés, városrendezés, városépítés*. Az V. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. (A korszerű közzolgálat útja. 11.) Budapest, 1940. A továbbiakban: *Városfejlesztés, városrendezés, városépítés*.

⁶ Csitáry G. Emil: *Székesfehérvár múltja és jelene*. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. 150–158.

⁷ Molnár Tibor építész v[olt]. városi főmérnök emlékei az 1910–1980. évek Székesfehérvárára. Kézirat. Szent István Király Múzeum Könyvtára. Ltsz. 33.201. Az emlékiratra Farkas Zoltán hívta fel a figyelmemet.

⁸ I. m. 153.

⁹ Schmidl Ferenc: *Székesfehérvár városrendezési kérdései*. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. 159–169.

¹⁰ I. m. 156.

¹¹ Demeter Zsófia: *Székesfehérvár fejlődése a két világháború között*. In: *Székesfehérvár*. 88., 95., 99.

¹² *Székesfehérvár műemlékei*. Székesfehérvár, 1927.

¹³ Szerk., Majovszky Pál, VI. évf. 7. szám, 361–504.

¹⁴ Kotsis Iván: *Székesfehérvár városképének rendezése*. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. 170–187. Kotsis Iván felfogá-

sának megismerése szempontjából hasznos adalék Kotsis Iván: *Eszttétikai szempontok a magyar vidéki városok képeinek kialakításánál*. u. o. 504–510. Fontos szempontokat rögzít e munkásság értékeléséhez az építész emlékirata: Kotsis Iván: *Életrajzom*. Szerk.: Parkfalvi Endre. Hap Galéria és Magyar Építészeti Múzeum é. n. 127–133.

¹⁵ *Der Städte-Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*. Wien, 1889. A mű számos kiadást ért meg a következő évtizedekben, új angol kiadása: *The Birth of Modern City Planning*. Dover Publications, 2006.

¹⁶ Kotsis Iván székesfehérvári városkép-alakító munkásságának tömör, de árnyalt értékelését l. Pámer Nóra: *Magyar építészet a két világháború között*. Budapest 1986. Második bővített kiadás: Terc, 2001. 224–227.

¹⁷ I. m. 89. és Mezey Alice: *A műemlékvédelem szerepének alakulása a városban*. I. m. 116.

¹⁸ Say Géza: *Műemlékvédelem és kulturális vonatkozások a városrendezésben*. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. 546–553.

¹⁹ *Városfejlesztés, városrendezés, városépítés*. 550.

²⁰ Uo.

²¹ I. m. 551.

²² Pámer Nóra im. 225.

²³ Kotsis *Életrajzom* i. m. 127–128, 132.

²⁴ Székesfehérvár második világháború utáni korszakának műemlékvédelem-történetét Mezey Alice i. m. 120–125. alapján foglaltam össze.

SZELLEMI ÖRÖKSÉGÜNK, A MAGYAR MŰEMLEKVÉDELEM

Az intézményes magyar műemlékvédelem, a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága 1872. április 4-i megalakulásának 140. évfordulója tiszteletére rendezett ünnepi megemlékezésnek 2012. április 20-án a Parlament felsőházi terme adott helyet. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal akkori elnöke előadásában elengedhetetlennek tartotta az örökségvédelem iránti politikai elkötelezettséget és a bizalmat. Idézte Eötvös József 1866-ban írt sorait: „Mindig az volt és most is a szilárd meggyőződés, hogy nemzeti jövőnk kérdése kulturális kérdés...”¹ Néhány hónappal az áprilisi ünneplést követően az örökségvédelem, de elsősorban a műemlékvédelem legnagyobb válsága következett be. A 140 éve intézményi keretek között működő műemlékvédelem jogutód szervezetét, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalt (KÖH) 2012 szeptemberében megszüntették.²

A KÖH örökségvédelmi (régészeti, műemléki, műtárgy-) feladatai közül a régészeti és műemléki hatósági jogkört már 2010 novemberétől az új közigazgatási rendszernek megfelelően a fővárosi és megyei kormányhivatalokhoz telepítették.³ Ekkor a KÖH még megőrizte a műtárgyvédelem összes feladatát, a régészet és a műemlékek esetében továbbra is másodfokú hatóságként működött, valamint az első fokú engedélyezési eljárásban biztosította a tudományosan megalapozott szakmai háttérrel. 2012 nyarán az örökségvédelemre további hátrányos törvénymódosításokat követően a KÖH-t megszüntető kormányrendelet a műtárgyvédelmen kívül minden hatósági és műemlékvédelmi tudományos kutatási, nyilvántartási, védetté nyilvánítási, topográfiai feladat ellátásával a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium alá tartozó Főváros Kormányhivatala

Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatalát bízta meg. Ugyanakkor a régészeti örökség és a műemléki értékek szakmai irányításának (?) és felügyeletének (?) felelőse a belügyminiszter lett. A 2013. január 1-jével megalakuló járási hivatalok újabb, szinte már követhetetlen változásokat jelentenek a régészeti és műemléki védelemfelügyeleti (hatósági) területén.⁴

A műemlékvédelem 140 éves, pótolhatatlan értékekkel rendelkező archívumai (tervtár, fotótár, könyvtár, irattár) megmaradhattak (a rendeletben a gyűjteményeket meg sem említik) a KÖH helyett (helyén, 1971 óta a budai várnegyedben) a műtárgyvédelem biztosítására létrehozott, az Emberi Erőforrás Minisztérium felügyelete alá helyezett⁵ „Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ”-ban. A kormányrendeletet magyarázó nyilatkozatok és az azt követő sajtóvisszhangok sem tudták világosan megfogalmazni, hogy miért volt szükség e nagy múltú hivatal puccsszerű felszámolására.⁶ Az alapvető tevékenységétől szeptemberben megfosztott intézménybe novemberben beolvasztották a Műemlékek Nemzeti Gondnokságát⁷ „kártalanításként” (vigaszdíjként).⁸

Az új központ rendkívül szerencsétlen elnevezése is tükrözi az örökségvédelem területén uralkodó általános zavart és koncepciótlanságot. Anakronisztikus és méltatlan az örökséggazdálkodás és szolgáltatás tartalmatlan fogalmát „a műemlékvédelem ügye felett széles távlatú áttekintéssel rendelkező, nagy formátumú vezető egyéniség” Forster Gyula (1846–1932) személyével kapcsolatba hozni. A jogi végzettségű Forster 1872-től a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban a műemlékekkel foglalkozó ügyosztály vezetőjeként aktívan részt vett az 1881. évi műemléki törvény és a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) létrehozásában, amelynek 1886-tól másodelnöke, 1906-tól 1919-ig elnöke volt. Forster „ezt a tisztséget nemcsak politikai funkcióként töltötte be, hanem közigazgatási és szervezési, valamint a szellemi irányítás koncepcionális feladatait egy kézbe tudta venni.”

A műemlékvédelem törvényhozási kereteinek hazai és nemzetközi fejlődését összefoglaló tanulmánya, a *Magyarország műemlékei* címen kezdeményezett kiadványsorozat a műemlékvédelem szakirodalmának ma is legalapvetőbb művei.⁹

Forster nevét egy olyan intézmény viselhetné joggal, amely a „forsteri” hagyományokat, a műemlékek tudományos módszerekkel történő számbavételét, nyilvántartását és megőrzését tartja elsőrendű és legfontosabb feladatának.

Az 1872-től a Magyar Műemlékek Ideiglenes Bizottságának létrehozásától kezdve a történelmi Magyarország műemléki értékkel rendelkező épületeiről készült leírások, rajzok, tervek, fényképek, dokumentációk a Műemlékek Országos Bizottságának archívumaiba kerültek, gyarapodtak a jogutódintézményekben, átvészelve a világháborúkat, rendszerváltozásokat, biztos bázist (forrást) nyújtva a műemlékvédelem mindennapi komplex tevékenységéhez

A gyűjteményeket kezelő, egyelőre csak korlátozott számú műemlék megőrzésével (állami tulajdonban tartott kastélyok) megbízott „Forster Gyula Központ” helyzete hasonló a MOB-nak önálló szervezetként 1949-ben bekövetkezett megszüntetéséhez, amikor a műemlékvédelem igazi felhatalmazás nélkül, korlátozott kapacitással a gyűjteményekkel együtt 1949 és 1957 között egymást követően különböző intézményekhez tartozott. (Múzeumok és Műemlékek Országos Központja /MMOK/, Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya, az Országos Építésügyi Hivatal).¹⁰

A kiváló művészettörténész, Dercsényi Dezső (1910–1987)¹¹ „teljes egyéniségével és tudományos tekintélye súlyával is vállalta azonosulását, illetve azonosítását a magyar műemlékvédelem ügyével”. Diplomáciai érzékének köszönhető, hogy 1957-ben az Építésügyi Minisztérium felügyelete alatt létrejött az Országos Műemléki Felügyelőség¹², amely a műemlékvédelem minden feladatát a műemléki értékek számbavételétől (nyilvántartás létrehozása, az első műemlékjegyzék, a műemléki topográfia megjelenése, városképi

KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS SZOBRA
A SZT. ANNA-KÁPOLNA ELŐTT

Ohmann Béla, 1938

vizsgálatok, távlati terv) az épületkutatás, tervezés, kivitelezésen keresztül ellátta. A műemlékvédelem komplexitását és interdiszciplinaritását sikerült egy intézményben megvalósítani. A műemléki felügyelők megyei beosztásban szakhatóságként működtek, lehetővé téve számukra, hogy a területükön álló műemlékeket valóban jól ismerjék, és megőrzésük érdekében kezdeményezően közreműködjenek.

A szintén kiváló tudós művészettörténész, Entz Géza (1913–1993) által létrehozott és 20 évig vezetett tudományos osztályon „a műemlékek sokoldalú helyszíni tanulmányokon, feltárásokon, írott és képi források felkutatásán alapuló tudományos megismerésének programját” alkalmazta¹³. Az Európában is úttörőnek számító, az 1960-as, 1970-es években a történeti városok (Buda, Sopron, Kőszeg, Győr) rehabilitációja során kifejlesztett épületkutatási (falkutatás) módszernek köszönhetően feltárt számos egyedülálló történeti, építészeti, művészeti érték került bemutatásra Gerő László, majd Horler Miklós építészek irányítása alatt a tervezési osztály építészeinek tervei alapján (a középkori soproni zsinagógák, a kapualjak ülőfülkéi, freskókkal díszített lakóházak stb.). A művészettörténészek és régészek a műemlékek helyszíni kutatása és tudományos dokumentációjának elkészítése mellett, aktívan részt vettek az inventarizálásban, a topográfiai kutatásban.

Az 1980-as években, a változó gazdasági körülmények között, az OMF szervezete nem tudta megfelelően ellátni a bővülő feladatokat (kastélyok helyreállítási programja, ún. Gazdasági Bizottság Program kiemelt műemlékek helyreállítására). Működését nehezítette a felügyelő minisztérium többszöri változása, az Építési és Városfejlesztési Minisztériumtól a Közlekedési, Hírközlési és Építésügyi Minisztériumhoz, a rendszerváltozást követően először a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériumhoz, majd 1998-tól a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumhoz került a közben teljesen átszervezett, átalakított és új feladatokkal ellátott intézmény.

Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal 1992-től a műemlékeknek nemcsak szakhatósága, hanem építési hatósága is lett. A felügyeleti munkát végző építészeknek óriási terhet jelentett az új építési hatósági jogkör. Nagyszámú jogász bevonásával biztosították az eljárások jogszerűségét, de a felügyelők adminisztratív terhei akadályozták a műemlékek valódi szakmai gondozását.

Az OMvH hatósági szerepe miatt nem vállalhatta műemlékek helyreállítási terveinek elkészítését és nem vehetett részt a helyreállítások kivitelezésében sem. Ezeknek az ún. operatív feladatoknak az ellátására létrehozták az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központot, valamint a Műemlékek Állami Gondnokságát. Az ÁMRK az OMF komplexitását (kutatás, tervezés, kivitelezés, restaurálás) nemcsak a központi költségvetésből, hanem más pénzügyi forrásokból is biztosították. A MÁG kezdetben a műemlékek helyreállításával kapcsolatos beruházói feladatok mellett, néhány, majd egyre több állami tulajdonban tartandó műemlék, elsősorban kastély vagyongazdálkodását látta el. A megoldatlan sorsú Építészeti Múzeum továbbra is az OMvH-hoz tartozott.¹⁴ A három intézmény feladatai között meglevő párhuzamosságokból adódó feszültségek hamarosan jelentkeztek. Az ÁMRK és az OMvH művészettörténészei és régészei is végeztek épületkutatásokat, és szakértőként a műemléki felügyelők rendelkezésére álltak. Ugyanakkor az inventarizálás, a védetté nyilvánítások előkészítése, a műemlékek nyilvántartása, a topográfiai kutatások, a műemlékek revíziója, az OTKA által támogatott alapkutatások (Lapidarium Hungaricum, a tervtári és fotótári archívum feldolgozása) továbbra is az OMvH tudományos egységének a feladata maradt.

Az 1881. évi törvény után 1997-ben megszületett első önálló műemléki törvény (LIV. törvény) hiányosságai és az OMvH és intézményrendszere működési nehézségei, a jogkörök tisztázatlansága, a műemlékek helyreállítására központi költségvetésből ekkor még rendelkezésre álló pénzek elosztása az intézmények között presztízsharchoz vezetett.

A műemlékvédelem és szervezetének alapos elemzése és megújítása helyett az Európában már általánossá váló kulturális örökség (régészeti örökség, műemléki értékek, kulturális javak) egységes védelme került napirendre, és ennek eredményeként a 2001. évi LXIV. Kulturális Örökségről szóló törvény egy intézménybe, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalba integrálta a műemlékvédelmet, a régészeti védelmet és a műtárgyvédelmet, megszüntetve a régészeti értékek és műtárgyak védelmére néhány évvel azelőtt létrehozott Kulturális Örökség Igazgatóságot. Itt szeretném megjegyezni, hogy a KÖH jogelőd szervezeteinek régészei kizárólag a műemlékek régészeti kutatását végezték.

Az OMvH átszervezését Kulturális Örökségvédelmi Hivatallá minden szakterület (műemlékvédelem, régészet, műtárgyvédelem) földrengésként élte meg. Az új intézmény (a KÖH mellett továbbra is működött az ÁMRK, a MÁG és az Építészeti Múzeum) nehézkesen és áldozatokkal induló átállását az új rendszere a hivatal élére, nemcsak kormányváltáskor, hanem kormányzati ciklusokon belül is kinevezett vezetők által kezdeményezett ismétlődő átszervezések is akadályozták, nem alakulhatott ki megfelelő együttműködés az egyes szakmák igazgatóságai között.

1992 és 2012 között nyolc eltérő végzettségű és különböző szakmai múlttal rendelkező elnök váltotta egymást a hivatal élén (négy építész, egy művészettörténész, egy régész, egy történész és egy politikus). Az 1997. és 2001. évi törvények rendszeres módosításai és az új vezetők változó elvárásai elbizonytalanította, sokszor ellehetetlenítette az elmélyült, átgondolt, tervezhető szakmai munkát. Az eltérő preferenciák következtében egyes alapvető tudományos feladatok, mint az inventarizálás, nyilvántartás, védetté nyilvánítás, topográfiai kutatás, hol fontos feladatként nagyobb támogatást kapott, hol a háttérbe szorult, hol egyik, hol másik szervezeti egység kompetenciájába sorolva, a korábbi eredményeket rendszeresen megkérdőjelezték. Hasonló eltérő szemléletet lehetett

tapasztalni a műemlékvédelem interdiszciplinaritásának értelmezésében. Korszakonként más elbírálás alá esett a művészettörténeti szakvélemény fontossága az engedélyezési eljárási folyamatban. Egyes vezetők alatt a művészettörténészek nem vehettek részt a műemléki tervtanácson, szakvéleményt nem adhattak a területi műemléki felügyelőnek. A kutató és a műemléki felügyelő vagy tervező építészek közötti ellentét szításával, a humán tudomány képviselőinek kiszorításával próbálták gyakran a KÖH-t ért támadásokat kivédeni.

Erre a problémára Marosi Ernő művészettörténész már 1997-ben a műemlékvédelem 125 éves jubileuma alkalmából felhívta a figyelmet. „Valójában a műemlékvédelemben működő szakember típusáról, képzettségének, műveltségének tartalmáról, a különböző specialisták együttműködésének formáiról van szó. A mai műemlékvédelemben a szempontok és érdekek végletes differenciálódását, egymás megértésére már-már képtelen, nyelvezetünkben is eltérő szakmai súrlódásait tapasztaljuk... a műemlékvédelem fokozatosan tudományos tekintetben interdiszciplináris, kollektív tevékenységgé, szervezetileg bonyolult hivatali és üzemszerű apparátussá változott”.¹⁵

A KÖH munkatársai a szakszerű műemlékvédelem hiányosságainak okaira feltáró írásaikkal és különböző fórumokon elhangzó előadásaikkal próbálták a döntéshozók figyelmét felhívni.

„Az 1992 óta tartó intézményátalakítások, összevonások és jogszabály-módosítások folyamatában ugyanis a műemlékvédelem tudományos tevékenységként háttérbe szorult. A műemlékek védelmének hatósági eszközökkel történő biztosításának lehetősége az elsőfokú építési hatósági jogkörrel tagadhatatlanul megnőtt, ám az intézkedést követő szervezetátalakításokban ennek egyoldalú hangsúlyozása oda vezetett, hogy a műemlékvédelem alapvető célja és feladata elhomályosult, hovatovább speciális építési engedélyezési eljárássá sorvadt.”¹⁶

A megyénkénti beosztású vezető műemléki felügyelők helyzetében alapvető változást jelentettek a KÖH által létrehozott régiós irodák, amelyek az „egyablakos, polgárbarát” szemlélet jegyében a régészeti, műemléki felügyeletet, jogászai segédlettel voltak hivatottak biztosítani. Az egymástól függetlenül működő irodákban a szakmai felügyelők elszigetelten végezték munkájukat. „Ebben a hierarchia nélküli működésben az egyetlen létező fórum, ahol alapvető műemléki problémák közös megvitatása folyik, a műemléki tervtanács. Saját korlátain azonban ez a testület sem tudott átlépni... a zsúri ülései nem jutottak kellő nyilvánossághoz, a kollégák érdeklődése minimális az ott megvitatott problémák iránt.”¹⁷

A műemlékvédelem valódi megújítása 1992 óta várát magára. A rendszerváltozás óta a politikai szlogenek szintjén minden kormány fontosnak tartotta a múlt emlékeinek megmentését, de a megfelelő stratégia kidolgozását és a feltételek megteremtését nem vállalta. Az 1998-ban kinevezett új elnök megfogalmazása szerint „...a 90 utáni kormányzatok nem foglalkoztak a kérdéssel súlyának megfelelően. ...A kormányzati struktúrában nem volt az ügynek felelőse, csak a miniszter maga. Nem volt olyan felelős szervezeti egység, amelyik a kormányzat oldaláról foglalkozott volna, s ez azt jelenti, hogy a kormányzatok nem alakítottak ki szakmapolitikai koncepciót. Nem bontották le a törvényből adódó feladatokat...”¹⁸

A műemlékek tulajdonosai, a magántulajdon, a helyi politikai és gazdasági érdekek megerősödésével, az egyházak új helyzetével egyre gyakrabban kerültek összeütközésbe a műemléki értékek megőrzése érdekében eljáró felügyelővel, művészettörténésszel. Kifogásaik, panaszaik részben a sajtón keresztül váltak ismertté, részben magas beosztású közigazgatási funkcionáriusok, képviselők, egyházi vezetők közbenjárásával igyekeztek az örökségvédelem rendszerét megbélyegezni.

A legelfogadhatatlanabb vád, az örökségvédelemben eluralkodó korrupció, a felügyelők megvesztegethetősége álta-

lánosítva hangzott el. Hasonlóan más államigazgatási hatósági területekhez nem tagadhatjuk, hogy az örökségvédelemben is előfordulhattak korrupcióra vagy érdek-összefonódásokra utaló feltételezések, nemcsak felügyeleti, hanem vezetői szinten is. Konkrét esetekkel kapcsolatos feljelentésekről, vizsgálatokról, azok következményeiről nem lehetett hallani. E vádakra alapozva bizonyítás nélkül felszámolni egy intézményt, nem szolgálja az örökségvédelem ügyét.

A KÖH megszüntetésének másik visszatérő indoka a hatósági eljárások lassúsága, rugalmatlansága és eltérő szemlélete. Az egységes műemlékvédelmi szemléletet, éppen a megfelelő szakmai vezetés hiányában a KÖH Műemlékfelügyeleti Igazgatóságán belül sem lehetett érvényesíteni, vajon milyen ellenőrzés, számonkérés vagy kompetens személy biztosítja mostantól a meghozott döntések megegyező elveit huszonegy, egymástól teljesen elszigetelve működő elsőfokú járási építésügyi és örökségvédelmi hivatalban, valamint a másodfokon eljáró húsz kormányhivatalban. Az örökségvédők, így a műemléki felügyelők vagy művészettörténészek rugalmatlansága is olyan általánosítás, amely a közvetlen területi munka nem ismeretéből fakad. Hasonló vádakkal illelhetők a műemlékek tulajdonosai is, akik sokszor fel sem fogják a tulajdonukban levő értékek jelentőségét, és a megmentésükért „harcoló” műemlékes szakembert a helyreállítás akadályozásával vádolják.

A hosszú időszakot átfogó történeti áttekintésből kiolvasható két aktuális tanulság. Válságba került az az egységes, a műemlékvédelem tudományát és gyakorlatát egybecsiszoló, több mint száz évet magában foglaló szakmai hagyomány, amely maga is a magyar szellemi örökség részét képezi. Veszélyben van a műemlékvédelem egységes szemléletének továbbélése. Az is látható, hogy ez a mostani válság már jó ideje, az 1990-es évek eleje óta érlelődött, amit az átszervezések, a vezetőcserék is tükröznek. Mintha a nemzeti önazonosságunkról folyó, alkalmanként politikai-

nak tekinthető viták következményei is érvényesültek volna ebben az elbizonytalanodásban.

Az örökségvédelmi intézményrendszer szétszabdálása nemcsak a nemzeti kultúránk részét képező műemlékek fennmaradását veszélyezteti, hanem azt a 140 év alatt felhalmozott tudást, amely ezt a nagy múltú rendszert az állandó változások ellenére is egybetartotta. A műemlékvédelem szervezete, mint a patriotizmus egyfajta megtestesítője, utoljára 1949-ben, a kommunista ideológia áldozataként szűnt meg, és csak 1957 után térhetett magához. Az akkori változás teljes mértékben érthető: a nemzeti kultúra határokra is átívelő, közösséget formáló hosszú folyamatát és egységét ez az ideológia nem tudta elviselni.

A most kialakult, hasonló végeredményhez vezető helyzet azonban gyökeresen más szellemi, politikai környezetben jött létre, mondhatni érthetetlen ellentmondást tükröz. Érthetetlen ez az ellentmondás, mert a változást egy, a nemzet kulturális egységéről és hagyományairól, megőrzéséről, közösségépítő szerepéről egyébként korszerűen gondolkodó kormányzati törekvés idézi elő.

A szemléletében egységes, hosszú hagyományaira alapozott magyar műemlékvédelem munkásaként és híveként az a meggyőződésem, hogy ez a változtatás akár végzetes következményekhez is vezethet, mert átgondolatlanul és megfontolatlanul bont le egy súlyosan sérült, omladozó, de a benne lakók által saját testi és szellemi erejükkel megmenteni szándékozott különleges magyar szellemi alkotást. Hiszek abban, hogy éppen a nemzeti kultúra egységének, hagyományainak megőrzéséért tevékenykedő politikai felfogás rövidesen felismeri: a felborult egyensúlyt a mai követelményekhez igazodva, de feltétlenül helyre kell állítania, éppen a visszafordíthatatlan következmények megelőzése érdekében.

GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY KATALIN

Jegyzetek

¹ Dr. Tamási Judit: *Ünnepek és tanulságok. Örökség XVI.* 2012, 5. 4-7.

² A kormány 266/2012. (IX. 18.) Korm. rendelete a kulturális örökségvédelmi hatóságok kijelöléséről és eljárásaikra vonatkozó általános szabályokról.

³ 2010. évi CXCVI. törvény a fővárosi és megyei kormányhivatalok kialakításáról.

⁴ A kormány 393/212. (XII. 20) Korm. rendelete a régészeti örökség és a műemléki érték védelmével kapcsolatos szabályokról. Az elsőfokú örökségvédelmi hatóság a járási hivatal, a műemléki érték védelmével kapcsolatos feladatok tekintetében másodfokú hatóság a megyei kormányhivatal, Budapesten a Fővárosi Kormányhivatal Műemlékvédelmi Osztálya, a régészeti értékek esetében a másodfok országos illetőséggel a Fővárosi Kormányhivatal Országos Régészeti Hatósági Osztálya.

⁵ 266/2012 3. § (1) A Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ (a továbbiakban: Központ) a kulturális feladatokat ellátó központi hivatal, önállóan működő és gazdálkodó központi költségvetési szerv. 13. § A Központ szakértő testületként működteti a Kulturális Javak Bizottságát, amely a kulturális javakkal kapcsolatos hatósági, illetve egyéb szakmai döntések előkészítésében segíti a Központ munkáját.

⁶ Ablonczy Bálint: *Sírásók lázadása. Heti Válasz*, 2012. 37. sz. szeptember 13. Mezős Tamás: *Szikla vagy homok. Magyar Nemzet Magazin*, 2012. szeptember 15., Nagy Gergely: *Bontás vagy építés. Magyar Nemzet Magazin*, 2012. szeptember 29. Visy Zsolt: *Földdel egyenlő. Magyar Nemzet Magazin*, 2012. november 3. Sággy Erika: *Befektetők kontra örökségvédelem. Győz a buldozer. Figyelő*, 2012. 44. sz. november 1-7. G. Györffy Katalin: *Oltárt kromofággal. A műemlékvédelem elsősorban kulturális feladat, nem a hatékonyság minősíti. Magyar Nemzet Magazin*, 2012. november 24.

⁷ A Műemlékek Nemzeti Gondnokságát korábban a Műemlékek Állami Gondnoksága, 1992-ben az OMvH megalakulásakor hozták létre a törvény értelmében állami tulajdonban tartandó műemlékek szakmai vagyongazdálkodó szervezeteként.

⁸ 310/2012 Kormányrendelet.

⁹ Forster Gyula: *A műemlékek védelme a magyar kormány visszaállításától. 1867–1902.* Magyarországi műemlékei, 1. Budapest, 1905.

Horler Miklós: *Az intézményes műemlékvédelem kezdetei (1872–1922).* A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok. Szerk.: Bardoly István, Haris Andrea. Országos Műemlékvédelmi Hivatal. 1996. Bardoly István: *Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény.* Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez. I. *Magyar Műemlékvédelem XIII.*, Budapest, 2006.

¹⁰ Fülöp Csilla: *Átmenet és újrakezdés. A magyar műemlékvédelem korszakai.* Tanulmányok. Szerk. Bardoly István és Haris Andrea. Budapest 1996. 191–203. Lövei Pál: *Korszakok és irányzatok az elmúlt évtizedek magyar műemlékvédelmében. Számvetés és jövő.* 125 éves a magyar szervezett műemlékvédelem. 40 éves az OMF/OMVH. Budapest, 1997.

¹¹ Marosi Ernő: *Dercsényi Dezső (1910–1987).* *Enigma.* XIV. 2007, 49. sz. „Emberek és nem frakkok.” *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai.* Tudománytörténeti esszégyűjtemény. Szerk.: Markója Csilla és Bardoly István.

¹² Dercsényi ekkor az Építésügyi Minisztérium Településfejlesztési Főosztálya Műemléki Osztályának vezetője. 1965–1977 között az Országos Műemléki Felügyelőség tudományos vezetője és igazgatóhelyettese.

¹³ Tóth Sándor: *Entz Géza (1913–1993).* *Enigma,* XIV. 2007, 49. „Emberek és nem frakkok.” *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai.* Tudománytörténeti esszégyűjtemény. Szerk.: Markója Csilla és Bardoly István.

¹⁴ Fejérdy Tamás: *Változások a magyar műemlékvédelem szervezetében (1976–2011).* *Magyar Műemlékvédelem XV.* Budapest, 2011. 115–127.

¹⁵ Marosi Ernő: *125 év tapasztalatai a műemlékvédelemben.* Számvetés és jövő. 125 éves a szervezett magyar műemlékvédelem. 40 éves az OMF/OMVH. XIX. Országos Műemléki Konferencia. Budapest, 11–14.

¹⁶ Somorjay Selysette: *A KÖH Műemlékvédelmi Tudományos Intézete.* *Műemlékvédelem LI.* 2007, 2. 67,

¹⁷ Okrutay Miklós: *Felügyelő az állványon.* Műemlékfelügyeleti helyzetjelentés. *Műemlékvédelem LI.* 2007, 2. 66. 67.

¹⁸ *Műemlékvédelem a kormánystruktúrában és az OMVH-n belül.* Interjú Entz Gézával. *Műemlékvédelem XLII.* 1998, 6. 289, 293.

EGY ALAPVETŐ JELENTŐSÉGŰ KELETI JOGFORRÁSRÓL

Egyre többször vetődik fel a kérdés, hogy a nyugati, euro-atlanti jogrendszerek által uralt globális jogi kultúrában megtörténik-e az a váltás, a hatalmi súlypontok átrendeződése, ami a nemzetközi gazdaság vagy politika szintjén megfigyelhető a kilencvenes évek óta. Sokak szerint ez elkerülhetetlen, hiszen nem nehéz belátni azt a tendenciát, mely szerint az erőteljes gazdasági fejlődést a politikai súly megnövekedése követi, melynek felhasználásával minden állam törekszik a számára legkedvezőbb körülmények kialakítására, igénybe véve a jog eszközeit is. Az nyilvánvaló, hogy még ha nem változik is meg alapjaiban a globális jogrend, az adott civilizációk képviselői az egyes rendelkezéseket saját jogi kultúrájuk alapján interpretálják. Ebben alapvető jelentősége van a *jogszemléletnek*. Amint Szmodis Jenő e kategóriát körülírja: „A jogszemlélet az adott kultúra világszemléletében gyökerezik, és egyúttal ez az, ami a jogrendszer kiépülése során meghatározza a normákról alkotott vélekedéseket, azok tartalmát, és általában is az intézményeket.”¹ A jogszemlélet tanulmányozásához elengedhetetlen az egyes kulturális régiók történelmének, korábbi jogrendszeireinek vizsgálata, melyen mai jogszemléletünk alapul. Dzsingisz kán kódexe, a *Jasza* meghatározó törvénykönyv volt a nagykánnak és utódainak birodalmaiban, és azok megszűnése után is jelentős hatással volt az ázsiai jogfejlődésre. Tetten érhetők benne mindazok az értékek, amelyek a megalakítását megelőző idők jogéletét meghatározták, és amelyek Kelet-Ázsia mai jogi gondolkodására többé-kevésbé a mai napig is hatással vannak.

A távol-keleti jogszemlélet élesen eltér a nyugatitól. Ennek részletes kifejtésére – elsősorban terjedelmi okokból –

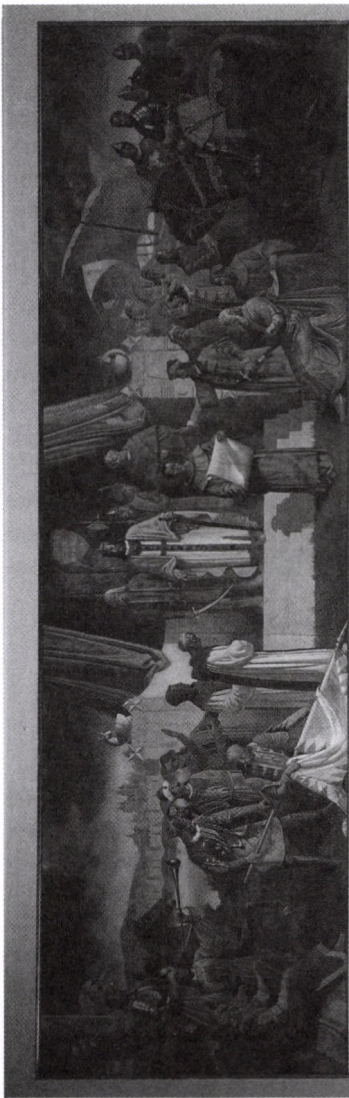
most nincs lehetőség, azonban azok közül a sajátosságok közül néhányat, melyek a mindenkori Kínára, és a vizsgálódás tárgyát képező Mongol Birodalomra egyaránt jellemzőek, Szmodis Jenő kutatásai, valamint a *Jasza* elemzése alapján érdemes bemutatni. Az első és legfontosabb különbség a hagyományos keleti jogrendszerek és az euro-atlanti között az, hogy a jog az egyéb társadalmi normáktól nem különül el élesen, hanem beépül a konvencionális szabályok, az illem, erkölcs vagy éppen a vallási parancsok által létrehozott normarendszerbe. E jelenség mai továbbéléséért értelmezendő, hogy a konfliktus rendezésnek a peres út nem evidens eszköze, ugyanis a pereskedés, bizonyos mértékig szégyenletes dolog. Annak a jele, hogy a felekben nem volt meg a szükséges belátás és bölcsesség vitájuk egymás közötti elrendezéséhez. A jogi és nem jogi szabályok több mint kétezer éves elválása után a nyugati gondolkodásmódnak bizonyos fokú nehézségeket okoz a *Jasza* olyan morális tartalmú rendelkezéseinek megértése, mint például, amelyik előírja, hogy mindenki köteles megosztani ételét az éhezővel², ráadásul fejvesztés terhe mellett. Ebből is látszik, hogy a távol-keleti gondolkodásban a jognak a morálisan helyessel kell megegyeznie, és annak érvényesülését kell elősegítenie.

A *Jasza* magában hordozza a konfucianus és legista értékek legjavát. A kollektivistikus eszmék az egyenlő bánásmód, a javadalmazás tekintetében érhetőek tetten, a morális indíttatású parancsok pedig el sem különülnek a hagyományosan jogi jellegűeknek tekintett rendelkezésektől. A tényállás központú gondolkodást az mutatja, hogy a „bíróságok” elsősorban a tényállás megállapítására összpontosítottak, eljárásjogi szabályok alig voltak, valamint a jogorvoslat le-

A VÁROSHÁZA. UDVARI ÉPÜLETSZÁRNY NAGYTERME ►

Kotsis Iván, 1938.

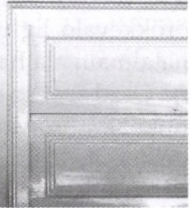
Kontuly Béla: Az Aranybulla kihirdetése, 1938

MÁSODIK ENDRÉ KIRALY DEKRÉTOMÁBÓL, AKI JERUZSÁLEMINAK MONDATIK:

A SZENT HÁROMSÁG EGY ISTEN NEVÉBEN
ENDRE ISTENKEGYELMÉBŐL MAGYARORSZÁG DALMACIA HORVÁTOR-
SZÁGRAMA SZERBIA HALICS ÉS LADOMÉR KIRÁLYA GRÖK EMLEKEZETÜL
MEGADJUK ORSZAGUNK LAKOSAINAK AZT A SZABADSÁGOT
MELYET A SZENT KIRALY ADOTT
BONNEN HEGYEN MELYEN A SZENT KIRALY ÜNNEPELDIN DVAZY BETEN
SEBEN HEGYEN MELYEN A SZENT KIRALY ÜNNEPELDIN DVAZY BETEN
ÉS HA MI OTT NEM LEHETNÉNK ANADORIS PANKÉTSÉG NÉLKÜL OTT
LESZNE RETTUNK ÉS MI KÉPÜNKBEN MINDEN EMBER DOLGÁT MEGHALL-
GATJA ÉS AZ EGÉSZ NEMESÉCE VALAKI AKAR SZABADON ODAGYULHESSEN
KELT KELED KEZÉBŐL KI EGRIPÉP OSEKANG ELLARUNK
A TESTTÉLETTIG UTASAGUNK TILNETHETEDIK ÉSZTENDEJEBEN
TENDÖBEN MI KIRALY SAGUNK TILNETHETEDIK ÉSZTENDEJEBEN

hetősége egyáltalán nem jellemző a *Jaszára*³. Elmondhatjuk továbbá, hogy a törvénykönyv kifejezés nem adja vissza a *Jasza* lényegét, hiszen egy olyan több részből álló műről van szó, melyben nemcsak jogi jellegű előírások, intelmek vannak, hanem a nyugati jogalkotástól eltérően nagyon erős filozófiai aspektussal is rendelkezik. Az itt tárgyalt törvénytűnek természetesen sajátos helyzete van a keleti „jogfejlődés”-ben, tehát a szabályozás bizonyos archaikus vonásai aligha jellemzőek a mai keleti jogéletre. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Keleten a jog „fejlődése”, szoros összefüggésben a társadalmi struktúrák viszonylagos stabilitásával – Henry Maine kifejezésével: stagnálásával – távolról sem alakult olyan dinamikus, mint Nyugaton. A büntetések nyugati szemmel túl szigorú, olykor kíméletlen jellege tartósan, egészen a 20. századig, bizonyos elemeiben pedig napjainkig fennmaradt. Ez azonban nehezen elválasztható attól a közösségi ideáltól, amely mind a *Jasza* korát, mind pedig a modern keleti társadalmakat a Nyugattal való öszszvetésben ma is jellemzi.

A Jasza keletkezéséről, szabályozási tárgyáról és jellegéről

A *Jasza* létrejöttének közvetlen előzményeiről A *mongolok titkos története* című kötetben találhatunk részletet, mely szerint Dzsingisz kán az 1206-as kurultájon (népgyűlésen) a következő szavakat intézte Sigi-kutukhoz: »Amikor az örökkévaló Ég pártfogásába fogadott, és az egész népet a hatalmam alá hajtottam, te szem voltál látásra, fül a hallásra. Oszd szét az egész népet, az anyának, nekünk öcsöknek, fiúknak... Szavadat ne merje megmászítani senki!« – Így rendelkezett, aztán megbízta Sigi-kutukot, bíraskodjék mindenki felett az egész népben: »Ha tolvajt találsz, fenyítsd meg, / Hazugságot hozz napvilágra, / Ítéld halálra azokat,

kik halált érdemelnek, / fizetess váltságot azzal, ki azt érdemli!« Azután az egész nép részekre osztását és bíraskodási ügyeket írja be a Kék könyvbe. »Amit Sigi-kutuku velem egyetértésben meghatározott, s a Kék könyv fehér lapjain könyvbe foglalt, az ivadékok ivadékainak végezetéig meg ne másítsa senki! Azokat, akik megmásítják, meg kell büntetni.« Így rendelkezett.”⁴

A *Jaszának* nem maradt fenn egyetlen példánya sem épségben, ezért a törvénykönyv felosztása, rendszere sem rekonstruálható teljes bizonyossággal. A töredékek alapján azonban helyre lehetett állítani a valószínűsíthető kódexet, mely a mi vizsgálódásunkat is nagyban segíti. Ezt Vernadsky állította össze, elsősorban Juwaini, Bar Hebraeus, Rashid ad-Din és a két híres örmény történész, Magakaia és Vardan munkássága alapján, és ez az átláthatósága miatt a leginkább használható rekonstrukció.

Az első rész nemzetközi jogi és protokolláris előírásokat tartalmaz. A második csoportot közjogi jellegű jogintézmények alkotják, úgy mint a kánhoz, az államhoz, valamint a különböző típusú immunitásokhoz kötődő szabályozások. Itt található továbbá a Szolgálati, Hadászati és a Vadászati rendelet is. Ezt követik az állami adminisztrációról, adózásról szóló rendelkezések. A büntetőjog és magánjog és azon belül is a kereskedelmi jog alkotja a következő csoportot. Az igazságszolgáltatásra és a törvénykönyv betartására vonatkozó kitételek zárják le a *Jaszát*. Természetesen ez az utólagos felosztás mesterséges, és erősen a saját, európai jogszemléletünket tükrözi, ám nagyban hozzájárul ahhoz, hogy átláthatóvá és könnyebben érthetővé tegye ezt a kora 13. századi kódexet. Annak érdekében, hogy képet kapjunk egy, a miénktől eltérő jogi gondolkodás természetéről, érdemes szemügyre vennünk a *Jasza* néhány konkrét rendelkezését, amelyek jellemző módon a mi fogalmaink szerinti közjog területére esnek.

A Jasz a néhány fontos közjogi szabályáról

A Mongol Birodalomban a legfőbb hatalom gyakorlója egyedül a kán, és ez az egyedüli cím is a birodalomban: „A mongolok nem fognak hangzatos rangokat és címeket adományozni királyaiknak és nemeseiknek, mint a többi országban. Aki a trónon ül, az a kán, és egyedül a kán címet veszi fel.”⁵ Ennek az intézkedésnek több oka is van: elsősorban az, hogy a mongolok káni címe ezáltal is nagyobb erőt sugározzon, hiszen nincs senki a birodalomban, aki hatalmát bármi módon is hozzá mérhetné. A másik indok az, hogy Dzsingisz így akarta megelőzni – az egyébként így is létrejövő – nomád feudalisztikus arisztokrácia megerősödését.

A törvény szerint a mongol nép alkotja a mongol birodalmat, ám az ebből következő hatalom egyedül a kánválasztás során jelentkezik. Ha meghal az uralkodó, akkor a hivatalok vezető tisztségviselői, a hadsereg magasabb rangú tisztjei, a törzsek vénei és a családtagok összegyűlnek új királyt választani a nagy mongol nemzeti nagygyűlésen, a *kurultáj*on. Az új kánnak feltétlenül Dzsingisz leszármazottjának és az uralkodóház tagjának kell lennie.

Nagy mennyiségben áll rendelkezésünkre információ a kurultájokról *A mongolok titkos történetétől* kezdve Juwaini munkásságán keresztül egészen Plano Carpiniig. Egy általános „nemzetgyűlés” gondolata még a törzsi és nemzetségi időkből származik, mivel a mongol törzsek mindegyike elvileg valamilyen szintű vérségi kapcsolatban áll Dzsingisz törzsével, így ők is részesei és érdekeltjei is egyben egy új, erős kán választásának. Ahogy a birodalom gyarapodott, egyre több törzs és népcsoport csatlakozhatott ehhez a központi gyűléshez.

A mongol birodalmat egy szigorú, mindenkire kiterjedő szolgálatrendszer alapján hozták létre, mivel a családban és a törzsekben egyértelműen ki van osztva minden feladat és felelősség, és a tagok azokat nem hagyhatják el. E feladatmeg-

osztás és szigorú követelmények érvényesülnek állami szinten is. Mindenkinék megvan a szolgálati helye, melyet semmilyen körülmények között sem hagyhat el.⁶ Ez elsősorban természetesen a katonaságnál jelent meg teljes szigorral. Az egyéb foglalkozást betöltőknél nagyobb rugalmasságot tanúsított az állam, de náluk is megfigyelhető a „röghöz kötés”. Ilyen feljegyzéseket találhatunk például Bar Hebraeusnál: „Egy ezred, század, tized tagja sem hagyhatja el az egységét. Ha mégis megteszi, halállal lakol, és az is, aki befogadja.”⁷

A szolgálati időben, béke idején is tiltva van a tétlenkedés. Pétis de la Croix szerint „azért, hogy végleg felszámolja a semmittevést országában, Dzsingisz utasította összes alattvalóját, hogy szolgálják a köz javát valamilyen formában. Akit nem küldtek háborúba, az idénymunkát végez, középületet épít, de valamilyen formában szolgálja az államot.”⁸ A felsőbb utasítás megkérdőjelezhetetlen: Dzsingisz parancsait feltétel nélkül kellett még a legmagasabb rangú katonai vezetőknek is betartani, még akkor is, ha benne a saját halálos ítéletük volt.⁹

További sajátossága a korabeli mongol jognak, hogy az általános szolgálati kötelezettség mellett megjelenik az egyenlő munkavégzés követelménye is. Ennek értelmében minden beosztottnak azonos mennyiségű munkát kellett végeznie. Ebből következik az egyenlőség az ételadagok kiosztásakor is. Erre kitűnő példa egy töredékből a *Jasza* egy rendelkezése, mely szerint: „tilos olyan valaki jelenlétében enni, aki előtt nincs étel anélkül, hogy sajátunkat megosztanánk vele.”¹⁰

Amint Juwaini tudósít: „Mikor épp nem hadakoznak a mongolok, a hajszával foglalják el magukat. Fiaikkal vadásznak, hogy tanuljanak meg ölni, hogy legyenek kitartóak, vérszomjasak, és úgy vessék rá magukat az ellenre, akár a véreb a zsákmányra.”¹¹ Részletes adatokkal is szolgál, és ezek alapján több törvényszerűséget lehet megfigyelni a mongolok legfőbb békeidőbeli elfoglaltságával, a vadászat-

tal kapcsolatban. Dzsingisz kán a hajszákat tartotta a háború legjobb iskolájának, így ha nem folytattak épp hadjáratot, az egységek összegyűltek gyakorolni, mely akár több hónapig elhúzódó vállalkozást jelentett. A vadászatonkat hadművelleti pontossággal tervezték meg, és voltak olyan esetek, melyekben több tumen vett részt, és olyan manőverekkel, melyek a hadgyakorlat szintjére emelték. Juwaini szerint „a vadászat célja, hogy a zsákmányt körbevegyék, és szabályozott sortűzekkel megtizedeljék. Ezt úgy érték el, hogy a hajtás legelőjén a katonaság jó részét a két szárnyon helyezték el, ők voltak a kezek. Addig közelít a két kéz, míg át nem ölelik a teljes területet, melyet aztán egyre inkább összeszűkítenek. A vadak felhajtása és bekerítése egytől akár három hónapig is eltarthat. A sortűz első nyilát a kán lövi ki, őt követik a hadvezérek, előljárók, majd a katonaság többi része. A bekerített vadállományt nem lehetett teljesen leölni, hanem egy részét el kell engedni, hogy tudjanak tovább szaporodni.”¹²

Itt ismét egy korabeli keleti sajátosság jelenik meg: a semmittevészel szembeni intolerancia a társadalom minden szintjén. A hadsereg katonái a közkatonától egészen a tumenvezérig valamilyen formában mindig elfoglalták magukat. Ha nem volt éppen hadjárat, akkor vadászaton voltak, ha az sem volt, akkor közmunkákat végeztek, mint például hídépítés vagy a városok tisztán tartása. A korabeli nyugati feudális államok hadseregeinek gerincét alkotó lovagi rend ettől élesen eltérő életmódot folytatott, hiszen az ő egyedüli kötelességük a harckészültségük fenntartása és az uralkodó iránti feltétlen hűség volt. Ezzel szemben a folyamatos együttélésből és közös munkából adódó fegyelem és szervezettség volt az egyik döntő különbség, mely lehetővé tette azon manőverek pontos végrehajtását, melyeknek a mongolok harcászati fölényüket köszönhették a korszak többi hadseregével szemben.

A béke és rend fenntartása, valamint a nép „jóra nevelése” az elsődleges feladata a belső adminisztrációnak. Ezt

támasztja alá Mirkhawand töredéke is: „Ahogy a törzsek behódoltak Dzsingisznek, a kán elmondta alattvalóinak, menyire elszomorítja az a sok bűn, melyet a mongolok egymás ellen elkövetnek, és melyeket ő nem tűr tovább. Új rendet hozott létre, a városok és utak már biztonságosak, így a kereskedők már nyugodtan utazhatnak arannyal megrakott szekereiken, nem eshet bántódásuk a birodalom egész területén.”¹³ Ez a rendelkezés gyakorlatilag a méltán híres Selyemút létrehozásának közvetlen előzménye, mely után zavartalanul zajlott a kereskedelem a mongolok által ellenőrzött területeken. Ezt az utat szegélyezik Dzsingisz másik nagy fejlesztéseként a birodalmi postaállomások, más néven *yamok*. Ezek a *yamok* (érdekesség, hogy ez az elnevezés a mai mongol nyelvben a megyeközpontokat jelöli) küldöncöknek, külföldi hatalmasságoknak és fontos kereskedőknek friss lovakat, ételt, szállást szolgáltattak. Ezt a rendszert az adminisztrációnak kellett kiépítenie és fenntartania, mely a katonai censzusok alapján kéttumenként tette kötelezővé az egyes állomások létrehozását és finanszírozását.¹⁴

A *Jasza* sorai közt további, a rendfenntartást segítő utasításokat is találhatunk: „Halál terhe mellett, ha valaki egy szökött rabszolgát talál, azt azonnal vissza kell szolgáltatnia annak jogos tulajdonosának.” „Állatok levágását mostantól szigorúan csak a mongol hagyományok szerint lehet végezni.”¹⁵ Található ezen törvények közt egy olyan is, mely a mosásra és fürdésre vonatkozik a folyóvizekben. E mögött kettős ok áll. A hivatalos indoklás szerint az Égszellem tetszését kívánják elnyerni azáltal, hogy tisztán tartják az élet alkotóelemét, a vizet. A másik, gyakorlatiasabb indokot de la Croix véli felfedezni, ugyanis szerinte a törvény célja egyedül a mongol távol tartása a vizektől villámlás és áradások idején.¹⁶

Az eredeti mongol államnak a térségre akkor jellemző naturális gazdálkodás miatt nem jelentett problémát az adóztatás, mely alacsony mértékű volt, és természetben kellett teljesíteni. Az elsődleges feladat mind a tiszték, mind

a közkatonák számára önnön fegyverzetük, lovuk és ételük biztosítása volt. A hadjárat során nem voltak elhúzódó utánpótlási vonalak, melyek a hátország adóztatását követelték volna meg, hanem a hadsereg önfenntartó volt (pontosabban az elfoglalt területek látták el őket).

Az államapparátus, a terület és a kán körül egyre növekvő kíséret egy új adórendszer bevezetését tette szükségessé. Meg kell említeni itt is, hogy az adózás rendje és a hadi jellegű kötelezettségek rendszere teljesen fedi egymást. Juwaini foglalja ezt össze: „Ha egy területet a mongolok elfoglaltak, akkor egy cenzust állítottak fel, mely alapján az ott élőknek egy tizedet, századot, ezredet, vagy akár egy egész tument kellett kiállítaniuk. Ehhez járultak a postaszolgálathoz köthető szolgáltatások, az élő állat a hadsereghez, és a pénzben fizetendő adók.”¹⁷ Az Oroszország területén lévő fejedelemségek a mongol hódítás után, de még az azt követő időszakban is hasonló rendszert alkalmaztak a szolgáltatási kvóták megállapítására.

Az adózási rendszert tovább árnyalja egy részlet Bar Hebraeustól: „Minden évben a nép a kánhoz járul ajándékaik átadására, melyben állatok és kincsek éppúgy benne foglaltatnak, mint az irhabunda a sereg melegen tartására.”¹⁸ A pénzbeli és természetbeli juttatások mellett kötelezték továbbá az alattvalókat és a háborúból hazatérőket is közmunkák elvégzésére. A korábban már említett hadizsákmány is rendszeres bevételi forrásként jelent meg a mongol birodalmi gazdaságban a kezdeti időszakokban.

Maqrizi és Magakaia őrizte meg legteljesebben az utókor számára a *Jasza* büntetőjogi vonatkozású rendeleteit. Érdemes megjegyezni itt azt is, hogy „alighanem a konfucianus és legista gondolkodásból ered, hogy a kínai jog fő hangsúlya hagyományosan a közjogon és a büntetőjogon van”.¹⁹ A kultúrák nyilvánvaló kölcsönhatása következtében ez a megállapítás ugyanígy igaz a mongol törvénykönyvre is, melyben a magánjog csak kis szerepet kap, annak szabályozását a törzsi szokásjogra hagyja.

A *Jasza* büntetőjogi céljai a következőképpen fogalmazhatóak meg Magakaia szerint: „szeressük egymást: ne legyünk házasságtörők, ne lopjunk, ne tanúsítsunk semmit, miről tudjuk, hogy hazugság, ne áruljuk el hazánkat, és tiszteljük az öreget, az elesettet – ki ezek valamelyikét megszegi, halálával fizet.”²⁰ Ismét a keleti jogszemlélet egy iskolapéldáját látjuk Magakaia megfogalmazásában, ugyanis éppúgy egy rendelkezésben fedezhető fel az állam elleni bűncselekmények egy sajátos fajtája (hazaárulás), az egymással való harmóniára törekvés („szeressük egymást”) és egy nevelési célzatú tanács. Mindezek megszegése egy nagyon kemény, döntő többségében azonnal végrehajtott halálbüntetést vont maga után.

Mivel a *Jasza* nem tartalmazott egy egységes „büntetőtörvénykönyvet”, a felosztás a következőképp lehetséges: 1. egyház és erkölcsök elleni bűncselekmények 2. állam elleni bűncselekmények 3. magánszemély ellen elkövetett bűnök.

Az egyház és erkölcs védelmében a következő szabályokat hozták: mindenki, aki akadályozza bármely egyház szabadságát, bűnt követ el. A tudatos hazugságot (valószínűsíthetően a bíróságon, katonai jelentésben megfogalmazott hazugságok tartoztak ide) speciális büntetéssel torolták meg. Erkölcs elleni bűncselekmény volt továbbá a házasságtörés, a szodómia, az állatoknak a mongol hagyományoktól eltérő levágása, szent helyek és emberi maradványok megszenteltelítése.²¹

Az állam elleni bűncselekmények túlnyomó részét a szolgálati rendelettel szembeni kihágások teszik ki. Pétis de la Croix írt egy érdekes szabályról, melyben halállal büntetik azt, aki egy szabad mongol embert háziszolgájává tesz.²² E rendelkezés mögött két magyarázat is húzódhat. A legkézenfekvőbb az, hogy a mongol emberek méltóságát akarták ezáltal megőrizni, de a lényegesebb az, hogy a vezetés mindenképp meg akarja védelmezni a hadsereg számára leginkább alkalmas mongol férfiakat. Ugyanebbe

a csoportba tartozik továbbá a hivatali hatalommal való visszaélés, az engedetlenség és a *Jasza* rendelkezéseinek be nem tartása.²³

A magánszemélyek ellen elkövethető bűntettek közé sorolható „más rabszolgájának az eltulajdonítása, rejtegetése”, „a ló- és szarvasmarha-tolvajlás”, „többszörös, felróható csődbejutás”.²⁴ Gyilkosságnál aszerint szankcionáltak, hogy milyen származású embert ölt meg az elkövető. Általánosságban megfigyelhető, hogy a *Jasza* halálbüntetéssel szankcionálja a kihágások jelentős hányadát, annak elretentő erejében bízva. Ez a tendencia az egész törvénykönyvben megfigyelhető: egészen az – európai szemmel – legkisebb kihágástól a hazaárulásig sújtották fejvesztéssel a szabályok megszegését. Természetesen a *Jasza* is ismerte a közösségből való kizárás büntetését, mely évezredek óta jelen van az emberiség történelmében, és azt alkalmazta is, elsősorban száműzetés, ritkább esetben szabadságvesztés útján.

Halálbüntetés jár a vallások ellen elkövetett atrocitásokért, a hagyományoknak, erkölcsnek ellentmondó viselkedésért, szinte az összes állam ellen elkövetett bűncselekményért, a harmadik csődbejutásért és lótolvajlásért, ha az elkövető nem tudta megfizetni az ezért járó büntetést.²⁵ Mivel a mongol kultúrában a ló központi szerepet tölt be – tejet, húst és szükség esetén tápláló vért ad, és a lovak széles körű felhasználásának köszönhetik a mongolok hadászati fölényüket is – a kiszabott bírság elég magas volt, így általában a lótolvajt is kivégezték.

„Száműzetés jár annak, ki a *Jasza* ellen tesz, és a kán nemzetségének tagja”²⁶ – természetesen a kán közvetlen utódai más megítélés alá estek. Ritkán fordult elő ilyen eset, ugyanis sokan a nemzetségből vezető pozícióban álltak, és nekik rangjukhoz méltóan, példát mutatva kellett élniük.

A feladatait nem megfelelően ellátó katonatisztet lefokozták. Kisebb, a katonai fegyelem ellen elkövetett kihágásokért nagy fájdalommal járó fenyítést kaptak az elkövetők.²⁷

TÖRÖK KÚT A SZT. IMRE-TEMPLOM FALÁBAN
A VÁROSHÁZ TÉREN
Medgyessy Ferenc, 1938

Gyilkosság elkövetéséért bírságot kellett fizetni, mely mértékét az áldozat származása határozta meg. Mirkhaward szerint egy muszlim ember gyilkosának 40 arany „balysh”-t, míg egy kínai ember gyilkosának egy szamarat vagy annak árát kellett megfizetnie. Ez egy újabb példája az alapjaiban különböző két jogszemléletnek. Európában már ekkor is nagyobb értékkel bírt az ember, és egy gyilkos nemcsak a kár megtérítésére, hanem annál keményebb szankciókra is számíthatott, míg a keleti kollektivista gondolkodásmódban gyökerező mongol jogrend szerint inkább egy dolgozó volt a sok közül. Azt az értéket, melyet a közösség számára képviselt, mindenképp meg kell téríteni, viszont az nem feltétlenül volt kívánatos, hogy a büntetésből kifolyólag még eggyel kevesebb dolgozója legyen a birodalomnak.

Dzsingisz a bírósági rendszer kiépítésénél szintén nem akarta alattvalóira erőltetni elgondolásait. A szokásjog mellett a nemzetségek, törzsek vénei, egyházak, különböző kereskedelmi egyesületek és helyi kormányzók hozták létre a mongol birodalomra jellemző kibogozhatatlan bírósági hálózatot. A kán klánjának öregjei alakították ki a Legfelsőbb Bíróságot, mely a *Jasza* törvényeinek betartását felügyelte. Ha Dzsingisz törzsének tagja megszegte valamelyik előírást, akkor megrovásban részesült, a második kihágást sem szankcionálták különösebben, viszont a harmadik esetén egy távoli helyre száműzték az elkövetőt. Ez természetesen csak a kisebb kihágásokra vonatkozott – súlyos bűncselekményért ugyanúgy lakolni kellett.

A Jasza utóélete és jelentősége

Dzsingisz kán meg akarta őrizni kódexét az utókor számára, ezért meghagyta, hogy csak a birodalom felbomlása esetén lehet eltérni a törvénykönyvtől. Csagatajt, második fiát jelölte meg a *Jasza* Örzőjeként, és ő apja akaratával összhangban

nevezte ki Ögödej nagykánná. Ennek egyik feltétele az volt, hogy Ögödej esküdjön fel a *Jasza* megtartására és védelmére. Ez a feltétel végig fennmaradt a kánok kinevezéséhez, és ők be is tartották azt. „Aki megszegi, a fejével fizet”²⁸, szöveg a híres mondása az Aranyhorda vezérének, Batu kánnak.

A továbblépés szempontjából érdemes még megemlíteni azt, hogy az utódállamok kialakulásával párhuzamosan megjelentek kisebb jelentőségű és csak helyi hatállyal rendelkező *jaszák*, mely a szó etimológiája (jasza = parancs, törvény) szempontjából logikusnak tűnik. Ám ezeken a területeken is fennmarad legfensőbb jogforrásként az eredeti Dzsingisz-törvénykönyv, a „*Nagy Jasza*”. A felbomló birodalom államaiiban még több évszázadon keresztül a *Jasza* több rendelkezése formálisan is a jogrend része maradt, például az Aranyhorda államában, a perzsiai Ilkhanatában, de hivatkoznak a *Jaszára* a Mamlúk Birodalmat modernizálni kívánó vezetők is.

Vernadsky cikkéig a témával foglalkozó kutatók úgy gondolták, hogy a *Jasza* nem volt más, csak az addig létrejött jogszokások kodifikációja. A töredékek behatóbb vizsgálata során azonban világossá vált, hogy a szokásjogi rendelkezések helyett inkább a Dzsingisz és a tanácsadói által létrehozott birodalmi jogról van szó, mely ugyanakkor nem fordult szembe a korábbi nemzetségi, törzsi normákkal és szabályokkal, hanem hallgatólagosan elfogadta azokat. Látható tehát, hogy a kán által létrehozott jogrend egy kevert rendszer, melynek célja egy birodalom alapjának létrehozása és a benne élők békés együttélésének lehetővé tétele.

ERDENE NOEL

Jegyzetek

¹ Szmodis Jenő: *A nyugati jog alkonya?, Állam és Jogtudomány*, 2007/1, 69. o., a továbbiakban: Szmodis: *A nyugati jog* Vö. uó: *A jog és a vallás szükségszerű kapcsolatáról. Magyar Szemle*, 2010. októ-

ber 112–127. Figyelmet érdemel azonban, hogy a római jog is a vallás közegeiben fogant. Ld. Szmodis Jenő: *A jog realitása*. Az etruszk vallástól a posztmodern jogelméletekig. Kairosz. Budapest. 2005.

² Taqi al-Din Ahmad ibn 'Ali ibn 'Abd al-Qadir ibn Muhammad al-Maqrizi (a továbbiakban: Maqrizi) 13. töredéke alapján írja George Vernadsky: *The scope and contents of Chingis Khan's Yasa*, Harvard of Asiatic Studies, 1938. Vol 3, No. ¾, 348. A továbbiakban: Vernadsky: *The scope*

³ Vö. Szmodis: *A nyugati jog*

⁴ Anonymus: *A mongolok titkos története*. Fordította: Ligeti Lajos. Budapest, Gondolat Kiadó, 1962, 91–92. o., a továbbiakban: Anonymus.

⁵ Vernadsky: *The scope* 346.

⁶ A keleti nomád, ezen belül a mongol kultúrkörben tehát nem volt jelen a kiválasztási rendnek az a rugalmassága és polifóniája (politikai, illetve hivatalnoki kiválasztási rend választás, illetve kinevezés útján), amely Nyugaton fokozatosan kialakult. Vö. Szmodis Jenő: *Kiválasztási rend és kiválasztási motiváció a közjog területén, Gazdaság és Társadalom*, 1996. 3–4. 145–163.

⁷ Ata-Malik Juwaini, Mirza Muhammad: *Tarikh-i Jahangushay-i, Gibb Memorial Series*, vol. XVI, Leyden and London, 1912. 24.

⁸ Vernadsky: *The scope* 348.

⁹ Juwaini: *Tarikh-i* 20–23.

¹⁰ Vö. Valentin A. Riasanovsky: *Fundamental Principles of Mongol Law*, Tientsin, Telberg's International Bookstores, 1937, a továbbiakban: Riasanovsky: *Fundamental*

¹¹ Juwaini: *Tarikh-i* 23.

¹² Juwaini: *Tarikh-i* 19–20.

¹³ Vernadsky: *The scope* 352.

¹⁴ Vö. Bar Hebraeus–E. A. Wallis Budge: *The chronography of Gregory Abû'l Faraj*. London, Oxford University Press, H. Milford, 1932. 355.

¹⁵ Vernadsky: *The scope* 352.

¹⁶ Vö. Péteis de la Croix: *The History of Genghizcan the Great*, fordította: Penelope Auben, London, 1722.

¹⁷ Juwaini: *Tarikh-i* 20.

¹⁸ Bar Hebraeus: *The chronography* 355.

¹⁹ Szmodis: *A nyugati jog* 70.

²⁰ Idézi Magakaiát Vernadsky: *The scope* 354.

- ²¹ Lásd még Riasanovsky *Fundamental*
- ²² Vö. de la Croix: *The History*
- ²³ Juwaini: *Tarikh-i* 19–20.
- ²⁴ Vernadsky: *The Scope* 355.
- ²⁵ Vö. Riasanovsky: *Fundamental*
- ²⁶ Riasanovsky: *Mongolskoe Pravo, Preimushchestvenno Obychnoe*, Harbin, N. E. Chinarev, 1931, 19. A továbbiakban: Riasanovsky: *Mongolskoe*
- ²⁷ Vö. Juwaini: *Tarikh-i* 19–20.
- ²⁸ Vernadsky: *The scope* 359.

APÁM EMLÉKÉRE

Érzékelés

Érzékelek, mert vagyok. Gondom van, mert érzékelek. Gondolkodom, mert gondom van. Válaszoló, mert gondolkodom. Létezem, mert válaszoló. Különbségeket érzékelek, melyeket kellemesnek, kellemetlennek vagy közömbösnek érzek. Adottságaimmal válaszoló, reflexszerűen, de a történeteknek nyoma marad bennem, egyre tartósabb és egyre több. Az emlékezés befolyásol a válaszban. Léttörténetembe belép a boncolgatás: mi mire való, mit miért teszek. Választásaimba az elődök már régen beleszóltak. Elkezdődik a viszonyítás, a szembekerülés, a mérlegelés, a kiválasztás, az alkalmazás. Érzékelek, mert vagyok és válaszoló, mert válaszolnom kell.

Vagyok

Vágyódom az elfogulatlan érzékelésre, szeretve a világot, de szabadon gondolkodni róla. Vágyódom tiszta rendszerek rajzolására és fogalmazására. Nem végső, merev képet szeretnék, hanem dinamikust, melyben a lassan változóhoz viszonyítanám a pillanatnyi változót. Élném nyugodt, mindennapi életemet, de mindig számítva a változásokra. Mérlegelni szeretném és értékrendbe illeszteni a jelenségeket: a közvetlenül érintőt ugyanúgy, mint a történeti időben változót. Összes érzékemmel szeretnék reagálni a mindenségre. Időtlenül szeretnék élni, és időtlenül értékelnéni léteimet a létben.

Élet

Az élet kérdés nélkül is szüntelenül válaszol. A kérdés jobb, mint az állítás, nyílt rendszer, mely a határtalanba néz. A várt választ viszonyítja, arányítja, kontúrozza különböző értékek erőterében. Mégsem szeretünk állandóan kérdezni, de azt sem szeretjük, ha az információáradat válaszként jelentkezik.

Megértés

Megértem, hogy érzékelő, létező lény vagyok, de azt is, hogy érzékelésre kényszerült létező vagyok. Pusztá önérzékelésem létredukció, pihentető állapot, jóga, melyre szükség van értékválságos világunkban. Ugyanakkor mozognom kell az embertörténetben, viszonyítás-hálómat rá kell hajítanom az univerzumra, különben az ő tér-idős anyagrészcskéi semmivé tesznek engem.

Pusztá lét

Létezésünk is hatás, mindenre és mindenkire. Helyet foglalunk, levegőt szívunk, kikerülésre kényszerítünk másokat, időt rabolva tőlük. Ütközünk, előzünk, erőt fitogtatunk, tekintélyt szerzünk, hogy hathassunk másokra, bizalmunkról biztosítunk másokat. Az erőfölény mindig hierarchikus az emberi lélynél. A gyengék mindig többségben vannak, ez az ő erőfölényük. Ez a többség elsöpörheti a kisebbséget, akkor is, ha a jövőről még nem tud semmit. Néha a pusztá tagadás is lehet életérdekű.

Egységérzet

Az univerzum, számomra, olyan erőmező, melyben az ember egységben érzi magát a mindenséggel, személyesen a személytelenben és fordítva, de a történések áramlását sem feleli.

Történes

Az erő csak mozgásban képzelhető el, a mozgás csak valamilyen irányban. A szemlélőnek térben, időben és rendszerekben kell érzékelni, mérlegelni, reagálni, jelezni. A történesben készülnek a történelmek, a vallásiak, kulturálisak. A történes folyik, áramlik, robban, pusztít, elcsendesedik, majd épít.

Életfogyasztás

Minden reagálásunk időleges, létünk is. Minden társadalom fogyasztó társadalom. Levegőt fogyasztunk, és a másik embert.

Mindig egymástól féltünk a legjobban. Ma milliárdok néznek egymással farkasszemet, félve, hogy elveszik tőlük a levegőt, az olajat, a vizet, a földet. Lassan 7 milliárdan leszünk, rémüldözünk a létfeltételek elégtelenségétől. Megoldásnak véljük az űrbe repülést, a születésszabályozást, a világtársadalmat, de ugyanígy az egyszerűbb életet, a tudatosítást és a megértést is.

Működés

A hadiipar már önteremtő, a világpolitika tisztázni akarja az erőfölényt, a glóbuszon és az űrben egyaránt. A tárgyiasult erőhordozók az érzelmi-értelmi-szellemi világot is meghatározzák. Emberiséggyilkos mérgekkel és sugárzásaikkal neveltségessé teszik az egyetemes emberérdeket. Nem a lét lesz

a fontos, csak a működés! Működünk, hogy létünk vállalhatatlanságát feledjük! A működés már nem kényszerít emlékezésre. A vakműködés és az elkésett emlékezés életveszélyes.

Élhető jelen

Az ész a végső dolgokat a végtelenen túl keresi, az érzelem a végtelenség középpontjában élhetőségre törekszik. A közös nevezőre jutást szörnyek fenyegetik, már egyetlen szónál is, ha két ember egymás ellen használja. Mégis, még létezünk, nem semmisültünk meg. Nem a múlt és jövő személytelensége kell, hanem egy élhető, folyamatos jelen.

Közérzet

Igyekszem, minden élővel és halottal bennem, objektíven gondolkodni. Igyekszem a lehető legegységesebb témákkal foglalkozni. Minden itt és most történik, az én és nem-én kettéosztottságában, de az énen belüli világ érvényességeivel. Valamilyen közérzetemnek mindig lennie kell, amíg éber vagyok, amíg eszmélek, melyben óriási szerepet játszik az érvényességek összekapcsolása, kölcsönhatása, arányítása, távlatisége.

Egyéni létenergia

Az alkotó viszonylagosság az archimedesi pontja az emberérdekű objektivitásnak. Minden közösségi célzatú hatás annyit ér, amennyit az egyedekben rezonáltat. Az azonos rezonancia, egyetértés a mozgás tagadása. A különbségek mozgatják az egyedeket és a tömegeket, egymásért és egymás ellen. Az egyed minden nagyságrendű léttartamot csak saját tudatosultsági foka szerint értékelhet. Minél több az egyed, annál több a viszonyítandó hatás, melyekből választani kell, miközben egyéni energiamennyisége azonos

marad. Választása egyre agresszívebbé válik. Az emberiség a sokasodás ellen ritkítással védekezik, egyre támadóbban, az életet létharccá változtatva. A mindenséggel kellene beszélgetnünk, mert belőle lettünk, benne vagyunk, hozzá kell mérni magunkat. Minden egyed számára csak addig létezik a mindenség, ameddig ő maga. De a mindenség sem hagyhat minket számításon kívül, ha már egyszer létrehozott bennünket.

VÁRNAGY ILDIKÓ

POKOL MÉLYÉN RÓZSAKERT

Avagy az ezredes úr golyóstolla

Figyelmeztetés: erős írói színezéket tartalmaz!

*Megeszlek! – szolt a párduc
Annál rosszabb neked – válaszolt a kard
(RÓZSA-FLORES E.)*

A mű részben dokumentumregény, részben fikció. Abból a hírből indult ki, amely 2009. ápr. 16-án röppent szerte a világba a bolíviai Santa Cruzból, hogy az ottani Las Américas hotelben a kommandósok hosszabb lövöldözés „árán” veszélyes terroristákat tettek ártalmatlanná. Később kiderült, hogy a három áldozat közül kettő magyar: az egyik a bolíviai születésű Eduardo Flores, a másik a székelyföldi Magyarosi Árpád (Fiúka). A vérfürdő harmadik halottja az ír Michael Martin Dwyer. Az akciót ketten éltek túl, egy magyar és egy horvát férfiú, név szerint: Tóásó Előd és Mario Tadic. Mindketten a La Paz-i börtönben raboskodnak. Legalábbis ez a helyzet „lapzártáig”. Sorsukat követi végig e könyv, amennyire és ameddig tudja, közben igyekszik választ adni a roppant homályos ügy miértjeire, ha a végső megfejtés nem is lehetséges. (Ahogy lehetlenség elkapni a füstkarikát? Legyen az a visszhangos mennyországé, vagy a még visszhangosabb pokolé?) Ám ez csak az egyik vonulata a dolognak. A másik vezérfonal a költőként is próbálkozó Rózsa-Flores Eduárd személye és munkássága révén a dél-amerikai irodalomra is „rájátszik”, összefonódva, elegyedve vele, számos helyen reflektálva Borgesre és a többiekre, a mágikus realizmuson át a véres szappanopera műfajáig. A regényben, melynek alakulásában több neves ember, néhai híresség is kisebb-nagyobb lelkesedéssel szerepet vállalt – így például Sigmund Freud, Jean-Paul Sartre, Che Guevara, Ulrike Meinhof és Andre-

as Baader (ha már egyszer a terrorizmus gyanúja/vádja is felmerült!), Heinrich Böll stb., nem utolsósorban maga Eduardo Flores –, nem egy élő személy is megszólal. Elsősorban Magyarosi Árpád édesanyja, de közvetetten Tóásó Előd is, aki ártatlannak vallja magát a terrorizmus ügyében, Evo Morales elnök megbuktatásának és valamiféle „jobbos Che Guevara-i forradalom” kiobbantásának kérdéses kísérletében.

Ennek kapcsán térünk ki arra, hogy a mindenkori anarchizmust, de főképp az újabb idők *terrorizmusát* elítélni – miként azt vélik szakértők és nem szakértők közül sokan –, egyből elvetni könnyű dolog, ám megmagyarázni, gyökereit kitapintani, okait felkutatni sokkal nehezebb. Persze, más kérdésekben is így vagyunk ezzel, azonban a tény mit sem változtat a lényegen. Történtek próbálkozások arra, hogy eme ijesztő, félig-meddig a legendák, örök mítoszok, akár az ezekre ráépülő művészeti alkotások világába átcsúszó, folytatásban ott munkáló sötét fenomént az egyén súlyos elferdüléseinek, a politika és a psziché eleve patolgikus mivoltának a rovására írják, ami egyenes úton vezetett oda, hogy a terroristák kétségen felül erkölcsi idioták. Egyszerű gonosztevők, elmebeteg szadisták, netalán csaknem rendre homoszexuális egyének, akik Evo Morales bolíviai elnök szerint, érdekes állítás, túl sok mesterséges tápszerezen felnőtt csirkét fogyaszthattak fejlődésük sorsdöntő szakaszában, s nyilván ez okozta a zavart. Moralest most félre, tudósok közül is nem egy megelégszik azzal manapság, miszerint a terrorista simán őrült, logikája valamiféle orvosolhatatlan delírium terméke. Szinte tegnap vagy tegnapelőtt, vagy még azelőtt, mindegy, Cesare Lombroso professzor, a deviáns viselkedésformák világhírű vizsgálója példának okáért a barométer, azaz a légnyomás és a terrorizmus ok-okozati összefüggésére próbált rámutatni, hovatovább a holdfázisok hatására, örökölt pszichofizikai faktorokra, alkoholizmusra, tüdőbetegségekre, kábszerfüggőségekre, pellagrára,

egyáltalában: krónikus vitaminhiányra. Mások az anyatejre gyanakodtak, vagy simán arra, hogy az illetőt fejére ejtették csecsemő korában, vagy nem kapott elég levegőt napvilágra jövele közben. (Mindenképp rossz jel a nyakra tekeredő köldökzsinór.) A pszichoanalitikus szemével nézve a terroristák olyan kétségbeesett (nem) karakterek, akik képtelenek szocializálódni, önnön nárcizmusuk gyötrő egzaltációjában élnek, innen nézve örökké a halál küszöbén, míg maguk is meg nem halnak.

ELBESZÉLŐ2: El nem foglalják a maguk örök helyét a végtelen pusztulásban.

Vagy létezésben. Köszönöm. Mindig is voltak, akik ezt a jelenséget a háború jelenségével kötötték össze. Szerintük manapság nincs elég belőle, hogy az agresszív ösztönök kellemő kielézési lehetőségre találjanak. A romboló energiák ezáltal felgyülemlenek, a feszültség rést keres. Márpedig a rés készen üthető, hogy némelyest maradjunk a jelképeknél, metaforáknál. Ugyanakkor egyesek úgy gondolják, a terrorizmus voltaképpen a háború folytatása, ha nem is egészen más eszközökkel, de más taktikával mindenképp. Mert hogy a hagyományos háborúzás lehetőségei kimerültek. Túlságosan költségessé is vált az a maga okán, jellegén és módján a főleg szomszédos, rosszindulatú, elvetemült, a kerítésen átvicsorgó nemzetek ellen vívott csatában. Ezek és az ehhez hasonló elméletek, bár vastagon van bennük igazság, mégsem nyertek maradéktalan bizonyítást a különféle terroristá alakulatok meg a mindenféle titkosszolgálatok közötti eltéphetetlen szálakat illetően. Nincs rá bizonyíték, hogy a terroristák csupán ellenséges hatalmak és agentúráik vakul mindent végrehajtó eszközei lennének (pl. a mára már szétesett Szovjetuniónak, de a még létező, bár tempósan hispaniolizálódó /a Dél bosszúból előnti, majd felemészti az Északot/ Egyesült Államoknak sem! Aztán meg Kína stb.?).

Persze, a titkosszolgálatok nem lennének titkosszolgálatok, ha nem hagynák szerte rejtett tevékenységüknek sok-

féle és sokféle vezető nyomát. Ezért nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy némelyikük csakugyan komolyabb szerepet játszhatott egy-egy akcióban, legfőképp abból a szempontból, hogy lőfegyverek mégsem kaphatók a sarki közértben. Leszámítva természetesen az akár pusztá háztartási vagy kertészkedési cikkekből – újabban az interneten is fellelhető „korrekt” útmutatók segítségével – barkácsolt bombákat, gyilkos koktélokot. Noha, ez tényleg így igaz, ahogy mondtuk, mégis: (!) ezek a mindenható „mocsok” titkosszolgálatok nem sokra mennének, amennyiben nem lennének meg a terrorizmus jelentkezésének alapfeltételei adott romlékony, ennek megfelelően kisebb-nagyobb tempóban csakugyan hanyatló társadalomban, ahol az anarchia épp fel találta ütni busa, ördögi fejét. Szűkebbre fogva a világot, majd ismét kitágítva: akkor itt nemcsak Latin-Amerikáról szólhatunk, papolhatunk, nyelvelhetünk, jelelhetünk, reája mutogathatunk természetesen, hanem az egész Dél-Amerikára, amelynek az Újvilág amolyan hátsó udvaraként minden adottsága megvan arra, hogy az efféle erőszak melegágya legyen. Az erőszaké, amely sosem került ki a politika eszköztárából, ugyanakkor gyakran oly értelmetlennek tűnik, hogy arra a józan ész csakugyan nem talál semmiféle magyarázatot. (Magyarán: megáll tőle /esetleg: *tüle!*). És akkor ugyanez a józan ész – szíve szerint! – olyan cselekedetekre ragadtatná magát, amelyek, lényegüket nézve, semmiben sem különböznek a kiváltó cselekedetektől – hacsak nem a szemet szemért-fogat fogért ősi logikáját követjük.

Akasszátok fel őket jó magasra, vessétek tankok alá, tépessétek szét láncokkal és kamionokkal! – hangzott dühödten minden oldalról, amikor az ír egyesítésért és teljes függetlenségért küzdő IRA olyan tetre hergelte, majd ténylegesen ragadtatta magát, amely tett normális észjárással aligha fogható fel. Azzal aligha egyeztethető össze, hacsak nem a kénköves lángú pokolbéli egyesülés rózsás látomása vezérelte az elkövetőket. Tette ugyanis – egyéb dicső és ke-

vésbé dicső viselt dolgai mellett – az írek rég megalakult, az idők folyamán több részre szakadt, majd egymással is harcban keveredő felszabadító hadseregének aktív szárnya, vérelpecsételt művének jogutódja, hogy, le a kalappal, tényleg csak kivételes és rendhagyó erőfeszítések árán értelmezhető elgondolását követően fogta magát, legott jókora bombát hajított a honfitársi/testvéri/vendégi levesbe. Csinálta már más is, de ez különösen jól sikerült, ha úgy vesszük. Prima munka, Isten keze is kellett hozzá.

ELBESZÉLŐ: Vagy csak az Úr fásultsága, legyintő megengedése, egyre megy.

Az történt, hogy az IRA, amelyet az Egyesült Államokban nem is tartanak terrorszervezetnek (szóljon valaki, ha másképp van!), pár ügyesen elhelyezett napalm segítségével pillanatok alatt lángba borított egy Belfast közelében épp zsúfolásig telt, víg serénységgel koccintgató-kanalázó-velláztató éttermet. Sokan odavesztek, mások olyan égési sérüléseket szenvedtek, amelyeket életük végéig húzhatnak. – Persze, mi lett ennek az agyament hőstettnek a következménye, mely agyament hőstett egyébként startban cáfolni látszik azt, hogy márpedig a terrorizmusnak nincs köze a vegytiszta őrülethez? Mi lett? Hát az, hogy az írek civil sokasága – minden elkövetett galádsága ellenére – úgy kezdett tekinteni a brit hadseregére, mint a megváltóra.

Ezen a ponton, mert most érhetett be a dolog, megjegyzendő a Las Américas-i kommandós akció ír áldozatával és az Írország teljes felszabadítását célzó igyekezetekkel összefüggésben, hogy voltak olyanok, akik a kezdeti zűrzavarban – nyilvánvaló a nyelvismeretet túlnövő fantázia hathatós támogatásával – szoros kapcsolatot véltek felfedezni Michael Martin Dwyer és az IRA között. Hogy patrióta érzések munkálkodtak benne, Martinban, lehetséges, ellenben az I-RMS (Integrated Risk Management Services) nem az IRA valamelyik szárnya, hanem az a biztonsági cég neve,

amelynek Dwyer dolgozott. Idáig világos, a többi homályos (továbbra is). Bár egy-két fontos motívum, akárhogy áll elő-készületében a bolíviai per, tisztázódni látszik. A sok kusza és téves értelmezés halmából előmászott a maga szikár valóságában az, amit az írországi boncolást végző patológus, dr. Marie Cassidy mondott. Nevezetesen azt, hogy Michael Martin Dwyert valójában egyetlen lövés érte. Egy olyan golyó, amely nagy roncsolást visz végbe, s az pontosan szíven találta. (A testben szétterülő, azon át nem hatoló, így például a tűszokat nem vagy kevésbé veszélyeztető golyók /tévesen *dum-dum*/ használatát nálunk is vizsgálták, de mire is jutottak?) Ugyanakkor az áldozat ujjain nem talált lőpornyomokat. A toborzó pedig, amely „szülőföldjének”, Santa Cruznak a védelméhez keres embereket magyar nyelvterületen, meg egyéb nyelvterületen – több ország határán túl – valaki, Mát-rától az ír hegyekig, Andoktól a Kárpátokig zengőn, hogy az kitől származhat, már korábban sem lehetett kétséges. Most még tisztábban megmutatkozik, ne tűnjünk vakoknak, tompáknak, tényeket elmázolóknak-elmélázóknak. (Logikus, nyilván nem Révész Tibornak hívták az illetőt, s nem is azok között keresendő, akik anno együtt utaztak Madridon át Bolíviába, közöttük bizonyos Ivan Pistovcakkal, azaz Pistovcákkal, akiről időközben kiderült, előbb szlovák, mint horvát, de ez mit sem változtat a csillagok állásán.)

ELBESZÉLŐ: Micsoda bátorság, gyors meglátás! Jó, a véres öngól tárgyköre. Az IRA tetteire gondolok. Egyébként meg a *gyújtópont* fogalmára.

CHE: Arról szívesen nyilatkoznék még fél szó erejéig.

ELBESZÉLŐ: Nem veszi észre magát? Kérem, ön hallott. Miért jár ide vissza?

CHE: Miért, maga micsoda? És mit képzel, milyen jögon van itt? Meg a többiek?

ELBESZÉLŐ: Könyörgök, ön tisztán indulatból beszél. Kérem, tegye le a fegyvert. Tegye le!

(Lövés, választűz, zűrzavar, jajgatás.)

FREUD (a lélekbúvári ágy alól): Nézzék, nekem is elegendem van ebből! De nem gondoltak arra, hogy Che Guevara úr esetleg ott lógott mint baloldali mártír Krisztus, akár amolyan poszterként, de tényleg ott lógott mindjárt ide citálendő Ulrike Meinhof patyolat fekhelye fölött, a lány szétvetett lábú, szomszédokat is felajzó bakfis orgazmusaitól behálózva, ennélfogva megfellebbezhetetlen joga van...

Csendet kérek! Csendet, a kurva istenit!!! Itt a kötszer... Nos, ha immár itt is jól megemlítgetett, az emberiség memóriájába vésődött, eleinte kalandorként kezelt Fidel Castrónak és – rossz nyelvek szerint – rumba' áztatott maroknyi csapatának anno nem sikerül a delírium elemeit sem nélkülöző, minden észérv ellenében győztesen végződő lehetetlen küldetés, azaz a kubai partraszállás, amelynek az lett az eredménye, hogy Batista diktátor megbukott. Pedig csak tizenketten indultak ellene (a kubai aranycsapat?), őt viszont az egész hadserege, rendőrsége, honi apparátusa védte, nem beszélve a Nagy Védnök Egyesült Államokról, ha az az akció kudarcba fulladt volna, akkor Dél-Amerikában nem lenne ekkora becsülete a gyújtópont elméletének. Így természetesen van. Az általa lenézett Che Guevara után a balkáni történelem vizéből magát rendesen megmutatni kívánó vízipólós kapushoz hasonlóan köldökig, sikeresebb esetben még tovább kimagasló, felénk hadonászó Gavrilo Princip esetét ugyancsak behatóan ismerő Eduardo Flores is átvette. Szabadon, persze. Kijelentései nyomán róla tudjuk, hogy igen, magáévá tette ezt a teóriát, csoportjának, alakulatának, ha létezett ilyen, vagy csak az ő kis baráti körének többi tagjáról: nem. Jelen pillanatig nincs rá felmutatott, meggyőző bizonyíték.

FLORES: Nem is lesz.

ELBESZÉLŐ: Eduardo, visszajöttél?

FLORES: Vissza-visszatérek, mert tartom magam a szlogenemhez, hogy meghaltunk, és mégis élünk.

ELBESZÉLŐ2: Mit mondtál az imént?

FLORES: Nem is lesz, valószínűleg. Mert hol nincsen fény, árnyék sincs. Hol nincsen fény, semmi sincs.

ELBESZÉLŐ2: És még? Ez így kevés, nem értem pontosan. És...

FLORES: És a végtelen mélységű semmiben szemed selyem-fénye, az emlék ment meg engem.

ELBESZÉLŐ2: Eduardo, hozzám beszélsz? Ezzel a kissé módosult tudattal.

FLORES: Kiszakítva az emlékezetből.

ELBESZÉLŐ2: Hogyan?

FLORES: Illatok. Hozzájuk adom a hangot. A jázminé az utcádon. És utolsó szavad. Visszavonhatatlan.

ELBESZÉLŐ2: Pokolian szép, bár kissé eklektikus! De hová mész megint, kérlek?

FLORES: A mocskos háborúba.

Kérném szépen én meg, bárki mehet, ahová, csak maradjon a józan ész. Mondom tovább: a *foco*, azaz a fókusz teóriája nagy népszerűségnek örvendett és örvend részben még mindig Dél-Amerika balos köreiben, kevésbé Európában. Az események (elképzelt) fókuszában egy nem túl nagy, de jól kiképzett, mindenre elszánt fegyveres csapat áll, amely magvát képezi az elkövetkezőkben lendületet kapó népfelszabadító mozgalomnak. Lavina-effektus a trópusokon akár! A princípium az, hogy a forradalmi cselekedet forradalmi tudatot és összetartozást eredményez. A kizsákmányolt nép számára mindössze egy választás marad: csatlakozni. Ez mára annyiban változott – főleg Che fiasok után –, hogy a gyújtópont a vidékről áttevődött a városokba. Hiába igyekezett Castro figyelmeztetni teli szájjal arra, hogy az urbánus környezet a gerilla temetője, nem sokan hallgattak rá. Ugyanis maguk a gerillák rájöttek arra, sokkalta hatásosabb egy petárdarobbanás a városban, mint valahol az isten háta mögött levegőbe röpteni egy egész

falut – boglyástul, tehenestül, mindenestül. (Így Eduardo Floresról sem hihető, tényleg, miközben a terrorizmus vádjával kapcsolatban természetesen megilleti az ártatlanság vélelme, hogy ahogy hiszik egyesek, kezében fegyverrel hosszabb időt töltött volna Bolívia őserdeiben.) A városban ott van az összes tömegkommunikációs eszköz, a médiák, amelyek mintegy genetikailag öröklik a szenzációhajhászás csillapíthatatlan kényszerét. Szívesebben foglalkoznak a terroristák ügyeivel, mint magával a nyomorral. Utóbbi kit érdekel? Még a nyomorultat sem. Így aztán a korábbi időkben aktív (aktívabb?) Tupamaros „harcosok” is beköltöztek a városokba, hogy inkább bankokat raboljanak, nagyáruhá-
zakat fosztogassanak.

ELBESZÉLŐ2 (*visszazökkenve a kerékvágásba*): Hogy támadást indítsanak a jelképekké vált kapitalista trendek és brendek ellen, aláaknázva a **COCA-COLÁT** és a **BAYER-ASPIRINT**.

Végeredményben, vélik egyesek, ők hosszú és elszánt munkálkodásukkal olyan mértékig rontottak a helyzeten, oly nagy hévvel, oly elképesztő ugrásokkal és csatakiáltásokkal tapodták ganajba a demokratikus jólét itt-ott felcsillanó részecskéit, hogy azzal sikerült saját maguk alatt is elfűrészelni az ágat. (Lásd a fentebbi IRA esetét, amelynek vezetőtanácsa utóbb – a kétezres évek derekán ugyan, de jobb későn, mint soha alapon – bejelentette, felhagy a fegyveres akciókkal, onnantól kezdve kizárólag békés módszerekkel, tisztán politikai úton és demokratikus programok révén akar küzdeni célkitűzéseik megvalósításáért!)

A Bayert említettük? Hát, hogy kissé humorosra vegyük a dolgot, komikusra némelyest a tragikust, fejlettebb országok főfájására is célozva. Szóval az van, illetve úgy tűnik, nem csupán a szinte reményüket veszítetten defektes, kénbűzös szakadék peremén egyensúlyozó, vagy attól né-

melyest jobb kilátású államformációkban ütötte fel az idők folyamán, illetve üti fel ma is a maga ijesztő Lombroso-fejét a terrorizmus, egyebek mellett súlyos erkölcsi krízist okozva. Jó példa erre az egykori Nyugat-Németország közismert esete Andreas Baaderrel és Ulrike Meinhoffal, amelynek nemcsak a német, de más irodalmakban is maradandónak tetsző emléket állítottak.

Nem kívánunk ennek külön fejezetet szentelni, emlékeztetőül csak annyit, hogy az általuk alapított Vörös Hadsereg Frakció, eredeti rövidítésében a RAF, amely örökre bevészte, belőtte, berobbantotta magát a terrorizmus nagykönyvébe, éppenséggel a hetvenes évek virágzó Németországában adta le balról gyilkos sorozatait a jóléti társadalomra, nem mellőzve a rablást és robbantást követő lövöldözős üldözés akciófilmbe illő színes és mozgalmas jeleneteit. Közben – akárcsak a Nagy Eszmetanár, Marx Károly – a múlt évszázad leghíresebb terrorista nőjének kikiáltott Ulrike sem a peremvárosi nyomor legsötétebb bugyrából tornázta elő magát a szögletes állával, erősnek tűnő testalkatával. Meinhof, aki később palesztin kiképzőtáborba szerette volna adni gyermekeit, s egy hátramaradt fekete-fehér dokumentumfilmen eléggé a meszsziben csapongó lélekkel, gépiesen beszél a nő egyenlőtlen szerepvállalási lehetőségeiről az akkori társadalomban, jól szituált értelmiségi családban született. Rákban bekövetkezett haláláig művészettörténész édesapja egy szépművészeti múzeum igazgatója volt, édesanyja doktorált pedagógus. Ulrike rendszeren járt iskolába, középiskola után egyetemre, ahol egyebek mellett filozófiát hallgatott. Később a münsteri egyetemre került, ott ismerkedett össze bizonyos Manuel Sacristán nevű spanyolországi marxistával, aki ott tanított, melleleg erős szálak fűzték távolból is a katalán szocialista párthoz. Úgy látszik Manuelnek sikerült elűttenie a bolhát Ulrike erre kész fülében, mert a fiatal nő következő lépésben csatlakozott a német szocialista ifjúsághoz.

Számos tiltakozásban vett részt, megszenvedte az azt követő repressziókat, úgyhogy már eléggé edzett lehetett, amikor belefutott élete legnagyobb „slamasztikájába”, ami ugyan a halálát okozta, de tény, hogy nélküle valószínűleg ma már nem beszélénk róla. A Rudi Dutschke hatvan-nyolcas diákvezér ellen természetesen más kéz elkövette merénylet utáni időkben akkor már börtöntöltelék Andreas Baaderrel és társaival – Baader kiszabadítását követően, melyben ő is részt vett – megalakították a RAF-ot. Szinte ezekkel egy időben a rendőrség jókora vérdíjat tűzött ki a fejére. Innen még valahogy vissza lehetett volna táncolni, de nem tette. Hetvenkettő egyik langymeleg júniusi délelőttjén tartóztatták le. Két évnél valamivel több előzetes fogva tartás után még sok-sok év halmazatit, végül életfogytiglanit igyekeztek „rásózni” – hidegvérű gyilkosságokért, emberölési kísérletekért, bűnszövetkezet alapításáért stb. –, együtt a szintén rács mögé került RAF-tagokkal, akiket többnyire csak a Baader–Meinhof bandaként emlegetett mindenki.

Ulrikét – ma sem pontosan tisztázott körülmények között – 1976. május 9-én holtan találták a stammheimi börtön elkülönített cellájában, amikor még nem is mondták ki az utolsó szót az ő elhíresült, visszhangos ügyében. A vizsgálat nem talált idegenkezűsége utaló nyomokat. Ulrike Meinhof állítólag saját maga akasztotta fel saját magát: az ablakrácsra. Feltételezhetően azért, mert már előzőleg nézeteltérése támadt a csapattal. Mindenek ellenére, amit tett, vagy azzal együtt, cimborái kezdtek úgy tekinteni személyére, mint a leggyengébb láncszemre. Leszámítva, hogy film- és drámahős lett (az egyik jeles mű szerzője spanyol /katalán?/), nevét és tetteit a kortárs tömegzene, vagy még inkább alternatív muzsika nem egy alkotása őrzi, másoké mellett a brazil Urbánus Légió, a Legiao Urbana *Ulrike Meinhof Blues* c. száma.

Nem sokra rá – kérdés, mi a nem sok idő egy börtönben – a többiek is követték a halálban Ulrike Meinhofot, mi-

után meghiúsult a kint lévő, második hullámban jelentkező pajtások kiszabadításukat célzó túszejtési kísérlete. A repülőeltérítési akció Szomáliában ért véget, ahol a sebtében oda röpített német, gyorslépéses játzsmákra tanított, összeszorított fogú, a ravaszt kellő időben meghúzó kommandó győzött az elrablókkal szemben. Állítólag valami hasonló indítóbomba segítségével, amelyet a bolíviai különleges egység is bevetett Eduardo Floresék ellen Santa Cruzban.

Hivatalos állítás szerint Baaderéknek az ügyvédek csempészték be fegyvert, hovatovább olyan kis kütyüket, amelyek lehetővé tették közöttük a kommunikációt. Ezek segítségével értettek egyet, hogy nincs tovább, öngyilkosságot követnek el. Német igazságszolgáltatás ide vagy oda, abszurd(um) itt is maradt bőven. Mert Andreas Baader valahogy úgy lőtte magát nyakszirten a 7,65 milliméteres parabellumával, hogy a golyó a homlokán keresztül távozott. A nyomok arra utaltak, hogy az áldozat cellájában összesítve három lövésre került sor: az egyik lövedék a falban, a második az ágy matracában kötött ki, a végzetes harmadik pedig a padlóban. Summa: Andreas Baader – gyakorlott lövész, egyébként minden gyanún felül rendíthetetlen terrorista – ezek szerint kétszer tüzelt teljesen összevissza, mielőtt felettébb furcsa módon önmagát hátulról halálosan megsebesítette. Mindannyiuk agyvelejét, agymaradékát aztán – így Andreas barátnőjének, Gudrun Ensslinnek is a gondolkodó centrumát, illetve Jan-Carl Raspének úgyszintén – a tübingeni neurológiai kutatások intézetébe szállították, ahol Ulrike Meinhof esze már csaknem toporzékoló türelmetlenséggel várt rájuk az uralkodó mércék szerint kimért mennyiségű formalinban.

Semmit nem tudunk a kutatások eredményéről. Pontosabban annyit igen, hogy Ulrike esetében sikerült jól megfigyelni egy régebbi tumoreltávolítás nyomát, de annak következményeiről nem maradt elérhető szakemberi konzekvencia. Vagy csak valahol jól eldugva. Olyannyira, hogy

már senki sem tudja? Gyaníthatóan végül mindannyian megszökhettek így agyi mivoltukban, mert ma már nincsenek sehol. Felszívódhattak – megfelelő zsongonnal élve.

Ulrikének a hangja azonban itt maradt, a videó mellett egy régi kazettán.

MEINHOF: A forradalom nem egy húsvéti körmenet. A Dutschke elleni merénylet – mit tettek szegénykémmel, látható rajta – véget vetett a béke ábrándjának. Aki nem ragad fegyvert a kezébe, meghal. Aki pedig nem hal meg, az élve elrohad a börtönben, holmi nevelőintézetben, az új építmények titokzatos falai között. A napközikben meg a zsúfolt iskolákban... Eh, úgy tűnik, téphettük a szánkat, csak bámult a birkasereg. Egyetlen határozott gondolatot követő tett nélkül. Beeee!

Item. Világmindenségünk egyik legnagyobb balra húzó elméje, Jean-Paul Sartre francia író, filozófus, drámára érzékeny ember a börtönnapok alatt látogatta meg Baadert. Nem időzött sokat a cellában. Keveset töltött odabenn. Amikor kijött, csak ennyit sikerült csalódott ingerültséggel, észrevehető sértődéssel kiböknie: ez egy idióta!

SARTRE: Szép jó napot. Pontosíthatok? Úgy látom, itt többnyire mindenkinek megvan rá a lehetősége.

ELBESZÉLŐ2: Természetesen, uram. Hiszen ez egy demokratikus, nyílt, még alakuló szöveg.

SARTRE: Nem idiótát mondtam.

ELBESZÉLŐ2: Hanem mit?

SARTRE: Szó szerint azt, hogy ez egy *fasz*.

ELBESZÉLŐ2: Mivel dühítette fel ennyire?

SARTRE: Már nem is tudnám rendesen megmondani. De volt benne valami, ami rendkívül idegesítő. Egyenest pofonra állt az arca. Csoda tudja! Lehet, ott az elején ment mindjárt félre minden.

ELBESZÉLŐ2: Mit tett Baader ott az elején?

SARTRE: Jó kérdés.

ELBESZÉLŐ2: Persze.

SARTRE: Tulajdonképpen semmit. Kezet fogtunk, aztán leültünk. Három percig nem történt semmi.

ELBESZÉLŐ2: Nézte az óráját?

SARTRE: Igen, lopva. Kerek három percig semmi se történt. Akkor megtörte a néma csendet.

ELBESZÉLŐ2: Mit mondott?

SARTRE: Azt, hogy azt gondolta, barát érkezik, ehelyett bírát küldtek.

ELBESZÉLŐ2: Mire célzott ezzel?

SARTRE: Mindegy, az ember nem mond ilyet a másikának, ha jó viszonyt akar kialakítani. Jó, persze... Na, szerintem arra a tévéműsorra célzott, amelyben azelőtt pár nappal kijelentettem, semmi sem adhat elégséges okot az erőszakra. Egyszerűen nem indokolt az erőszak.

ELBESZÉLŐ2: Az önmagáért való és az önmagában való harcában sem?

SARTRE: Képzelheti, egy ötperces tévéműsorban? Tisztában vagyok vele, ki nézhette, kérem szépen. Aztán meg ragaszkodtak a tolmácshoz, akiről kiderült, én jobban beszélek németül. Így hát eléggé egyszerűen csak olyasmit mondtam a helyzet magaslátán, hogy többet ésszel, mint erővel.

ELBESZÉLŐ2: Sejttem, mit gondolhatott erre Baader.

SARTRE: Mit?

ELBESZÉLŐ2: Például azt, hogy az egész hatvannyolcas úgynevezett menetelés az intézményeken át, fegyverek nélkül, nem vezetett semmire. Sokan bevették a fejüket, vagy bevették nekik már az első lépések után, és aztán még ki is közösítették őket. Tiszta rendőri logika: belül elvegyülnek, fertőzik a többieket, nehezebben tarthatók szem előtt. Jobb elkülöníteni. Egyébként meg Rudi Dutschke éppenséggel golyót kapott a homlokába...

SARTRE: Csak célzott rá, de nem mentünk bele. Egyébként, ha már egyébként... egyébként meg az, hogy Dutschke golyót kapott, ami majd egyszer keresztbe áll a koponyájában, késleltetett halálát okozva ennek a kissé plöm-plöm szájú, amúgy számomra szimpatikus diákvezérnek, épp a terror értelmetlenségét bizonyítja. Nem? Próbáltam figyelmeztetni a logikára, mert hogy Rudit nem rendőr lőtte meg.

ELBESZÉLŐ2: Erre is különféle elméletek léteznek, mint majd Baaderék halálára is. Közöttük található az, Baaderéket illetően, ami minket valamiért pont legjobban foglalkoztat, hogy ők nem is Stammheimben vették életüket, Ulrikét leszámítva.

SARTRE: Hanem hol?

ELBESZÉLŐ2: Hanem ott. Afrikában, a reptéren.

SARTRE: Számomra új. Mi ennek a konteónak a lényege?

ELBESZÉLŐ2: A halott Andreas Baader lábbelijén talált öt homokszemcsére alapozva többen azt hiszik, tényleg odaröpítették őket. Kvázi mintha csakugyan létrejönne a túszcseré, aztán a kommandó szépen lelőtt mindenkit, sima megoldás. Már holtan kerültek vissza a börtönbe.

SARTRE: Fantasztikus! És az a rengeteg ott dezsuraló újságíró nem látott semmi gyanúsat? Vagy mindannyiukat lefizették? Egytől egyig mindet megfélemlítették? Aligha.

ELBESZÉLŐ2: Nem tudom. Mit beszélgettek még Andreasszal?

SARTRE: Alig valamit. Felkeltette figyelmem, hogy mindenén túl a harmadik világ patrónusának, ötödik hadszlopának tekintette magát és követőit abban a kevés szóban. Ulrikét idézte, aki szerint a Vörös Hadseregük megalakítása szükségszerű volt, minél előbb el kellett kezdeni a gerillaharcot. Kiterjeszteni azt a harmadik világra, elsősorban Dél-Amerikára, illetve felvenni a kapcsolatot az ottani városi gerillával. Különben a disznók továbbra is azt csinálják, amit akarnak. Pofátlanul a végtelenségig. Bezárhatnak, elbocsáthatnak és megfélemlíthetnek, tetszés szerint terrorizálhatnak...

ELBESZÉLŐ2: Értem ennek a diszkrét paradoxát.

SARTRE: Világos. Aztán meg arra célzott, hogy mi van velem, amikor egykor oly lelkesen támogattam a forradalmi terrort. Mire kénytelen voltam figyelmeztetni, hogy amennyire emlékszem, nem a forradalmi terrort támogattam, hanem egészen mást. Descartes híres mondását idéztem, ugye, a gondolkodom, tehát vagyok immár szállóigét, ami egyben azt is jelenti, hogy a gondolkodás folyamat, folyó, mely bizony kanyarog, és így a jó.

ELBESZÉLŐ2: Erre ő?

SARTRE: Hogy ki az a Descartes? Valami ronda burzoá dudor? Na, erre kiakadtam, de nem szóltam semmit, csak felálltam és intettem az öröknek.

ELBESZÉLŐ2: Andreas Baader hallhatta, mit mondott ön odakint?

SARTRE: Még véletlenül sem. Éppen ez az, amiért aztán felemeltem a hangom érettük a különféle emberjogi fórumokon. Tudja, mi az abszolút csend?

ELBESZÉLŐ2: Van némi fogalmam róla. Íróként meg volt rádiósként egyaránt.

SARTRE: Arról beszélek, Baaderékat totál elszigetelték a külvilágtól, miközben éjjel-nappal égették a bentről olthatatlan lámpát, de ez hagyján. A legnagyobb probléma az, hogy semmiféle zaj nem szűrődött be hozzájuk, ami a kínzás egyik legszörnyűbb válfaja. Utóbb az ember gondolatai összezavarodnak, majd mély apátiába esik, anyagcseréje felborul, az örület stációja után a halál következik. Éhségsztrájkja miatt is lötyögött rajta a ruha, és bár ennek ellenére még meglepően jól tartotta magát, nem sok időt adtam neki. Isten áldja!

ELBESZÉLŐ2: Isten áldja! Azért tökös srác volt, nem?

SARTRE: Mármint Andreas Baader? Igen, de minek.

ELBESZÉLŐ2: Szabad még egy kérdést?

SARTRE: Parancsoljon.

ELBESZÉLŐ2: Simone de Beauvoirnak nem jutott eszébe meglátogatni Ulrike Meinhofot? Ha már egyszer Ulrike akkora érdeklődést mutatott iránta.

SARTRE: Ez nem tartozik rám, de azt hiszem, nem. Che Guevarával viszont ültünk hármásban. Tud róla?

ELBESZÉLŐ2: Ültek?

SARTRE: Nem úgy értem. Trécseltünk, így jó? Tud róla?

ELBESZÉLŐ2: Tudok, de az itt most nem érdekel.

SARTRE: Kérem, nekem nyolc. *Tant pis pour vous.*

ELBESZÉLŐ2: Che Guevarával mit beszéltek?

SARTRE: Majd máskor, jó? Most mennem kell.

ELBESZÉLŐ2: Eddig is köszöntem.

SARTRE: Én is.

ELBESZÉLŐ2: Még csak annyit, kérném, mást nem jutott eszébe meglátogatni?

SARTRE: Ezek után nem. Egyébként is, gondoljon bele, mit tudhattam volna meg lényegeset tőlük, ha a főkölompóstól nem?

(*Csend.*)

DUTSCHKE: Figyeljenek picit ide, kevés embernek vallottam be, de azoknak őszintén, hogy én tulajdonképpen sosem bírtam a Baader–Meinhof társaságot. Epileptikus rohamokat kaptam tőlük. Ki nem álltam az ilyen gengszter alakokat, akik csak alibit kerestek ahhoz, hogy öljenek és raboljanak! Mindenféle eszméket tákoltak maguknak, aztán még el is hitték. Megáll az ész! Mondtam is a lányomnak, Hosea-Chének, még véletlenül sem akarom hallani, hogy bármi hasonlót tenne, amilyet Ulrike tett, mert megemlegeti. Vagy az a félművelt hitvány Andreas, aki egyszer részegen azt találta mondani, hogy legszívesebben levegőbe röpítené a festett köcsögök orbitális klubját is. Sajnálom, hogy nem volt alkalmam a szemébe vágni, bizony nem ő a legnagyobb forradalmár. Még véletlenül sem, hanem a názáreti Jézus Krisztus. Igen. Jézus volt és maradt a legdicsebb forradalmár, és mi kis hitvány tetvek mindenkor leborulhatunk a lába elé. Már hatvanháromban megírtam, hogy Jézus feltá-

madt és kezet fogott Rosa Luxemburggal. Azóta elválaszthatatlanok. De jobb is, hogy ezzel nem fárasztottam magam, hiszen mit foghatott volna fel ebből Andreas Baader azzal a három agysejtjével, amelyek közül kettő mindig is erős vitathatósággal működött. Mit? Semmit. Az emeletes számára! Ulrike meg simán ellopta a harmadik világgal való szövetkezés általam kiépített teóriáját. Gondolta, elszalad velem, ha már engem fejlődés ért, amitől térdre ereszkedtem. De vesztére nem haltam meg, még sok teendő vár rám. Ezért megyek én is. Monsieur Sartre, várjon, kérem! Csak megke-resem a sapkám. Mégis mi az a plöm-plöm?

(Rudi Dutschke el.)

BALÁZS ATTILA

(Részlet Balázs Attila könyvéből. A kötet az áprilisi Könyvfesztiválra jelenik meg a Palatinus Kiadónál.)

1% METAFIZIKA

Arany János

HONNAN ÉS HOVÁ?

Mily rövid az élet!...
Mint hullócsillag futása,
Mely földünk körébe jutva,
Lángra gyúl, és tűz-barázdát
Írva elszalad, gyorsabban,
Mint egyet pillantanál.
Útja honnan jött? hová visz?...
Míg *sötét* volt, s újra *az* lesz,
A világ-űr végtelenjén
Hol bolyongott? és hová fog?...
Ki tudná megmondani!
Míg *tündöklött*, addig élt.

S honnan jössz te, lélek...
Mely csak e föld gőz-körében
Vetve lángot, addig fényel,
Amig éppen áthaladsz;
Bölcsőd és sirod homály.
Akkor lobbanál-e föl csak
Az állatban, s véle múlsz el?...
Vagy jövél a végtelenből
Ismeretlen, hosszú pályán,
S visszatérsz azon megint?...
Oh, ha nem volt, és ha nincs
E parányi csillogáson
Innen és túl folytatás:
Mily rövid az élet! –

Megfelelsz te, lélek.
Volt idő, mikor tagadták
A futamló csillagot:
Semmi az, csak földi pára,
Lobban, és fut, és el-ég.
Most a *szellemet* tagadják:
Semmi az, csupán anyag,
Agyvelő, vér és ideg
Összhatása, mely azonnal
Véget ér, ha szétbomol
Agyvelő, vér és ideg.
Az *anyag* a halhatatlan:
Fűben-fában újra éled,
Összetársul, meg elszéled
Mindörökké, szakadatlan;
Hanem e feltámadást
A szellem nem éri meg:
Ez üres hang, nincs sehol,
Pusztá réme ferde agynak,
Milyet századok ránk hagynak –
S csak zavarja a tudást.

Oh, ti, akik jobb felemnek
Már e földön mély sírt ástok:
Oly bizonyos hát tudástok,
Hogy helye sincs védelemnek?
Nem mond ellen az a szellem;
Mely kutat, hogy támaszt leljen
Megtámadni önmagát?
S nem rettegné, ha meglelte
– Mít tudása így teremte –
Azt az örök éjszakát?...
Ah, jobb volna kissé várni,
Nehogy úgy találjon jární
Az a híres tudomány,

Mint ama gyors fénnel jára,
Mit csillagnak vélt a golyhó,
Ő azt mondá: csak gyúlt pára:
S ím, ma áll, hogy égi bolygó –
    Mi lehet még ezután?

Ami annyi szívbe oltva
Élt világ kezdete oltá;
Mit remélt a hindu, párz;
Amért lángolt annyi oltár,
Zengett Szíonon a zsoldár:
Hogy nem addig tart az élet
Míg alatt a testbe' jársz;
Hanem egykor újra éled,
S költözzék bár fűbe, fába
Vagy keresztül állaton:
Lesz idő, hogy visszatérhet
Régi nemes alakjába,

Megtisztúlva, szabadon;
Vagy a „boldogok szigetjén”,
Mint hivé a boldog hellén,
Vagy az üdvezültek helyén,
Mint reméli keresztyény,
Lesz dicsőbb folytatása:
Én ezt meg nem tagadom. –

Mit hisz a tudós? ő lássa,
Földi pályám' ami nézi:
Annak immár vége lesz,
Vissza senki nem idézi; –
    S rövid foglalatra ez:

Mély homályban, éjfél tájban,
Kis fény is ha nagynek tetszik,
Hogy a föld körén bolyongtam:
Egy barázdát én is vontam.
Az emberek ráveték
Pillantásukat egy percig, –
S egy tudós tán megfigyelt
És lapjára, sok száz jelhez
– Ahogy csillagfutást felvesz –
Könnyed, vékony karcolással
Rólam is tőn némi jelt,
Mire reggel *ő sem* ismer;
S összevétí annyi mással
A jövőndő nemzedék,
Mely se kérdi tán, se tudja,
Nem is igen lesz rá gondja:
Hogy itt éltem, s a tömegben
Én is lantot pengeték.

1877. júl. 14

BIBÓ ISTVÁN

A forradalomról és a liberalizmusról

A forradalom értelme az a pillanatnyi erőszak, mely egy önmagát túlélte, belsőleg korhadó, de kifelé még impozáns hatalom megdöntéséhez szükséges, és a politika művészetének legmagasabb foka az ilyen pillanatok teljes vagy részleges meglétének a felismerése. A világtörténelem sikeres forradalmi túlnyomórészben ilyen jellegűek. Legenda az, melyet a vérontás kedvelői találtak ki, hogy sohasem volt olyan hatalom, mely komoly élethalálharc nélkül feladta volna pozícióját; történeti példák sokasága van az ellenkezőjére. A jó forradalom kritériuma éppen az, hogy megfelelő pillanatban tudjon megállni, mert ez minden közösségi mozgásnak alap-törvénye, egy idillikus kirándulásnak éppen úgy, mint egy véres csatának vagy győzelmes hadmozdulatnak. A forradalom éppen azzal fut mellékvágányra és semmisíti meg elért eredményeit vagy hamisítja meg kitűzött ideáljait, ha enged a megtapasztalt sikeres erőszak kísértésének, beleszeret az erőszakba, és ahelyett, hogy az elért eredményeket biztosítaná és átengedné a társadalmat annak az általános megkönnyeb-bülésnek, ami az ilyen túlélte hatalmak megdőlése után előáll, állandósítja az erőszakot új meg új, általa felismert „helyes” célok érdekében, melyet immár nem egy fennálló hatalommal, hanem az egész társadalomnak vagy jelentős részének az ellenállásával szemben kénytelen érvényesíteni. Ilyen körülmények között túl sok kiontott vér bizonyosan rontja a forradalom értékét, s bár a teljes vértelenség, amire egy példát tudok, a magyar 1848. március 15-ét, elég ritka határeset, a forradalom értékét magában bizonyosan nem rontja el.

Az egyház- és vallásellenesség és az öncélú forradalmi-ság tehertereleit a liberalizmus, abban a formájában, ahogyan

ma ismerjük, nagyobbrészt levetkőzte. A liberális antiklerikalizmusnak ma már csak Franciaországban és néhány latin országban vannak hagyományai, a liberális forradalmiság pedig, mondhatnánk, a kelleténél is inkább megszűnt: ma legfeljebb fasiszta nyomás alatt jelenik meg újra, hogy annak megszűnte után annál gyorsabban forduljon vissza szigorú konzervativizmusba. A liberális eszmerendszer mindkét tehertélt, az egyház- és vallásellenességet és az öncélú forradalmiságot áttestálta a szocializmusra, melynek főleg marxista–leninista változatában élnek tovább, ma már rengeteg enyhítéssel és fenntartással, de még mindig éppen elég kártékonyan.

Ezek helyett megjelent a liberalizmus ellenkező jelű új tehertétele, mely az egész eszmerendszert mind a mai napig teljességgel hamissá és ellentmondóvá teszi; azzal, hogy az egész eszmerendszert gyakorlatilag teljességgel alárendeli az aránytalan, funkciótlan és felelőtlen nagyvagyon önigazolásának. Ez a fejlemény a francia forradalom nagy hitelvesztése után állt be, mikor a polgárság, pontosabban a nagypolgárság megkezdte a forradalom által berendezett intézmények és szabaddá tett tevékenységek haszonélvezetét, majd kiegyezett az arisztokráciával, megkezdte uralkodó osztályként való életét és szembekerült a korai szocializmusnak a francia forradalom követelményeit végig gondoló követelményeivel. Ekkor került a szabadságjogok között első helyre a tulajdonjog szentsége. Ma, ha Európában (Amerikában más a terminológia) liberális pártról hallunk, akkor az első, amit rögtön tudunk róla, hogy a nagytőke által támogatott pártról van szó, s nagyon örülhetünk, ha emellett még több-kevesebb tisztességgel őrzi a liberális szabadság klasszikus intézményrendszerét is; mert hiszen jól tudjuk, hogy a nagytőke vagy annak legalább egy része adott esetben a legsötétebb reakcióval és fasizmussal is képes kooperálni.

(Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Budapest, Magyar Krónika, 1989.)

KOVÁCSOLTVAS ABLAKRÁCS A VASVÁRI PÁL
GIMNÁZIUMBAN

Székely László, 1938

LIBERALIZMUS KONTRA DEMOKRÁCIA?

Milyen esélye volt a liberalizmusnak a rendszerváltás utáni Magyarországon és ebből mi valósult meg? Akár így is összefoglalhatjuk azt a kérdést, amelyre a Glasgow Caledonian University jeles oktatója, Umot Korkut választ keresett 2012-ben megjelentetett, *Liberalizációs kihívások Magyarországon (Liberalization Challenges in Hungary)* című könyvében. A magyar politikai rendszerről igen kevés alapos – magyar nyelvű forrásokra is építő – elemzés születik Nyugaton, ezért a huzamosabb ideig hazánkban élt Korkut munkája, amely a tekintélyes kiadó, a Palgrave-Macmillan gondozásában jelent meg, joggal tarthat számot a magyar értelmiség érdeklődésére is. A legkevésbé sem mindegy, mit gondolnak a közelmúltunkról a világban. S – előrebocsátva a recenzens véleményét – egy tehetséges és széles tájékozottságú szerző kitűnő elemzéséről van szó, amely feltétlenül méltó a figyelemre.

Ez a munka tehát mindenekelőtt a magyar liberalizmusról és a „liberalizációról” szól, de ezt a kérdéskört nem lehet úgy tárgyalni, hogy ne ágyazzák bele a magyar politikai rendszer egészébe. Nem spórolja meg ezt az erőfeszítést Korkut sem. Előjáróban azonban jelezzük, hogy számára a liberalizmus és a liberalizáció szorosan összefüggő, de mégsem azonos jelentésű fogalmak; az utóbbit úgy határozza meg, mint egy olyan folyamatot, amelynek a tartalmát az állami kontroll visszaszorítása adja. A magyar példa azt bizonyítja a szemében, hogy a liberalizáció nem olyan „öngerjesztő” folyamat, amely automatikusan elvezet a liberális demokráciához.

Emlékezetes, hogy a rendszerváltás időszakában a nyugati társadalomkutatók és politikusok zöme azon az állásponton volt, hogy az egykori kommunista országok előtt csak egyetlen út áll, a liberalizmusé, vagyis a liberális típusú demokráciáé és a korlátotlan piacé. A liberalizmus kétségkívül hozzájárult az államszocializmus bukásához, és így viszonylag erős pozíciót vívott ki magának, Korkut azonban teljes joggal mutat rá, hogy végül mégsem tudott megfelelni a rendszerváltás által támasztott kihívásoknak. 1989 liberális álma szertefoszlott... A közép-európai átalakulással

foglalkozó szakirodalom – és a hazai liberális értelmiség – mégsem teszi fel azt a kérdést, hogy miért „siklott ki” a liberalizmus, miért került ellentétbe a demokratizálódással, és miért idegenítette el magától a társadalmat. Mert így történt – ez a könyv kardinális állítása, amelyet a 2010-es választás eredményének fényében nehéz is lenne megkérdőjelezni. A balliberális elit irányította liberalizáció végül elsöprő erejű jobboldali ellenreakciót váltott ki.

Hogyan vált tehát a liberalizmus elvben szabadságbővítő programja szabadságkorlátozó elitizmussá?

A liberalizálódás gazdasági és politikai dimenzióját következetesen megkülönböztető szerző érvelése röviden így foglalható össze. A rendszerváltást követően a liberalizmus Magyarországon mindenekelőtt a gazdaságra helyezte a hangsúlyt, abból a feltevésből kiindulva, hogy a demokrácia formális megteremtése a politikai liberalizációt is magával vonja. Ténylegesen azonban ez utóbbinak a szempontjai alárendelődtek a gazdasági liberalizmus érdekeinek, így a liberalizálódás két vetülete éles ellentétbe került egymással. A politikai liberalizáció, amely alatt a szerző lényegében a demokratikus jogok biztosítását, a demokratizálódást érti, egyszerűen másodlagos jelentőségűvé vált a liberálisok számára. A recenzius olvasatában: a liberalizmus meghasonlott, a liberálisok szembefordultak a liberalizmussal a piac kontra politikai és szociális jogok törésvonala mentén...

Ezen a gondolatmeneten jutunk el ahhoz a kulcsfontosságú megállapításhoz, hogy a magyar liberalizmus kudarcának alapvető oka „elitistává” válása. Korkut a legkevésbé sem ellenséges a liberalizmus eszméivel szemben, a liberalizáció folyamatát elvi síkon hajlandó „morálisan igazoltnak” tekinteni („*morally justified liberalization*”), ám világosan látja, hogy minden más véleményt irracionálisnak minősítő attitűdjével a magyar liberalizmust súlyos felelősség terheli a rendszerváltás kisiklásáért. A liberalizmus „emblemikus vonásának” tartja a „fölvilágosult” jelző monopolizálását, s a társadalom két részre osztását a „fölvilágosultakra” – s az így nem jellemezhetőkre. Az ekként gondolkodó liberalizáló elit nemcsak elszakadt a társadalomtól, hanem el is idegenítette magától, ugyanis teljesen érzéketlennek bizonyult azon széles rétegek iránt, amelyek egzisztenciális biztonságukat látták veszélyeztetve a (neo)liberális gazdasági reformoktól. Az elit vezette liberalizáció tönkretette az 1989 után sikeresen konszolidálódott

demokrácia minőségét – ezt a határozott következtetést olvashatjuk. Csak annyit érdemes ehhez hozzáfűzni, hogy valójában maga a rendszerváltás is igencsak „elitista” módon ment végbe, a társadalom kikapcsolásával...

A recenziens egyetért azzal, hogy a liberalizmus tudatosan törekedett a társadalom „lefegyverzésére” („disempowerment”). Korkut szerint a liberális elit e célból két stratégiát alkalmazott: egyfelől egy olyan redisztributív mechanizmust, amely alkalmas volt a hátrányos helyzetű csoportoknak a jóléti szolgáltatásokból történő kiszorítására, másfelől pedig a piac hegemoniájának intézményesítését. Ennek fő eszköze a roppant széles körű privatizáció volt, amely mellett azzal érveltek, hogy az állami tulajdonnál a magántulajdon minden formája jobb. Az állam leépítése ily módon a gazdasági liberalizáció alapvető célkitűzése lett. Ami a szociálliberális kormányzás végére lényegében teljesült is, fűzhetjük hozzá.

A munka hangsúlyozza, hogy a magyar történelemben a liberalizációs törekvések szorosan összefonódtak a gazdaság és a társadalom átalakításának megkísérlésével, a liberalizmus ezért önmagát azonosította a modernizációval és az „európaizálódással”. A könyv fontos része a hazai liberalizmus történetének alapos összefoglalása. A magyar liberalizmus múltja „lenyűgöző”, és Magyarországnak roppant gazdag intellektuális öröksége van – írja Korkut, aki a magyar liberalizmus aranykorát a 19. század utolsó, a kiegyezéssel kezdődő harmadára teszi. Kiemeli, hogy a német mintához hasonlóan – s az angolszász hagyományoktól eltérően – ennek a liberalizmusnak erős kötődése volt a nemzet eszméjéhez. A magyar liberalizmus másik markáns vonása (amely, tegyük hozzá, az előbbivel ellentétben máig él) a reformok iránti elkötelezettsége. „A reform évszázadokon át a magyar liberalizmus állandó cselekvési vezérmotívuma volt” – olvashatjuk. Már a 20. század első felében megmutatkozott azonban, figyelmeztet a szerző, a liberalizmus két olyan vonása, amely számottevően gyengítette érveinek az erejét: a gazdasági eszméiben foglalt materializmus és ami a legfontosabb, a szociális érzékenység hiánya. Ezzel a recenziens is egyetért, abban viszont nem bizonyos, hogy a liberalizmus beágyazottsága olyan mély volt nálunk, mint ahogy az elemzés érzékelteti. (Aligha véletlen a liberalizmus gyenge teljesítménye a pártpolitika síkján...) Korkut mindenesetre a liberális hagyományok erejét látja abban, hogy az 1960-es évek második

felétől, az ún. Új Gazdasági Mechanizmus révén a liberalizációs törekvések az államszocialista Magyarországon is megjelentek, s a hetvenes évek végétől meg is erősödtek. Ezzel kapcsolatban azt a figyelemre méltó megjegyzést teszi, hogy a Kádár-rendszerben a reformközgazdászok töltötték be a belső ellenzék szerepét („*Ersatz-Oppositionist*”), sőt egy „szatellit-pártét” is. A kommunizmus keretében azonban a gazdasági liberalizáció nem párosulhatott politikai liberalizációval, s ez azt a gondolkodásbeli örökséget hagyta hátra, hogy az előbbi sikeréhez nincs szükség az utóbbira.

Az 1989 utáni liberalizmusról írva, amelyet immár a globalizáció és az európai integráció is segített, Korkut éles szemmel vette észre: bár az egykori ellenzékieknek a civil társadalom iránti elkötelezettsége és a neoliberais technokratáknak a szabad piac megteremtéséhez való ragaszkodása látszólag nem sok közös vonást mutatott, a szocializmus bukásával felismerték: „ami annyira eltérőnek látszott, az tulajdonképpen ugyanannak az éremnek a két oldala – a liberális kapitalista társadalomé.” (Hasonló következtetésre jutott a *Beszélő* hasábjain 2007 júniusában Miklósi Zoltán is: „az új magyar liberalizmus a demokratikus ellenzék és a reformközgazdászok közeledéséből alakult ki nagyjából a rendszerváltás idejére.”) S akárcsak 19. századi elődeik, a rendszerváltás liberálisai is magukat tekintették az átalakulás hivatott vezetőinek. Az elit felsőbbrendűségébe vetett hit nagymértékben jellemezte a vezető liberális pártot, az SZDSZ-t, amely eredeti szociálliberális karakterét igen gyorsan neoliberaisra cserélte, s a piac javára lemondott a társadalmi szolidaritásról. A liberalizáció fő erejévé azonban az MSZP vált, amely Gyurcsány Ferenc irányításával 2004-től Korkut szerint különösen „nyers” modernizációba („*harsh modernization*”) kezdett. Az Európai Unióhoz való csatlakozás óta a baloldali-liberális értelmiség az euróban pillantotta meg a „fényes gazdasági jövő” zálogát, ennek az elitnek a szemében az euró magának a civilizációnak lett a szimbóluma – írja szarkasztikusan a jeles politológus. Az ő olvasatában a liberalizációhoz való viszony vált a magyar politika meghatározó törésvonalává – ennek a mentén fogott össze újra és újra az SZDSZ és az MSZP a jobboldallal szemben.

Az erőltetett liberalizációra és kiábrándítóan barátságtalan társadalmi üzenetére, „hideg nyelvezetére” adott reakcióként értékeli Korkut a magyar konzervativizmus populista vonásainak a megjelenését. A rendszerváltást követő konzervativizmus fej-

lődésének felvázolásában elfogadja a „patricius” és „mobilizáló” (plebejus-populista) változatoknak e sorok szerzője által kidolgozott megkülönböztetését, de munkájában elsősorban az utóbbival foglalkozik. Rámutat: a Fidesz a liberalizáció visszafordítását s az általa okozott károk megszüntetését tűzte ki célul, s politikájának pragmatikus és populista elemei egyaránt vannak, az utóbbiak gyökerei pedig a liberálisok elitizmusáig vezetnek. A kudarciért a „fölvilágosulatlan” népet hibáztató liberális elitizmus és a jobboldali populizmus térnyerése közötti oksági összefüggést nehéz is lenne vitatni, a recenzens azonban úgy véli, hogy a hazai konzervativizmus-változatok elemzését leegyszerűsítés lenne kizárólag a liberalizációs tendenciák által kiváltott reakcióból magyarázni. Szerencsésnek tartotta volna ezért, ha a szerző a konzervativizmus – és persze a liberalizmus – tárgyalásába érdemben bevonja a posztkommunizmus összetett, bonyolult, ám kulcsfontosságú jelenségét is.

A liberalizációhoz fűződő viszony természetesen a Fidesz stratégiájában is megkülönböztetett szerepet kapott. A legerősebb jobboldali párt narratívája szerint – fejt ki a szerző – a balliberális elit a liberalizációval korrumpálta Magyarországot, így hárult a polgári erőkre az ország teljes újjászervezésének a feladata. Valóban elmondható, hogy a mobilizáló-plebejus konzervativizmus a liberalizmust a magyar tradícióktól idegennek tekinti. Az újjászervezés eszközeként – Korkut igen sarkítottan megfogalmazott véleménye szerint – „az erény és a terror” kombinációja szolgál, amellyel Orbán a megszorító és a populista politika sajátos egyvelegét valósítja meg. A pénzügyi szigor pártján álló, a görögök példájára hivatkozó Fidesz politikája a szerzőt a neokonzervatív „új jobboldalra” emlékezteti, azzal a lényeges különbséggel, hogy a magyar változatban kulcsszerep jut az államnak. Fontos állítása a munkának, hogy míg a gazdasági liberalizáció terén a jobboldal több pontban is egyetért balliberális ellenfeleivel, a politikai liberalizáció tekintetében kibékíthetetlen ellentét mutatkozik. Ebből pedig adódik, hogy a legélesebb törésvonalat a liberalizáció politikai dimenziója alkotja... (E feltételezést, fűzzük hozzá, megerősítik azon kutatások, melyek szerint a magyar politikai mezőben, ellentétben a nyugat-európaival, a baloldal és a jobboldal határainak kijelölésében a kulturális-ideológiai tengely fontosabb a gazdasági kérdésekhez való viszonynál.) Korkut fontosnak tartja hangsú-

lyozni, hogy a Fidesz nem veti el az „európaizálódást”, csak annak a baloldali-liberális elit által választott útját. „Furcsamód originális a Fidesz populizmusa” – fogalmazódik meg az összegzés, érzékeltetve, hogy az antielitista retorika a legkevésbé sem akadályozza meg a Fideszt abban, hogy a nemzetre hivatkozva maga is az elitista politika hagyományát folytassa.

A liberalizációra adott konzervatív válasz Korkut találó fogalmazásában a politika „alternatív racionalizálására tett kísérlet, amely a liberális átalakulást illegitimnek és immorálisnak tekinti”. Az eszméknek a rendszerváltás óta zajló küzdelme bátran leírható úgy is, mint egy olyan harc, amely azért folyik, hogy ki határozhatja meg, mi számít morálisnak és mi nem. A liberálisok szilárdan meg voltak arról győződve, hogy kizárólag nekik van morális alapjuk a társadalom vezetésére – a konzervatívok ezt kétségbe vonták, e sorok szerzője szerint teljes joggal. Más kérdés viszont, hogy a liberalizáció és a zsákutcába jutott, szellemileg is kifulladt liberalizmus megalapozott bírálata milyen lépésekre jogosítja fel a konzervatív-jobboldali tábor irányítóit abban a küzdelemben, mely egy „alternatív moralitás” megteremtéséért folyik...

A magyar liberalizmus 1989 utáni történetének tárgyilagos feldolgozásával még adós a hazai társadalomtudomány – e sorok szerzője bizonyos abban, hogy Umut Korkut széles forrásbázisra támaszkodó és kitűnően megírt munkája a hazai kutatóknak is nagy segítséget jelenthet ebben. Érdemes lenne magyarrá is lefordítani.

(Umut Korkut: Liberalization Challenges in Hungary. Elitism, Progressivism, and Populism, New York, Palgrave-Macmillan, 2012.)

EGEDY GERGELY

VÉSZTERHES IDŐK BÁNÁTI KRÓNIKÁJA

Dr. Várady Imre súlyos, vészterhes idők krónikása, naplójegyzeteinek zárókötetében az 1943 és 1957 közötti időszak történéseire ad – esetenként megrázóan hiteles – rálátást. Feljegyzéseinek külön értéke, hogy miközben aggódó családapaként hozzátarto-

zóinak sorsát, helyzetét, mindennapi gondjait kíséri figyelemmel, azzal a nemes szándékkal, hogy segítsen ott, ahol lehet, jegyzetein ugyanakkor átszűremlik a családot is érintő, valós, nélkülözésekkel és bizonytalansággal teli társadalmi háttér, előtűnnek a szűkebb pátriáját érintő történelmi események. Így e családtörténeti feljegyzések egyben túlmutatnak önmagukon, s hiteles tájtörténeti jegyzetanyagként is értelmezhetők. Amennyire szubjektívnek tűnik, olyannyira objektív is, mert tágabb érvényű élményanyagot fogalmaz meg, más családokhoz hasonló életvitelt, életsorsot és életélményt tükröz. Tehát tágabb, felismerhető kontextusa is van, s hitelességét fokozza, hogy egy köztekintélynek örvendő, tapasztalt, bölcs, a közszerepléstől jobbára visszavonult becskerei ügyvéd és politikus meglátásait rögzíti. Éppen ezért lehet fontos forrása a kutatóknak, annál is inkább, mert bánati viszonylatban nincs még egy ehhez hasonló hiteles dokumentum a német megszállás és a felszabadulás időszakából.

1944. szeptember 30-ai feljegyzéseiben (két nappal a város felszabadulása előtt) olvashatunk a városon átvonuló, menekülő németekről: „Vagy 700 kocsin vonultak át a főutcán végig Aradác felé a német menekülők. [...] Bácska felé igyekeznek. Az egész úton veri őket az eső. Van közöttük sátras kocsi, de a többsége nyitott kocsin, gyermekekkel, asszonyokkal. A saroglyához kötve egy-egy tehén; ritkán kettő.”

1944. október 2-án, a város felszabadulásának napján dr. Várady Imre az alábbiakat találta fontosnak feljegyezni: „Hétfő. [...] A német polgári vezetők családjukkal a nap folyamán egymás után elhagyták a várost; hír szerint Aradácra és Zsablya felé, s részben Titel irányában menekülnek – a német katonaság a várost ellenállás nélkül kiűrtette. Ez mentette meg Becskereket a bombázástól, dúlástól.”

1944. november 2-án már a Becskereken, azaz Petrovgrádon székelő partizán ezredesnél járt közben – háromegyed órányi beszélgetésük során – a bánati magyarság érdekében. Ugyanis az új hatalomnál az elfogatások és a lágerbe szállítások szakadatlanul tartottak, s tenni kellett valamit. Várady Imrének sikerült ígéretet kapnia arra vonatkozóan, hogy „az elfogott bánati magyarok mielőbb kihallgattassanak, s a nem vétkesek hazabocsáttassanak”.

Egyrészt a német megszállás nyomasztó hétköznapjai, a deportálások megpróbáltatásai meg a frontról érkező hírek, később a

felszabadulás utáni évek gondjai itatják át a családtagjaiért szüntelenül aggódó családfő csaknem napi rendszerességű feljegyzéseit, másrészt pedig a mostoha körülmények között is megmutatkozó, gyakran reménytelen kimenetelű segítőkészség, amely ismeretlen polgártársak esetében is családi prioritásnak számított. 1944. december 9-i feljegyzésében olvassuk: „Az én szobámat már három napja átadtam Pirosnak, Józsinak, akik Ivkovics írnokkal itt fogadják, itt hallgatják a nehéz panaszokat. Itt vetik írásba a részleteket, készítik a kérvényeket. Az utolsó 3 napon át szakadatlan a panaszosok tódulása. Valahogy híre jutott annak, hogy megkönnyebből sorsa az olyan asszonynak, aki – német – férje ellen válókeresetet ad be. Tódulnak e szerencsétlen asszonyok. Itt szoronganak a folyosón, az én szobámban már reggel 7 órától az est beálltáig. Íródnak a panaszok; készülnek a válókeresetek. Persze mind szívesseg, ingyen munka. Ma, mert pénzt senkitől nem fogadtunk el, az egyik, a táborból kimenekült asszony, hálából 10 liter bort vitt a konyhába. Csak meg ne lássák az oroszok, hogy bor van a háznál. Mert akkor vége.”

A házaknál beszállásolt oroszok szertelenkedéséről is több ízben tudósít. Három nappal a város felszabadulása után olvassuk: „a nap folyamán egymás után jöttek panaszok. Orosz és partizán fegyveresek a lakásokba behatolnak, ahol zárt ajtókra találnak, azokat feltörik. [...] Ami nekik megtetszik, egyszerűen elviszik. Különösen ráesnek minden zseb- és karórára, történt, hogy az ujjakról lerántják a gyűrűket, s visznek minden fehérneműt, ágyneműt, ruhaneműeket. Igen sok helyt, amit el nem vesznek, mindazt összetörik, összerombolják. A külkerületekről, a Micskei telepről sok asszony, leány – néhány magyar asszony arca összevissza verve – panaszolja, hogy a beszállásolt orosz katonák megbecstelenítették. A panaszjárók kifogyhatatlanok.”

Sérelmek, nélkülözések, gondok hosszú sorával kellett szembenéznie naplóíróknak, s lehetőségeihez mérten el is járt mindenki ügyében. Tette a dolgát, már nyolcvanhoz közel, mert lelkiismerete szerint cselekedett. Intézkedett, tanácsolt, fellebbezéseket írt olyan időkben, amikor a fellebbezés és az intézkedés is a szó szoros értelmében tilos volt, számára nem is veszélytelen. Emberi nagysága abban is megmutatkozott, hogy tudott közösségben gondolkodni. Érezte, ismerte a bánáti magyar közösség gondjait, azon próbált – lehetőségeihez mérten – segíteni, nem törődve saját kényelmével.

Naplójegyzeteinek második kötete is izgalmas történelmi olvasmány, maradandó kordokumentum, amelyet a képmelléletek tesznek még hitelesebbé. Noha világos, hogy jegyzeteit mindenekelőtt családtagjainak szánta, s egyfajta családkrónika rejlik bennük, ugyanakkor tapasztalt politikusként és tekintélyes közéleti személyiségként kellő figyelmet szentelt a társadalmi háttéresemények megvilágításának, értelmezésének. Számos olyan részlet, adat és magyarázat van naplójában, amelyet ma már nem lelhetünk fel sem a korabeli napisajtóban, sem a fennmaradt (de inkább jórészt elkallódott) egykori dokumentumokban. Sok apró részletet csak ő tudott, s lám jó, hogy mindezt fontosnak tartotta papírra vetni. Várostartó történetünk, tájtörténetünk egy hiányzó fejezete lappang e kötetben. Az évek múlásával meg a felszabadulást követő katonapolitikai helyzet rendezésével naplójában mind kifejezettebben ragaszkodott családtagjaihoz meg a régi ismerősökhöz, barátokhoz, amelyek tábora évről évre fogyatkozott. Lassan elhaltak osztálytársai, egykori ügyvédkollégái, barátai. A távozókról rendre megemlékezett, elbúcsúztatta őket naplójában néhány meleg szóval, miközben csak fokozódott hiányérzete: kilencvenéves korában már szinte alig volt kivel felelevenítenie a régi szép idők emlékét. Akik még éltek, távol voltak tőle. Mégis, kilencvenedik születésnapján, 1957. március 1-jén naplójában megleléssel nyugtázta: 104-en személyesen, táviratban pedig 23-an köszöntötték.

Két évvel később hunyt el, 1959. február 5-én, alig egy hónappal 92. születésnapja előtt. Gyászjelentésében olvassuk életpályájának alábbi, egymondatos, frappáns jellemzését: „Egész életét az a törekvés hatotta át, hogy örök emberi eszményeket szolgáljon.”

Ennél többet mi sem mondhatunk róla.

(A könyvbemutató elhangzott szöveg szerkesztett változata. Várady Imre: Napló 2. kötet. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2012. 390 o. – Az első kötet 2011-ben jelent meg, 126 o.)

NÉMETH FERENC

A VÁROSI ÉLET KERETEI A FEUDÁLIS KORI MAGYARORSZÁGON

Granasztói György könyvéről

A magyarországi várostörténet nem tartozik a hazai történet-tudomány húzóágazatai közé. Ezért is kelt joggal figyelmet, ha olykor-olykor megjelenik egy jelentős munka, mint Granasztói György monográfiája. Fontos ez akkor is, ha tudjuk, hogy az új mű a szerző évtizedekkel ezelőtt írott disszertációja. Ahhoz azonban, hogy a munkát a maga helyén értékelhessük, érdemes legalább egy futó pillantást vetnünk a középkori és kora újkori várostörténeti kutatások historiográfiájára. Az egykori Magyar Királyság városairól a történetírás 19. század végi fellendülése idején sem készültek alapos feldolgozások. Ortvy Tivadar Pozsony történetéről, Reizner János Szegedről publikált ugyan többkötetes feldolgozást, ám de ezek jórésével nem mentek túl az eseménytörténeti leírásokon. Kemény Lajos és Kerekes György a *Történelmi Tárban*, a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében* tett közzé forrásközléseket, tanulmányokat Kassáról, a két háború között viszont Házi Jenő hatalmas soproni okmánykiadása keltett figyelmet. A második világháborút követően sem változott a helyzet alapvetően. Szűcs Jenő 1955-ben a középkori Sopronról és a nyugat-magyarországi mezővárosokról írt monográfiát, a későbbiekben pedig a 16–17. századi városfejlődésről készített nagy ívű összefoglalást. Buda és Pest középkori és kora újkori történetének rendszeres feltárása Kubinyi András nevéhez és a *Tanulmányok Budapest Múltjából* című sorozathoz kötődik, Bácskai Vera a 15. századi mezővárosok történetéről készített összefoglalót. Kassa 16. századi kereskedelmi szerepéről Fügedi Erik írt, aki az 1970-es években a várostörténet statisztikai forrásairól közzétett tanulmányában kutatás-módszertani kérdések tisztázására is vállalkozott. Kiemelkedő jelentőségűek voltak Szakály Ferencnek a török kori mezővárosokra vonatkozó kutatásai. A kép kétségtelenül árnyaltabb, ha Debrecen, Szeged, Miskolc többkötetes monográfiáit, az 1971-ben megjelent győri tanulmánykötetet is számba vesszük. Megújulásról, fellendülésről azonban csak az elmúlt két évtizedben beszélhetünk, amikor Szende Katalin Pozsony, Sopron, Eperjes középkori társadalmát és anyagi kultúráját feldolgozó kötete, a Pápa történetét tárgyaló

tanulmánykötetek, H. Németh Istvánnak a felső-magyarországi városokról szóló disszertációja, jómagamnak a győri erődváros gazdaságáról és társadalmáról, legújabban Tózsza-Rigó Attila Pozsonyról írt tanulmányai napvilágot láttak, és útjára indult az *Urbs* várostörténeti évkönyv, majd a magyar várostörténeti atlasz.

Az évtizedeket átfelölően a magyar várostörténet szempontjából azonban Granasztói György munkássága jelenti az összekötő kapcsot, képviseli a folyamatosságot, másként fogalmazva ő az, aki a várostörténet témakörében az 1970-es évek kezdetétől fogva időről időre meghatározó módszertani kérdésekről tett és tesz közzé köteteket és tanulmányokat. Első írásai a matematikai és számítástechnikai módszerek történettudományi alkalmazásának lehetőségét vizsgálták, miközben írt Sopron és Brassó középkori és kora újkori népesedési viszonyairól, 1980-ban pedig a középkori magyar városról publikált kismonográfiát, mígnem az évtized végén a Duna-medence urbanizációjáról foglalta össze a véleményét.

Már ezekben az években foglalkoztatta Kassa 16. századi története is, mígnem egy nagyobb pályamódosítást követően *A barokk győzelme Nagyszombatban* címmel tette közzé az egyik legjelentősebb kora újkori magyar város sorsfordító századáról szóló elemzését. Rejtély, hogy 1975-ben elkészült kandidátusi disszertációja miért nem jelent meg nyomtatásban, s ez még akkor is így van, ha a szerző a további munkálkodás igényével magyarázza a publikálás elmaradását. Az viszont kétségtelenül igaz, hogy az idő múlása – és ez is a várostörténeti kutatások egyik állapotjelzője – nem csorbította a kézirat értékét. Mindenekelőtt azért nem, mert Granasztói nem egyszerűen várostörténeti monográfiát írt annak idején, hanem Kassa középkor végi és kora újkori történetét használta fel arra, hogy egyes témakörök kiemelése mellett alapvető forrástani és módszertani elemzéseket végezzen, s azokból megkíséreljen általános érvényű megállapításokat levonni. A „háromosztatú” – azaz elemző fejezetekből és a hozzá csatolt kiegészítő „nyersanyagokat” tartalmazó függelékből, valamint a jegyzetekből álló – munka a városra jellemző források (a 15. század végén készített adójegyzékek, 1549. és 1554. évi népesség-összeírások, adófizetők jegyzéke 1557-ből, harmincadjegyzék 1555-ből, házról házra haladó adatfelvételek, városi könyvek) értelmezésével és az alkalmazott módszerek bemutatásával indul. A teljes körű korabeli nemzetközi szakirodalom felhasználásával készült körképben

meghatározásra kerültek olyan fogalmak, mint a háztulajdonos, a főlakó, lakó, a család, a háztartás, az utcarend, ház és részház. Ez tette lehetővé, hogy bemutassa Kassa népességviszonyait: a népmozgások irányát (benne a kettős királyság politikai változásaitól indukált ki- és betelepüléseket), a polgári háztartások és a családok típusait és összetételét; majd áttekintse a polgárság vagyoni és foglalkozási megoszlását, a társadalom átalakulását a 15. század végétől a 16. század második feléig, végezetül pedig a városgazdaság jellemző vonásait.

A feldolgozás kétségkívül legjelentősebb és a várostörténet szempontjából meghatározó fejezete a polgári élet kereteinek vizsgálata. Annak a feltérképezése, hogy milyen szerepet töltött be a város az észak-déli (Krakkó) és kelet-nyugati (Bécs) irányú kereskedelemben, milyen irányváltások történtek, meddig terjedt a vonzáskörzete, milyen áruk voltak a legjellemzőbbek a vizsgált időszakban. Kiterjedt a figyelme mindezen felül olyan kiegészítő elemekre is, mint a szállítóeszközök kérdése. Noha a polgárság iparcikkokkal történő ellátása alapján véve a kereskedelem útján történt, a szerző figyelme kiterjedt a városban élő iparosok (elsősorban szabók, ötvösök, mészárosok) munkásságára és a társadalomban betöltött szerepére is. A feldolgozás a városi öngazgatás kereteinek bemutatásával zárul: a *communitas* és a tanács nemzeti-ségi és foglalkozási összetételének felvázolásával, egy-egy jelentős szerepet betöltött polgár vagyoni helyzetének ismertetésével. Ennek kapcsán emelte be a munkába a házak belsejére, berendezésére, az öröklési rendre vonatkozó információkat.

A fejezet legfontosabb következtetése egyben a monográfia maradandó konklúziója: a 15–16. század ugyan a jelentős átalakulások kora, ám a gazdaság, a társadalom, a politika és a vallás területén bekövetkezett változások ellenére a városi életben a stabilizáló, konzervatív hatások érvényesültek.

Miként fentebb írtuk, a kötet „hármasszoros”: a feldolgozást a nem kevésbé gazdag függelék és magyarázó jegyzetanyag egészíti ki. Ide került számos kiegészítő adat, mint például Kassa város falvainak felsorolása, az egyes források leírása, az új polgárok származási helye, az ismert foglalkozások jegyzéke, sőt egy kisebb tanulmány is az adójegyzékek felhasználásáról és az adózás rendszeréről. Így kerek egész a napjainkban is maradandó értékű munka, melynek kiadását – angol nyelvű összefoglalóval

– a *Korall* folyóirat vállalta fel társadalomtörténeti monográfiáinak sorozatában.

(*Granasztói György: A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. Kassa társadalma a 16. század derekán. Szerk.: H. Németh István és Sasfi Csaba. Budapest, 2012. 415 o.*)

GECSÉNYI LAJOS

A TOTALITÁRIUS ORSZÁGOK ÉPÍTÉSZETÉRŐL

Ez év január 9-én reggel a Kossuth Rádió a totalitárius évek építészetről szólt. A riport szerint felvetődött a pártállam idején hazánkban épített alkotások lehető védelme, sőt még turisztikai célú hasznosításuk is. A hozzászólók főleg a „szocreal”-nak becézett szocialista realizmusunkról beszéltek. A kérdést Winkler Gábor professzor kommentálta. Ő nemrég Győr városának e korszakhoz kötődő urbanisztikai tevékenységéről írt, tanulmányát a *Nemzetközi Építészeti Szemle „Architecture of Totalitarian Regimes”* címen külön füzetben jelentette meg. A téma, melyet a *Visszapillantás a szocialista realizmusra* címmel (*Magyar Szemle*, XVI. 2007. 3–4. szám) már tárgyaltunk, tovább vitatható.

A 20. század két nagy európai totalitárius rendszere, a kommunizmus és a fasizmus az építészetben a reprezentációra általuk leginkább alkalmasnak ítélt monumentalitást kedvelte. A görög-római építészet elemei – kompozíciói és ornamentikája – erre egyaránt kiválóan alkalmasnak mutatkoztak. Kivált a római, hiszen annak művelője, a Római Birodalom az akkori Európának közel egészét tudta uralma alá hajtani. De figyeljünk fel arra, hogy Napóleon is már szinte megelőlegezte a 20. század diktatúráinak mentalitását az építészetben, amire példa az invalidusainak letelepítésére épített La Roche sur Yonne város, a 19. századi klasszicizmus egyik kimagasló urbanisztikai teljesítménye. A fiatal Szovjetunió még lelkes avantgardista építészei meghívták Le Corbusier-t, és tervei alapján úttörő kezdeményezésként a modern építészet jegyében megépítették a moszkvai Centroszozjuz épületét (1933). Az épület

KULTÚRHÁZ TOLNÁN, PINTÉR BÉLA LEVENTE

Közi, 1953

szigetelésének fizikai hibái miatt nehezen tudott ellenállni az orosz télnek, Sztálin ezért leállította a további modern törekvéseket és kinyilatkoztatta, hogy a népnek is jó a régi építészet. Amivel bizonyára a szentpétervári (akkor már leningrádi) klasszicizmusra terelte a figyelmet. Vagyis annak követését kötelezően előírta.

A totalitárius rendszer építészetét a szovjet-orosz érdekszférában, melyhez mi is tartoztunk, stílisis szempontból eleve két részre kell bontani. Az 1955. évben elhangzott Hruscsov-beszéd kritikus állásfoglalása az orosz neoklasszicizmust anakronizmusnak bélyegezte. Ez választóvonal a korábban és ezt követően a Szovjetunióban és természetesen hazánkban is megvalósult alkotások között. Stílisis szempontból a Szovjetunióban több mint két évtizedig uralkodott a szocreál kötöttség, Magyarországon és a szovjet érdekkörbe tartozó népi demokráciákban azonban csak alig 4 évig. És itt pillantsunk a nemzetiszocializmus és a fasizmus országainak gyakorlatára: Hitler Németországában – a második világháború alatt ott is erősen visszafogott építési tevékenység miatt – ugyan csak alig fél évtizedig (1933–1939) tartott a kötelező historizálás.

Olaszországban a régi Róma talaján álló neoklasszicizmus csak a megtúrt, sőt tovább virágzó modern építészet alternatívájaként

mutatkozott. A „római iskola” amúgy is a totalitárius országok építészetének leginkább elfogadható változata volt. A historizálásból való kiemelkedést a Szovjetunióban és hazánkban is az építőipar felszereltsége és technológiai korlátjai, valamint a háborúból örökölt lakáshiány miatt követelt tömegtermelés változatlanul nehezítették. A lakásépítés célkitűzése a mennyiségi termelésben a szén-csatához hasonlított, hogy a fenyegető társadalmi elégedetlenséget csillapítsa. Az alacsony színvonalú architektúra tehát a kötelező klasszicizmus elvetését követően is, főleg a lakásépítésnél változatlanul mértékadó sajátosság maradt.

Demokratikus országokban is voltak követői a modern építészettel szembenálló historizmusnak. És voltak példái, sőt jó példái is a puritán új építészettől – melyet ma általában már Bauhaus-stílusként emlegetnek – merően eltérő formakeresésnek. Erre találó példa a brit építésszövetség 1936-ban épített londoni székháza, a harmincas évek svéd építészetének megannyi alkotása.

Hangsúlyozni kell, hogy a totalitárius módon uralt országok építészetében a historizmus kompozíciói és ornamentei főleg a középületeken mutatkoztak. Az ipari és természetesen a mezőgazdasági építészettől is megkívánt célszerűség alig engedett meg stílári kísérletezést. A családiház-építés ezekben az országokban számszerűen visszaszorult, a tömeges lakásépítés pedig a pártállam eszméjét nem az egyedi épület historizáló formálásával, hanem annak városképi megjelenítésével, reprezentációjával demonstrálta. Ezért az urbanisztika lett a totalitárius országok építészetében a középületek historizáló architektúráját is túlszárnyaló megnyilvánulási terület.

Az említett kiadvány Délkelet-Európát mutatja be, ide számítva Olaszországot is. Sajnos éppen a szocreál leghűségesebb követőjét, Németországnak a szovjet megszállás alá került keleti részét, az NDK-t, valamint Lengyelországot nem tárgyalja. A füzetben szereplő mindegyik országnál felsorol néhány jellemző példát, és egyet-egyét képben is bemutat (a mellékelt lemezen még többet is). A példák a szocialista realizmust és a modern építészet feléledését egyaránt tükrözik. Olaszországból a Forliban épített Légierők Főiskolája (1941) mutatkozik, Szlovéniából a Tito Jugoszláviájának idejében épült Velenjei Kultúrház (1957), mely tetszetős főhomlokzatával szinte a Bauhausra utal, Horvátországból pedig az isztriai régióban levő Pozzo Littorio (1938) vá-

A ROMÁN PARLAMENT. BUKAREST

ros szerepel, mely 1938-ban épült, amikor a félsziget még Olaszországhoz tartozott. Magyar példaként a vérbeli szocreál győri pályaudvar (1958) képét láthatjuk a kiadványban, Szlovákiát a Pozsonyban 1970-ben épített rádió épülete képviseli. Ennek csúcán álló, feltűnést kereső gúla alakja szinte ellenkezik az építészet alapvető törvényszerűségeivel, ezért városképbe nehezen illeszkedik. Mindennél jobban képviseli a bukaresti parlament épülete a romániai építészet (1970) szocialista realizmusának eszmeiségét, monumentalitást kereső kompozíciója távol áll a megnyugtató városkép fogalmától. Ehhez képest a Szófiában épült Largo a neoklasszicizmus szerény példája. A kötetben görögországi példaként szereplő, 1939-ben épített szaloniki kikötő-irányítóközpont egyáltalában nem illik ebbe a sorba. Akkor ott nem volt diktatúra, és az épület szinte modern alkotás.

Az albán fővárosban, Tiranában 1925-ben létesített minisztériumok tere pedig a feladatának megfelelő reprezentatív kompozíció. Szerbiából a szabadkai Radjalec zárt sorú többszintes lakótelepet mutatja be, amely 1961-ben, tehát Tito uralma alatt épült a Vajdaság központjában, és semmiképpen sem tekinthető a városi lakásépítés negatív példájának.

A válogatás azt is tükrözi, hogy a totalitárius építészet nem annyira elvetendő, mint ahogy annak fogalma a köztudatban él. A rádióinterjúban, ha jól emlékszem, ezért is jogosan hangzott el Winkler professzornak az a véleménye, hogy a totalitárius országok építőtevékenysége nem feltétlenül rontotta a városképeket. A Lakatos Kálmán által Győr belvárosát és főútvonalt meghatározó beépítések bizonyára pozitív megítélést érdemelnek, Körner József budai pártháza viszont aligha.

Ha ezzel visszatértünk a Kossuth Rádió műsorára, meg kell említeni, hogy az adásban megszólaltatott vélemények szerint a szocializmus idején épített lakások részben elnyerték a lakók tetszését. De arra nem tértek ki, hogy ez a házgyári panellakásokra vonatkozik, melyek 1969–1970 óta épültek hazánkban is, vagy csak a korábban hagyományos szerkezettel épült tömböket kedvelték az emberek...

Ezek után még választ kell adni a Kossuth Rádió műsorának kiinduló kérdésére: lehet-e ebből a maradványból turisztikai látványosság? Annak ellenére, hogy Winkler Gábor győri összefoglalója azt is megmutatja, hogy a pártállam idejének építkezései jól beillenek a korábban létesült épületállományba, úgy hiszem, hogy építészettörténeti sajátosság, illetve éppenséggel szocreál attrakció tekintetében más városok előbbre sorolhatóak. Dunaujváros, a Moszkvából hazatért Weiner Tibor által tervezett nagy szocialista mintaváros, melyet a korabeli irónia „Weinerneustadt”-ként is emlegetett, mindenképpen, vagy Komló, sőt Salgótarján is. Ez utóbbi leginkább azért, mert bizonyára a szép, korszerű épületei révén leginkább tekinthető pozitív példának. Mégis úgy hiszem, hogy a diktatúrák építészete mindenütt az értékek peremén marad. Berlinben sem lesz a Stalin-Allee a Brandenburger Tornak, Budapeszten sem a Fiastyúk úti lakótelep a Budai Várnak konkurense.

Mindebből nem szabad azt a következtetést levonni, hogy a pártállam idején az építészet egésze lett volna elhibázott és elvetendő. Sőt. Ha a hazai értékeknél maradunk, akkor éppenséggel nemcsak azt kell kiemelni az akkor alkotó építészgenerációk teljesítményéből, hogy milyen mértékletesen tudták interpretálni a kötelező szocreál vonásokat, hanem azt, hogy milyen gyorsan tudtak visszaállni a párthatározat által megszakított fejlődéshez. Hiszen 1956 után rövidesen gyönyörű középületek, szép és egészséges lakótelepek egész sora valósult meg. 1990-ig ezt csak az a körülmény

kötötte a totalitárius építészeti fogalmához, hogy a tervek szinte egészében állami és szövetkezeti irodákban készültek, melyekben a szellemi dominanciával nem volt probléma, csak éppen a munka nem volt megfizetve. Hatalmas előnye viszont az volt, hogy az építészeti felügyelete szakmai kiválóságok hatáskörébe tartozott, és nem a külföldi tőke érdekeinek volt alárendelve.

A szakmai rátermettség ezekben az évtizedekben, nem utolsósorban a Műegyetem építészkarán oktató ragyogó tanárgárdának köszönhető. Külön ki kell emelni, hogy a totalitárius építészeti (fél) világalmának idejében a magyar ipari építészeti nyugati világban is sikereket aratott és elismerést váltott ki. Így az Ipartev 1961-ben az UIA Perret díját nyerte el. Meg kell említeni a magyar műemlékvédelemnek ebben a korban elért eredményeit is. Az 1964. évi velencei karta által szabályozott műfajban hazánk építészeti az élvonalak között voltak, és ezzel nem a diktatúrák szellemiségét követték. Gerő László építész jogosan mondta 1991-ben az MTA Építészettörténelmi Bizottsága egyik ülésén: „Ha az elmúlt negyven évben hazánkban valami jól működött, az a magyar műemlékvédelem volt.” Valóban, ennek eredményeit ma is be lehet vonni a turisztikai látványosságok sorába.

KUBINSZKY MIHÁLY

ÚJ ADATOK BARTÓK BÉLA ÉLETRAJZÁHOZ

Bartók Béla és Paul Sacher személyes kapcsolata igen rövid ideig, mindössze öt éven át tartott: 1936 nyarától a zeneszerző végső amerikai útjáig, 1940 őszéig. Ám ez a rövid idő három remekmű világrajöttét segítette elő: olyan kompozíciókét, amelyekről hamarosan kitűnt, hogy a 20. századi zenetörténet alapvető művei közé tartoznak. Hogy nem csupán önmagukban álló, katartikus mesterművek, hanem szignifikáns, korszakos alkotások, nagy hatással több évtized zenei fejlődésére. Talán a műveket megrendelő karmester is csak fokozatosan döbönt rá teljes jelentőségükre.

Paul Sacher (1906–1999) még nem töltötte be 23. évét, amikor a nála negyedszázaddal idősebb Bartók Béla (1881–1945) zenéjének

és személyiségének közvetlen hatása alá került. Első találkozásuk pontos idejét magától a karmestertől tudjuk: 1929. január 30. Ezen a napon Bartók szerzői estet adott Bázélban két, Svájcban letelepedett kiváló magyar muzsikussasszony, Geyer Stefi hegedűművésznő és Durigo Ilona opera- és dalénekesnő közreműködésével. Geyer Stefi, Walter Schulthess svájci zeneszerző és hangversenyrendező felesége – 1935-től Sacher zürichi kamarazenekarának koncertmestere –, Bartók ifjúkori szerelmeinek egyike volt, s a neki írott, de általa soha meg nem szólaltatott korai hegedűverseny kéziratának tulajdonosa. Lehetséges, hogy az ifjú Sacher az ő tanácsára hallgatta meg Bartók szerzői estjét. De Sachernek igazából nem volt szüksége közvetítőre. Húszesztendős korától, 1926-tól, vezetője volt egy általa alapított, hivatásos muzsikusból és amatőrökből álló együttesnek, a Bázeli Kamarazenekarnak (BKO). Ennek a kórust és zenekart magában foglaló egyesületnek programja a „Régi és új zene” felfedezése volt: reneszánsz, barokk és korai klasszikus művek korhű előadása éppúgy, mint az éppen csak megszületett (vagy még meg sem született) új művek bemutatása-népszerűsítése (adott esetben életre segítése). Sacher, minden bizonnyal, figyelemmel kísérte a nemzetközi zeneélet eseményeit és a nemzetközi zenei börze árfolyamait. Bartók feljövő üstökös volt Nyugat-Európa zenei firmamentumán. *Tánc-szvitje* 1925-től, a prágai nemzetközi zenei ünnepségtől számított három éven belül, futótűz sebességével járta be a világot. Mintegy 160 előadását olyan karmesterek vezényelték, mint Reiner Frigyes, Václav Talich, Sir Henry Wood, Wilhelm Furtwängler, Pierre Monteux, Hermann Abendroth, Adrian Boult, Serge Koussevitzky, Clemens Krauss, Issay Dobrowen, Eugen Jochum. Svájcban is több helyütt elhangzott a húszas években: Schaffhausenban Oscar Disler (1925), Bázélban Hermann Suter (1926), Winterthurban Volkmar Andreae (1926), Bernben Albert Nef (1926), Genfben és Lausanne-ban Ernest Ansermet (1926) mutatta be. A zeneszerző hírének növekedéséhez *I. zongoraversenye* Furtwängler vezényelte frankfurti ősbemutatója az IGMN zenei ünnepségén éppúgy hozzájárult, mint *A csodálatos mandarin* 1926-os botrányos kölni bukása. A sok irányban nyitott Sachernek tehát személyes szálak nélkül is minden oka megvolt rá, hogy jelen legyen Bartók 1929-es bázeli szerzői estjén.

Ez a hangverseny sokszoros fénytörésben mutatta meg Bartók alkotóművészetét. Elhangzott emblematikus zongoraműve, az

Allegro barbaro, népzenei témákra épülő több műve (*Román kó-lindák*, *Román népi táncok*, öt dal a *Nyolc magyar népdalból*), népdal-hatás nyomán írt négy önálló kompozíciója (*Szvit* op. 14, *Siratóének* op. 9a, *Burleszk* op. 8c, *I. román tánc* op. 8a/I). De műsorra került olyan műve is, mint az operája világához közeli *Öt Ady-dal* op. 16 és a Második Bécsi Iskola szellemiségéhez közelítő *II. hegedű-zongoraszonáta*. Az ifjú karmester fogalmat alkothatott Bartók zenéjének stílárís egységéről és sokszínűségéről, ritmikái erejéről, kelet-európai témaforrásairól, változatos formavilágáról. „A hallott zene mély benyomást tett rám” – emlékezett Sacher, évtizedek múlva.

De nemcsak e zeneműveket ismerte meg ekkor, hanem alkotójukat is. „Már jóval korábban” – mármint a II. világháború kitörésénél korábban – „találkoztam és beszélgettem vele egy bázeli hangversenyen” – mondta e sorok írójának, a fent említett hangversenyre utalva. Találkozásuk első következményének tekinthető, hogy egy évvel később, 1930 februárjában – Stravinský, Milhaud, Hindemith és Mozart művei között – megszólalt az első Bartók-kompozíció Paul Sacher és a Bázeli Kamarazenekar előadásában: a *Román népi táncok* kiszzenekari változata. 1935. február 6-án Bartók közreműködött a Bázeli Kamarazenekar koncertjén: *II. zongoraversenyének* szólóját játszotta. E hangverseny nyitányaként Hindemith szimfóniája hangzott el: *Mathis, a festő*, ugyancsak bázeli bemutatóként, szerzője vezényletével.

Ez a három esemény – a bázeli szerzői est és a két bázeli Bartók-premier – volt a közvetlen előzménye annak az első kompozíciós megbízatásnak, mellyel a karmester a zeneszerzőhöz fordult. Ezzel kezdődött levelezésük, melynek dokumentumait, a teljesség igényével, jelen kötetben összefoglaltuk. A levelezés nyelve német (Bartókné Pásztor Ditta egyetlen francia nyelvű és egy New York-i bankár angol nyelvű sorain kívül). Kiadványunk, az eredeti dokumentumok mellett, a hazai olvasó kedvéért, a levelek teljes szövegének és jegyzeteinek magyar fordítását is tartalmazza, a kötet közreadójának gondozásában.

Bartók és Sacher levelezése három sikertörténet köré csoportosul, tragikus epilógussal. A három sikertörténet: három kompozíció, melyet Bartók a svájci karmester felkérésére írt: a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* 1936-ban, az Új Zene Nemzetközi Társasága (IGNM) ugyancsak Sacher-vezette bázeli szekciójának komponált *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre*

1937-ben és a vonószenekei *Divertimento*, 1939-ben. Mindhárom mű bemutatója Bázélban volt, a keletkezését követő esztendőben. A két zenekari művet a Bázeli Kamarazeneke szálaltatta meg elsőként Sacher vezényletével, a kézzongorás *Szonátát* Bartók és felesége, Pásztor Ditta, két svájci ütőhangszeres, Fritz Schiesser és Philipp Rühlig társaságában. („Biztonsági okokból” Bartók felajánlotta Sachernek, hogy dirigálja az ősbemutatót, ez azonban nem bizonyult szükségesnek.) Pásztor Ditta, férjének egykori zeneakadémiai tanítványa, bizonyára fontos szerepet játszott abban, hogy a zongoraművész-zeneszerző figyelme a kézzongorás repertoár felé fordult. Bartókné életének mindenképp fordulópontja a kézzongorás *Szonáta* premierje Bázélban, férje oldalán: ez volt életének első koncertfellépése. A továbbiakban Mozart, Brahms, Debussy, Bartók és Stravinský kézzongorás műveinek előadásával tűntek fel Európá és Amerika koncerttermeiben.

A növekvő zeneszerzői sikereknek sötét ellenpontját alkotta Bartók számára a kontinens általános politikai helyzetének romlása, egy új világháború lehetőségének fokozatos közeledése. Bartók kezdettől fogva tisztában volt az Európát léteben fenyegető háborús veszély dimenzióival. Milloss Aurélnak, a híres táncosnak és koreográfusnak a kézzongorás *Szonáta* tartalmát firtató kérdésére azt válaszolta, hogy azt „nehéz leírni, mert tartalma nincs; lényege van: a félelemnek adtam benne kifejezést”. Milloss e szerzői vallomás nyomán alkotta a mű zenéjére *La Sonate de l'angoisse, A félelem szonátája* című balettjét. De a félelem hangja szólal meg a *Zene húros hangszerekre* (1936) és az 1939. augusztus 17-én befejezett *Divertimento* lassú tételében is. Utóbbiban még indokoltabban: hiszen azt mindössze két hét választotta el a II. világháború kitörésétől.

1939 augusztusának java részét, a Sacher-házaspár vendégeként, a berni felföldön, Saanenban töltötte Bartók. Itt teljes magányban élt és dolgozott Maja Sacher bérleményében, egy belülről teljesen modern parasztházban; vendéglátói a távolból gondoskodtak róla. A *Divertimento* befejezése után belekezdett még a VI. vonósnégyes komponálásába, ezt a munkát azonban félbe kellett hagynia. Augusztus 24-én este felhívta Sacherékat Prattelnban, és közölte a karmesterrel: az egyre súlyosabb helyzetre való tekintettel megszakítja svájci tartózkodását és hazamegy Budapestre. 25-én elindult, 26-án ért haza; hat nappal később, szeptember 1-jén kitört a háború. A *Divertimento* bemutatója 1940-

es két amerikai útja között zajlott le; az európai életét felszámoló zeneszerzőnek se ideje, se nyugalma nem volt, hogy művét meghallgatni Bázélba menjen.

1940 tavaszára Washingtonba, a Library of Congressbe szóló koncertmeghívása volt Beethoven-, Debussy- és Bartók-művek megszólaltatására, a világhírű hegedűművész, Szigeti József társaságában. A háborús helyzetben ezt azonnal lemondta. Később, Szigeti és Kodály hatására, visszavonta a lemondást. Fontos volt, hogy a helyszínen győződjék meg róla: volna-e számára és felesége számára egzisztenciális lehetőség egy hosszabb amerikai tartózkodáshoz. Kettejük ottani kilátásait pozitívan ítélte meg, míg az otthonmaradás kilátásait borúsnak. Ezért 1940 májusában, rövid időre visszatért még Európába. A budapesti Zeneművészeti Főiskolán nyugdíjaztatását kérte, a Magyar Tudományos Akadémián folytatott népzenei kutatások irányítását átadta Kodálynak. Ügyvédi közreműködéssel végrendeletet készített. Ebben megtiltotta, hogy utcát vagy teret nevezzenek el róla, vagy emléktáblát állítsanak tiszteletére mindaddig, amíg két budapesti tér, az Oktogon és a Körönd, azokról van elnevezve, akikről akkoriban volt: Mussoliniról és Hitlerről. 1940. október 8-án hangversennyel búcsúzott budapesti híveitől, majd 12-én útra kelt feleségével, hogy Jugoszlávián, Olaszországon, Svájcban, Franciaországon és Spanyolországon keresztül Lisszabonban hajóra szálljon az Egyesült Államok felé.

1940. október 14-ét Genfben töltötték, ahonnan 15-én autóbusszal indultak tovább Franciaországon át. Geyer Stefi, a fiatalkori ideál és későbbi koncertpartner, Zürichből Genfbe ment, hogy gondoskodjék továbbutazásuk minden szükséges feltételéről. Bartók nagyon szép búcsúsorokat írt Sachernak Genfből. Ahogy a karmester is fokozatosan döbbsent rá, hogy a magyar muzsikusként nem csupán *egyike* a század jelentős komponistáinak, hanem a *legnagyobbak egyike*, úgy Bartók is fokozatosan fedezte fel, hogy Sacher nemcsak „bábája” volt három nagy művének, hanem hogy a svájci karmester és felesége pontosságban és megbízhatóságban mindenkor megfelelt a zeneszerző által támasztott magas igényeknek, emberségben és nagystíluságban pedig felülmúlta azokat. Sachernak is volt oka a meghatottságra: Bartók által a 20. század egyik legnagyobb zeneművének mecénása és első előadója lehetett.

Az általa inspirált kompozíciókkal foglalkozó levelezés a művek keletkezésének és bemutatásának részleteit hozza közel

az olvasóhoz, a személyes kapcsolatok epilógusa azonban már a háború elől menekülő zeneszerző életének tragikumát mutatja meg közvetlen közléről. Bartók szimbiózisa szülőföldjével épp oly erős volt, mint Antheuszé az anyafölddel – mégis meg kellett válnia tőle. Milyen szörnyű víziók gyötörhették e kompromisszumot nem ismerő mestert, hogy közel hatvanévesen kiszakítsa magát természetes életeleméből, és ismeretlen körülmények között új életet kezdjen!

Az utazás nem csekély megpróbáltatást tartogatott számukra. Csomagjaik – tehát a kották, a tudományos munkák és ruháik – a kézipoggyász kivételével, a bürokratikus vámkezelés miatt, a spanyol–portugál határon maradtak; hónapokig azt sem tudták: viszontlátják-e valaha is. Október 30-án érkeztek New Yorkba, ahol november 3-án és 5-én már koncertjük volt. Lakásról, próbákról, fellépőruhákról kellett gondoskodniuk. Mégis: egy amerikai bank már november 16-án közölte Sacherral, hogy Bartók megbízásából visszaküldi a karmesternek azt az összeget, melyet az hosszabb időre kölcsönzött előre nem látható kiadásokra a zeneszerzőnek. Sacher 1940. novemberi levele New Yorkba – melyben beszámol a *Divertimento* berni előadásáról – az említett banki értesítéssel együtt levelezésük codája volt.

*

Mi teszi Bartók és Sacher levelezését páratlan értékű dokumentumgyűjteménnyé a 20. század zenetörténetében? Az, hogy belőle egyértelműen kiolvasható három remekmű keletkezéstörténete éppúgy, mint a két muzsikusz egymás iránti fokozatos megértésének és megbecsülésének históriája. Sacher megértette, hogy a század egyik legnagyobb zeneszerzőjétől csak akkor várhat új kompozíciót, ha az befejezte pianista és tudományos évadját, és kipi-hente már a szezon fáradalmait. Vagyis nyár végén-ősszel. Bartók is tudomásul vette, hogy a Bázeli Kamarazenekart magánemberek finanszírozzák; nem mindegy tehát, hogy hány kíséző muzsikussal kell kiegészíteni az egyesületi keretben működő alapegyüttest. Azt is figyelembe kellett vennie, hogy a zenekar vidéki útjain csak egy kisebb együttes vehet részt; némelyik koncertterem színpadán a teljes zenekar el sem fért volna.

Bartók számos útbaigazítást adott művei kivitelezéséhez, ezek a magyarázatok az előadói praxis történetének becses do-

kumentumai közül valók, különös tekintettel a zeneszerző újfajta pizzicatoóra, glissandóira és más új effektusaira. Sacher, mindekelőtt, könnyen előadható műveket kívánt, mivel együttesében amatőrök is helyet foglaltak. E tekintetben Bartók elment addig a határig, ameddig elmehetett, elvégre „sohasem írok azzal a szándékkal, hogy mennél nehezebben előadható legyen”. Vagyis: számára a kifejezés volt a legfontosabb, a kivitelezésnek végső fokon ehhez kellett igazodnia. Sacher utóbb belátta, hogy bizonyos esetekben félre kell tennie különben jogos aggályait. „Ma már nem állnék elő ilyen kívánságokkal, hagynám, hogy a szerző elképzelése akadálytalanul érvényesüljön” – mondotta évtizedekkel később e sorok írójának. De a karmestert semmiféle szemrehányás nem illetheti e tekintetben: honnan tudhatta volna előre, hogy első megbízása a 20. század egyik korszakos remekművét hívja életre?

*

Ma már, az újabb kutatások fényében, tisztán látjuk: Sacher szerepe a három „bázeli” Bartók-mű létrejöttében az volt, hogy segítsen a zeneszerzőnek konkrét keretet találni ideáinak formába öntéséhez. Mert Bartók arra a műre fogadott csak el megbízást, melynek ősanysága ott forrott már fantáziájában, s amelyet valamilyen formában, előbb vagy utóbb, amúgy is meg akart volna írni. Az első alkotói megbízás dátuma, melyet Sacher az éppen Svájcban pihenő zeneszerzőnek küldött, 1936. június 23-a volt; ezt 24-én vagy 25-én kézbesíthették. Bartók úgyszólván postafordultával, június 27-én válaszolt: „egy húros és ütőhangszerekre írandó műre gondolok (tehát a vonósokon kívül még zongorára, celestára, hárfára, xylophonra és ütőkre); felteszem, hogy ez az összeállítás semmiféle nehézséget nem okoz”. Nyaralás közben, „kapásból”, ilyen részletes képet csak az adhat elképzeléseiről, akiben már munkálódik az adott kompozíció. Amikor Sacher, egy évvel később, kamarazeneművet kért a zeneszerzőtől, az mindjárt három, különböző műfajú kompozíció lehetőségével válaszolt: a két zongorára és két ütőhangszercsoportra szánt *Kvartett* mellett (ez volt a kétzongorás-ütőhangszeres *Szonáta* munkacíme) zongorás trió, valamint énekhangra és zongorára írandó darabok tervét is felvetette (a zongorás triót, egy évvel később, *Kontrasztok* címen megvalósította, az énekdarabok megíratlan maradtak). A hármas

javaslatból a kézzongorás-ütőhangszeres mű bizonyult az IGNM bázeli szekciójának hangversenyén a legmutatósbabbnak. Bartók elfogadta a zeneszerzői felkérést, de előadónak egyetlen szóval sem javasolta önmagát vagy feleségét; megvárta Sacher ilyen irányú felkérését. És, bármilyen hihetetlennek hangozzék is: a zeneszerző szó nélkül tudomásul vette, hogy a *Kézzongorás szonáta* megtanulásáért és bemutatásáért egyetlen rappen honoráriumot sem kapnak. Bartók, aki egy turné köztes állomásaként érkezett Bázalba, útiköltség-térítésre sem tartott igényt, felesége vonatjegyének árát pedig, két bázeli felolvasásának és egy rádiószereplésének tiszteletdíjával, maga biztosította. Sacher nem teljesen alaptalanul írhatta, hogy „szinte szegyenkezünk ennyi megértésért”.

Annál előzékenyebbnek bizonyultak Sacherék Bartók meghívásakor 1939 nyarán: a zeneszerző közel egy hónapon át egymaga élt és komponált egy Maja Sacher által bérbe vett saaneni házban; teljes ellátásáról a jelen-nem-lévő házigazdák gondoskodtak, még zongorát is vitettek számára Bernből. Honorárium tekintetében is érzékelhető volt Bartók emelkedő rangja: a Saanenban komponált *Divertimento* alkotói tiszteletdíja megegyezett a *Zene húros hangszerekre* és a kézzongorás *Szonáta* honoráriumának együttes összegével.

A levelezésnek egy érdekes epizódjára hadd hívjam még fel az olvasó figyelmét. A saját külön világába és műveibe zárkózó zeneszerző már 1936-ban figyelmeztette az üzleti életben is otthonos karmestert a svájci frank várható leértékelésére. Sacher kétségbe vonta e hír valódiságát, és megdöbben, amikor a zeneszerző információja pontosnak bizonyult. Természetesen kárpótolta Bartókot.

*

A kötet törzsanyagának forrása a bázeli Paul Sacher Alapítvány Sacher-gyűjteménye, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Bartók Archívuma. Bartók kivétel nélkül kézzel, másolat nélkül írta Sacherhoz szóló leveleit, míg a karmester levelei írógéppel, indigós másolattal készültek. Ez utóbbi eljárás lehetővé tette, hogy az indigós másolatok segítségével kiegészítsük a dokumentumok sorát azokkal a Sacher-levelekkel, melyeknek eredetije elveszett Budapesten a háború alatt vagy után. Közlésünkben az eredeti Sacher-leveleket az különbözteti meg az indigós kópiáktól, hogy utóbbiakban a levélfej (mely a másolaton nem szerepel) szögletes zárójelbe téve olvasható.

A VÖRÖSMARTY MIHÁLY MEGYEI KÖNYVTÁR ÉS
CSÓK ISTVÁN KÉPTÁR ZÁRT ERKÉLYE

Mozaik: Metky Ödön, 1943

Közlésünkben az eredeti dokumentumok hű visszaadására törekedtünk. Se Bartók, se Sacher nem használt ún. scharfes s-t (ß); átírásunkban mi is az eredeti ss-formával éltünk. Bartók csekély számú elírását vagy nyelvtani tévedését, ha feltétlenül szükségesnek mutatkozott, az eredetit követő, szögletes zárójelbe tett pótlással vagy helyesbítéssel javítottuk.

A levelek közlési sorrendje: megírásuk kronológiája. Sacher háromféle nyomtatott fejlécű levélpapírt használt: magánlevelezése mellett a Bázeli Kamarazenekar, illetve az IGMN bázeli szekciójának papírját. Ezért tartottuk szükségesnek, hogy a levélfejet a karmester esetében mindenkor megadjuk. A törzsanyagba soroltuk be Sacher levelét Bartókné Pásztory Dittához, utóbbinak a karmesterhez írott francia nyelvű sorait, Maja Sacher egy-egy kézírásos levelét Bartókhoz és Bartóknéhez, végül – mintegy epilógusként – annak a New York-i banknak a levelét, mely alig két héttel Bartókék partraszállása után „Mr. Bella Bartok[!]” megbízásából átutalta Sachernak azt az összeget, melyet a karmester a háborús Európán és a háborús tengeren való, felettébb kockázatos utazáshoz a zeneszerző rendelkezésére bocsátott.

Kötetünk *Függelékének* első részében Bartók nyolc magyar nyelvű levele található eredetiben, illetve (egy kivétellel) a közreadó német fordításában: ezek 1937 és 1939 között íródtak edesanyjának, feleségének és idősebb fiának; valamennyi Paul és Maja Sacherral, a Bartók-művek bázeli próbáival és előadásával, valamint a *Divertimento* keletkezésének külső körülményeivel foglalkozik.

A *Függelék* folytatásában Sacher két emlékezése olvasható; magyar változatuk alulírott közreadó két kötetében jelent meg (*Így láttuk Bartókot*, Budapest 1981; *Üzenetek a XX. századból*, Budapest 2002). Utóbbi Sachernak és e sorok írójának magnetofonszalagon megőrzött beszélgetését adja vissza, szerkesztett változatban (a német változat szerkesztése Ulrich Mosch munkája). E beszélgetés helyszíne a karmester prattelni háza volt, 1995 novemberében. Eredeti német változata megjelent a Schott Verlag *Paul Sacher – Facetten einer Musikerpersönlichkeit* című kötetében (Mainz, 2006).

Nem kerülhetem meg a kérdést: miért kétnyelvű jelen kötet? Hogy mi az értelme történeti dokumentumok eredeti (ez esetben német) nyelvű közlésének, aligha szorul magyarázatra. A magyar változatra azért volt szükség, hogy a zeneszerző honfitársai

könnyűszerrel hozzáférhessenek Bartók és Sacher izgalmas levélváltásához, mely szerves részét alkotja a magyar zenetörténetnek is. Fordításunkkal arra törekedtünk, hogy ne pusztán a levelek *szavait*, hanem *értelmüket* adjuk vissza egy másik nyelven. Ami nem egyszerű feladat; „fedezetét” az eredeti szövegek egyidejű közlése adja.

A *Függelékben* közölt magyar nyelvű Bartók-levelek forrása ifj. Bartók Béla gyűjteménye: *Bartók Béla családi levelei*, Budapest 1981.

A Sacherhoz írott Bartók-leveleket (és Bartókné egyetlen levelét) az eredetik fénymásolata alapján (Paul Sacher Stiftung, Basel) publikáljuk. Sacher leveleinek fő forrása a Magyar Tudományos Akadémia budapesti Bartók Archívuma, az innen hiányzó dokumentumoké a bázeli Paul Sacher Stiftung, mely a karmester leveleinek indigós másolatait őrzi.

Különös, hogy Demény János, a Bartók-levelek közreadásának és közreadói módszerük kimunkálásának e nagyérdemű mestere, noha kutatásai kiterjedtek az egész világra, Sacherral szemlátomást nem talált kapcsolatot. A karmesterhez írott Bartók-leveleknek csak töredékét közli 1976-os nagy összefoglaló munkájában (*Bartók Béla levelei*), azok egy részét is csonkán, nyilvánvalóan szekunder forrásból, azok szövegtevévesztéseit is magyarra fordítva. Jelen kötetben mind Bartók, mind Sacher levelei új fordításban látnak napvilágot.

*

A tudomány – régi megfigyelés – akkor lát hozzá korábban „szabadon élő” jelenségek, például a magyar népzenekeincs módszeres felkutatásához és összegyűjtéséhez, amikor csökkenni látszik a szóban forgó jelenség spontán továbbélésének lehetősége. Esetünkben a hagyományos értelmű művészi muzsika hatásának vitathatatlan *decrescendójára* utalok. Ezért, amíg lehet, mentsünk át minden megmentendőt egy új Noé bárkájába! Valamikor bizonyosan levonul a kultúránk fennmaradását fenyegető áradat, s az emberiségnek újra szüksége lesz a muzsika éltető erejére. Számptalan más munkával együtt: ezt a célt kívánja szolgálni a jelen kiadvány is.

(Bartók Béla–Paul Sacher levelezése. 1936–1940. A magyar és német nyelvű dokumentumkötetet közreadja és fordította Bónis Ferenc. Előszó. Budapest, Balassi Kiadó, 2013. 340 oldal.)

BÓNIS FERENC

MOZART-RAGYOGÁS

Újra pódiumon Kocsis Zoltán

Mozart-est volt a Művészetek Palotájában, a Liszt Ferenc Kamarazenekartól hallhattuk az *A-dúr*, a *B-dúr* és a *D-dúr* (*Prágai*) szimfóniát, az *A-dúr* zongoraversenyt. Az *A-dúr* zongoraversenyben a szólista Kocsis Zoltán fia: Kocsis Krisztián volt.

Az alig tizenöt éves Kocsis Krisztián produkcióját hihetetlen ovációval fogadta a Müpa közönsége. Ez a hangos tetszésnyilvánítás nem utolsósorban az édesapa, a betegségéből kiláboló Kocsis Zoltán visszatérésének is szólt természetesen.

Így együtt, apa és fia a színpadon: ritka csillagállás! Mégis, engedjék meg, hogy többszörös elfoglaltsággal megáldva, az est szereplőiről próbáljam lehántani a bulvár-dédelgette háttérret. Azt, hogy Kocsis Zoltán a halál torkából jött vissza, azt, hogy Krisztián: csodagyerek, és azt is, amit sajnos újabban hallani lehetett, hogy a Liszt Ferenc Kamarazenekar „már nem a régi, eljárt felettük az idő...” és így tovább.

Kocsis Krisztiánról szakmai körökben már sok mindent hallottunk: legendás a hallása, apjához mérhető a memóriája és rendkívül fogékony, komoly, elszánt, szorgalmas – akit még aligha érintettek meg mélyebben a külvilág vad és kegyetlen megnyilvánulásai. Hiszen hány rendkívüli tehetségről tudunk, akik már négy-öt-hat évesen... aztán? Nem lett belőlük csodafelnőtt. Sőt, túlnyomó többségükből nem lett nagy művész, vagy egyáltalán művész sem. Hosszan taglalhatnánk az okokat és azt, hogy ehhez mi minden szükségeltetik, de ne a múlttól vagy a jövőről szóljunk, hanem a jelenről.

Az, hogy Krisztián „mindent tud”, nagyszerű a technikája, tetszetősen játszik – ez alapkövetelmény. Édesapjánál annak idején a zene *lélegeztetése* ragadott magával, különösen a lassú tételek imajeleneteiben. Krisztiánnál ehhez pluszként éreztem azt is, hogy ő a gyors tételeknél is lebilincselően *énekelteti* a zongorát, mégpedig nagyon okosan, meggyőzően, határozottan. Nyilvánvaló, hogy ő a zongora előtt ülve volt igazán elemében, a színpadi „játék”, a ki-és bejövétel, vagy a meghajlás, a tapsok fogadása – különösen így, közösen édesapjával! –, mindez biztosan gördülékenyebbé válik majd a gyakoribb fellépésekkel. Most még ezekben igazi ártatlan gyermek, de a zongorázásában már-már érett művész!

Emlékszem, hogy egyszer, hónapokkal ezelőtt, Kocsis Zoltán milyen örömmel újságolta, hogy: – Képzeld, ma mindketten ugyanazt a művet, jelesül a Bartók-Szonátát gyakoroltuk! Én lent, ő fent. – És beleszóltál Krisztián játékába? – kérdeztem. – Nem kellett... – Ennél nagyobb elismerést a köztudottan hihetetlen módon mindenben a tökéletességet megcélzó művésztől aligha kaphatott volna. Ugyanezt éltük át, amikor a koncertet bevezető, a Fesztiválszínházban tartott ún. *Előhang-program* során bemutattak egy filmrészletet *Apa és fia* címmel – melyben Krisztiánt egy kis Bartók-darab megszólaltatásánál édesapja instruálja. Csak egy-két apró hangsúlyt kellett változtatni és a bartóki metronómjelzéshez igazítani a tempót – és az előadás már készülőfélben, megérdemelte a „Jól van, fiam!” dicséretet.

Néztem a karmester arcát: még soha nem láttam ennyire kismultnak, harmonikusnak, örömet sugárzónak! Sőt, ez az arc ezúttal még többet, szeretetet és áradó boldogságot is éreztetett, sőt, nemcsak az arc és tekintet, hanem a karmester minden gesztusa. Kocsis valósággal szuggerálta a zenekart, olykor szinte simogatta őket – úgy ösztönözve tudásuk legjava megmutatásához. Így tudta a művek érzelmi többretegűségét is átvinni, hiszen ezekben a „szórakoztató” Mozart-opusokban is a gyönyörű álmok, vidám kergetőzések mellett nemegyszer ott rejlik a drámaiság, a vihar, sőt már-már a Don Giovannihoz mérhető pokoli feszültség is.

Nem kímélve magát, Kocsis két Mozart ráadás-tétellel hálálta meg a tapsokat. Nem tudott, nem lehetett leállni. Pedig az orvosok „lassítást”, kíméletességet írtak elő a számára még a hosszú utókúra során. De egyáltalán, lehet-e megtorpanni az ezekhez a csodákhoz vezető úton?

Bárcsak másnak is eszébe jutna: meggyőződésem, hogy a jövőben nagy Mozart-ciklusokat kellene Kocsisnak vezényelnie, mert érzésem szerint most ért oda igazán Mozart mélyen összetett világa feltárásához, találóbban fogalmazva, mert így éreztem: *Mozart lelkéhez!* Igen, csak a legnagyobb Mozart-előadókhoz volt mérhető mindez ezen a hangversenyen.

Azt hiszem, az est „titkát” alighanem valahol itt kereshetjük. Egy művész, aki megjárta a poklot, megdöngetve annak kapuját, most újra itt van és – nem lehet véletlen! – éppen Mozart világában oldódott fel, és vitte magával muzsikusait, közönségét olyan szférákba, ahol – ezt Szabolcsi Bence fogalmazta meg érzésem szerint

a legszebben –, tehát olyan dimenzióról van szó, ahol „nem, nem csupán ellenségből és harcból áll a világ. Van még baráti mosoly, van meleg szoba, van intim együttlét, vannak a világnak s a léleknek csöndes zugai, ahol még az űzött vad is megpihenhet, ahol a bánatalom sajkása elcsitul, a magány feloldódik, valami elmondhatatlan édes balzsam gyógyítja meg a szenvedőt. Mi ez, hogyan nevezik: szeretet vagy szerelem? Talán: boldogság? Vagy egyszerűen: otthon? Vagy még egyszerűbben: Zene?”

(Mozart-est a Művészetek Palotájában, 2013. január 20. 19.30. A zongoránál Kocsis Krisztián, a Liszt Ferenc Kamarazenekar Rolla János művészeti vezetésével, vezényel: Kocsis Zoltán.)

JUHÁSZ ELŐD

BENEDEK PÁPA ÉS A HARMADIK ÉVEZRED

Rövid ideig tartó csodálkozást váltott ki a világ közvéleményét befolyásoló tömegtájékoztatásból XVI. Benedek pápa 2013. február 11-i lemondása. A váratlan meglepetés azután gyorsan átadta a helyét az üres találgatásnak, részint az új pápa személyéről, részint a lemondás „eltitkolt”, valódi okairól. Még a legbefolyásosabb nagy tömegtájékoztatási eszközök is engedtek a bulvár kísértésének, és bár a pápa lekerült a címlapokról, a kommentátorok egyre vadabb feltételezésekkel próbálják ébren tartani a szekuláris világ érdeklődését. A vatikáni szóvivő, Federico Lombardi, február 23-án kiadott közleményében elítélte ezt a találgatást, amelynek szerinte egyik célja a zavarkeltés, és ezáltal a pápaválasztó bíborosi kollégium befolyásolása.

Az általános izgalomban és hangzavarban viszonylag kevés médiumban vették a fáradságot, hogy XVI. Benedek uralkodásának nyolc évét alaposabban mérlegre tegyék. Pedig nagyon fontos időszak volt ez a harmadik évezred elején a katolikus egyháznak, bár nyilván nem korszakhatár.

A nagy történelmi folyamatok nem köthetők egyszerűen a századfordulók által megszabott időhatárokhoz, ezért is gondolja

néhány történész, hogy a 19. század a francia forradalommal kezdődött és az első világháború kitöréséig tartott, a 20. viszont már véget ért 1990 körül, amikor felbomlott a létező szocializmus világrendszere. A katolikus egyház nagy időszakai még kevésbé köthetők évszázadokhoz, talán még pápai uralmakhoz sem. Az egyházi jelenkor 1965. december 8-án kezdődött, amikor VI. Pál pápa bezárta a II. vatikáni zsinatot. Mert bár sok apró eltérés található VI. Pál, II. János Pál és XVI. Benedek munkásságában, a különbségek mellett lényegesen fontosabb az azonosság, illetve a pápák által is gyakran hangsúlyozott folytonosság. Így aztán nagyon valószínű, hogy ötszáz év múlva 1970-et vagy 2020-at egyháztörténelmi szempontból ugyanahhoz az időszakhoz, a vatikánum utáni korszakhoz sorolják.

Laikus elemzők az utóbbi évtizedben ugyan időről időre fölvetik egy új zsinat összehívásának szükségességét, különféle „rendszeridegen” problémák – nők pappá szentelése, homoszexuálisok szentségi házasságának vagy a művi terhességmegszakításnak az engedélyezése stb. – megoldására, azonban az ilyen elgondolások meglehetősen komolytalanok és a helyzet nagyfokú félreértésén vagy nem ismerésén alapulnak.

A II. vatikáni zsinat óta eltelt időszak ugyan hatalmas változásokat hozott az emberiség életében társadalmilag, technikailag és gazdaságilag egyaránt, de ezek a változások közel sem olyan természetűek, hogy miattuk egy új zsinat összehívása lenne szükséges. Azok a problémák ugyanis, amelyek 1965 után jelentkeztek, a katolikus egyház tanítása szempontjából leírhatók a hagyományos doktrínák és az ebből megalkotott vatikánum üzenete alapján. A néhány évenként többé-kevésbé rendszeresen megjelenő pápai enciklikák és egyéb vatikáni dokumentumok többek között ezt a feladatot is ellájták: reflektálnak a társadalmi jelenségekre és a katolikus egyház tanításával összhangban álló megoldást kínálnak a problémákra.

Vagyis a katolikus egyház vezetése a zsinat óta meglehetősen gyorsan reagál az emberiség problémáira. A világgal való harmonikus kapcsolat, illetve az egyházon kívüli világról alkotott kép ma főként két zsinati dokumentum szövegének és szellemiségének köszönhető, a *Lumen Gentium*nak és a *Gaudium et Spes*nek.

A II. vatikáni zsinat legfontosabb dokumentuma, a *Lumen Gentium* dogmatikus konstitúció magáról az egyházzal, az egyház

önképéről szól. A zsinat korrekciót hajtott végre a tridentinum utáni háromszáz évben kissé megmerevedett, jurista és triumfalista, alapvetően klerikális szemléletű egyházképen, s e helyett az ekklézsia misztériumjellegét emelte ki, és azt a biblikus gondolatot hangsúlyozta, hogy az egyház Isten népe.

A Lumen Gentiumhoz szorosan kapcsolódik a Gaudium et Spes kezdetű terjedelmes zsinati dokumentum, amely az egyház világban elfoglalt helyét taglalja. E bonyolult kapcsolat elemzése során a Gaudium et Spes többek között megemlíti, hogy az egyház „hálás lélekkel tapasztalja azt a sokféle segítséget, amelyet akár a maga közösségében, akár egyes fiainak a személyében kap bármilyen rendű és rangú embertől”. Valamint szól arról is, hogy mi az egyház szerepe a világban, és hogy a szekularizálódás a teremtett világ, a földi dolgok jogos autonómiájának kifejeződésre jutása. (Ebből következően sajnálatos esemény volt a múltban, ha ezen autonómia tagadása miatt a hit és a tudomány konfliktusba került.)

De sokkal kevésbé fejtik ki a zsinati dokumentumok azt a problémát, hogy miképpen értelmezendő és kezelendő nemcsak az egyháznak a világra gyakorolt hatása, hanem az is, amely – éppen fordítva – a világ részéről próbálja meg befolyásolni az egyház tevékenységét. Néhány évvel a II. vatikáni zsinat után a Hittani Kongregáció nyilatkozatot adott ki „Az egyházzal szembeni katolikus tanításnak néhány jelenkori tévedés elleni védelméről” címmel. Ez a dokumentum részben Hans Küng 1970-ben megjelent *Unfehlbar? (Tévedhetetlen?)* című könyvére volt válasz. A Hittani Kongregáció nyilatkozata idézi és megerősíti a Lumen Gentiumnak az egyetemes egyház tévedhetetlenségéről szóló részét: a hívek összessége hit és erkölcs kérdésében tévedhetetlen.

A probléma csak az, hogy „hívek összessége” nem minden esetben definiálható jól, valamint hogy az egyház egyes képviselői vagy tagjai olykor nem hit és erkölcs kérdésében nyilatkoznak meg, és ezeket a megnyilvánulásokat a külvilág gyakran azonosítja a hívek összességének véleményével. Vagyis a világ és az egyház akarva-akaratlanul is kölcsönhatásban áll egymással, és nem kizárólag hit és erkölcs kérdésében – már amennyire a valóság e tekintetben egyáltalán szétválasztható.

XVI. Benedek a nyolc év főpapi szolgálata alatt befejezett, kerek teológiai mondanivalót fogalmazott meg három enciklikájában, beszédeiben és könyveiben. Legjelentősebb egyházdiplomáciai

próbálkozása a történelmi egyházszakadások megszüntetésére irányult, amely skizmák kivétel nélkül a világi univerzumnak az egyházra gyakorolt hatásából következtek be.

Nagyobb eredményt a kanadai anglikán közösségek visszafogadásával ért el, bár ebben az esetben a történelmi szükségszerűség erős szövetségese volt a pápának. A 2009 novemberében közölt „Anglicanorum coetibus” kezdetű apostoli konstitúciójában XVI. Benedek – a közös hit kifejezésének jogos különbségeit elismerve – meghatározta a Rómához való visszatérés módját. Erre a pápai dokumentumra azért lett szükség, mert bizonyos anglikán közösségek már a kilencvenes évek óta elégedetlenek voltak saját egyházuk döntéseivel. 1992-ben az anglikán egyház megszavazta a nők pappá szentelhetőségét, és 1994-ben a határozat érvénybe is lépett. Még ennél is nagyobb felzúdulást keltett a yorki általános szinódus döntése 2010-ben, ez ugyanis elrendelte, hogy amennyiben az egyházmegyei zsinatok többsége támogatja a szinódus határozatait, 2014-ig megteremtik a nők püspökké szentelhetőségének a feltételeit is. A kanadai anglikán közösség képviselői, Peter Wilkinson, Craig Botterill és Carl Reid püspökök 2010-ben hivatalos formában is kérték a Szentszék Hittani Kongregációjától az ordinariátus felállítását, amely történelmi lépés kifejezte, hogy a 41 nem túlságosan nagy, de folyamatosan gyarapodó gyülekezetből álló anglikán közösség – a világon a harmadik legnagyobb – kész elfogadni Róma primátusát.

Sajnos e történelmi áttöréshez képest lényegesen kevesebb sikert ért el XVI. Benedek pápa a II. vatikáni zsinat utáni két szakadár közösség visszakormányzásában: egyelőre se Hans Küng és követői, se Lefébvre bíboros követői nem tértek vissza maradéktalanul Rómához. Valószínűleg még nem érett meg a helyzet, vagyis a szekuláris világ hatása továbbra is eleven. Persze az ilyen típusú eltávolodásnak rengeteg oka van, ám e két esetben megdöbbenő módon a 19–20. század legsötétebb ideológiai sejlenei jelennek föl a háttérben. Ezek feltárását a kissé részrehajló sajtó csak Richard Williamson püspök, a Szent X. Pius Testvériség egykori tagja esetében tartotta fontosnak, de a másik elszakadt vagy elszakadófélben lévő csoportnál is pontosan kirajzolódik a másik totalitárius eszmerendszer hatása.

A marxizmus egyházra gyakorolt hatását leginkább a dél-amerikai felszabadítás teológiájának nézeteivel szokták illusztrálni,

amely a hatvanas évektől kezdve jelentett egyre jelentősebb társadalmi erőt. A felszabadítás teológiája a szociális igazságtalanság felszámolását tűzte ki célul keresztény bázisközösségeikre építve. Főként a szociális kérdések iránti fogékonyság és a kapitalizmus bírálata volt az a terület, amelyen keresztül a marxizmus egyre jelentősebb befolyásra tett szert a cselekvőképesség felszabadítását sürgető és gyakorlati politikai lépések megtételét akaró mozgalomban. Igaz, jelentősebb képviselői és szószólói általában azt hangsúlyozták, hogy kerüljük a marxizmus utánzását vagy követését, a hatás azonban nehezen lenne tagadható. A Ratzinger vezette Hittani Kongregáció két alkalommal is foglalkozott a felszabadítás teológiájával. Az 1984-es és 1986-os dokumentum óvatosságra intett, emlékeztetve arra, hogy a társadalmi struktúra megváltoztatása nem hozza el automatikusan az „új embert”.

A felszabadítás teológiájának követői és Róma között voltak ugyan súrlódások, de talán közel sem annyi és akkora, mint Ratzinger tübingeni kollégájának, Hans Küngnek, de főként a hozzá közel álló kontesztálóknak a csoportja és a Szentszék között. Ez volt az a szakadás, amelynek megszüntetésére XVI. Benedek pápa különösen nagy hangsúlyt fektetett, ám az eredmény egyelőre még várat magára.

A zsinat után kontesztálók gondolatvilágát nem kis mértékben befolyásolta a hatvanas évek korszellemé, a KGB és a szocialista országok guruló dollárjaival támogatott nyugat-európai baloldali pártok „spontán” kibontakozó reneszánsza, vagy éppen a szintén tisztázatlan háttérű diáklázadások szellemi világa. Joseph Ratzinger 1968-ban írt, de 2000-ben újból kiadott *Einführung in das Christentum* előszavában külön is kitért a *Bevezetés* szellemiségének a háttérére és e mozgalmak történelmi távlatára: „1968-ban egy új nemzedék jelentkezett, amely nem csupán a háborút követő újjáépítésről állította, hogy az elégtelen, hanem a kereszténység győzelme óta eltelt egész történelmet is elhibázottnak, kudarcot vallottnak tartotta. Az volt a szándékuk, hogy végre jobban csinálják, és szabadságot, egyenlőséget és igazságosságot teremtsenek a világban. Meg voltak győződve arról, hogy ehhez a marxista elmélet széles áramlatában találják meg az utat. 1989 azonban meghozta az európai szocialista rendszerek váratlan összeroppanását.”

Ettől az összeomlástól azonban sem a veterán „forradalmárok” nem változtattak alapvető nézeteiken, sem azok, akiket valamilyen

módon megérintett a hatvannyolcas korszellem, s szinte egész életüket e történelmi pillanat szolgálatának, továbbéltetésének rendelték alá. Küng egyébként „utómodernnek” nevezi ezt a hatást, de maga sem tagadja benne a marxizmus szerepét. XVI. Benedeket bizonyára személyesen is mélyen megérintette, hogy volt tanárkollégája, a teológus Hans Küng láthatóan egyre távolabb került a katolikus egyháztól. Ilyen történelmi és lélektani előzmények után fogadta a svájci teológust 2005-ben Castel Gandolfo-i nyári rezidenciáján, ám a hosszúra nyúlt beszélgetés – Küng nyilatkozatainak tükrében – semmiféle közeledést nem eredményezett.

Vagyis a 20. századi totalitárius rendszer megbukott ugyan, a szocialista „világrénd” felbomlott, ám a diktatúra eszmei hátterét jelentő marxizmus még az egyház életében is képes volt maradó károkat okozni. Ha nem is a totalitárius rendszer által intézett közvetlen támadásokkal vagy a térdre kényszerített kelet-európai klérus társutasaival, a különféle békepapi mozgalmak tagjaival, de a nyugat-európai baloldali mozgalmak talán el sem tervezett spon-tán hatásával.

Ehhez hasonló eszmei hatást sejt a baloldali sajtó a néhai Marcel Lefébvre érsek és követőinek szellemiségében – talán nem is teljesen alaptalanul. Lefébvre – akárcsak Hans Küng is – részt vett a vatikáni zsinat munkájában. Még a zsinati záródokumentumot is aláírta, s csak később jutott arra a következtetésre, hogy a Szent-szék a katolicizmus ősi tanításától való eltávolodást készíti elő. Ezért alapította meg a Szent X. Pius Papi Testvériséget, és hozta létre ennek szemináriumát. Bár VI. Pál megtiltotta neki, hogy diakónusokat és papokat szenteljen, Lefébvre érseket ez nem zavarta különösebben, sőt, négy évvel halála előtt négy püspököt is szentelt Róma engedélye nélkül, amivel kiközösítést vont magára. E négy püspök egyike az a Richard Williamson, aki – talán akaratán kívül is – igen kellemetlen helyzetbe hozta XVI. Benedek pápát.

Lefébvre a jó utánpótlású szemináriumával egészen komoly bázisú, kiterjedt „mozgalmat” alapított, mára már a világ több mint tíz országában 200-nál is nagyobb számú papja működik. Bár XVI. Benedek 2007-ben kiadott motu proprio-jával kihúzta a „lefébvristák méregfogát”, hiszen ennek második cikkelye minden pap számára lehetővé teszi, hogy külön engedély nélkül misézzen az 1962-es vagy 1970-es latin Missale alapján, ám a Szent X. Pius Papi Testvériség időközben a zsinat ökumenikus törekvéseit is kritizálni kezdte,

valamint lényegében elvetették a *Gaudium et Spes* szellemiségét. A skizma megszüntetésére már II. János Pál is igen komoly erőfeszítéseket tett, és egész kevésen múlt, hogy az érvényes, de el nem fogadott püspökszentelés ne történjen meg, ám az áttörés előkészítése XVI. Benedek pápa nevéhez fűződik: 2009-ben feloldotta a Marcel Lefébvre érsek által felszentelt négy püspök kiközösítését. Csakhogy a döntésre már jó ideje készülő sajtó csodálatos időzítéssel még aznap nyilvánosságra hozott egy Richard Williamson püspökkel még januárban készített interjút, amelyben Williamson úgy vélte, a II. világháborúban egyáltalán nem voltak gázkamrák, és a zsidó áldozatok száma is lényegesen alacsonyabb hatmilliónál.

A szerencsétlen esetet Williamson úgy vélte megoldani, hogy bocsánatot kért a pápától, ám ezt a Szentszék nem fogadta el, hanem állításának visszavonását kérte. A helyzet pillanatok alatt rendkívül érzékenyé vált, különféle nem-egyházi szervezetek és magánszemélyek – például Elie Wiesel – sürgették Williamson azonnali ismételt kiközösítését, és hosszú kommentárok foglalkoztak azzal is, hogy a Szent X. Pius Papi Testvériség tagjai nemcsak az ökumenizmust utasítják el mereven, de még ráadásul antiszemiták is. Erre a vádra persze a tradicionalista katolikus szervezetnek is válaszolnia kellett, és 2012 októberében kizárta soraiból Richard Williamson püspököt.

A Williamson körül dagadó botrány persze megakasztotta a Szentszék és a Szent X. Pius Papi Testvériség közeledését. A Vatikánban felelősöket is kerestek, s 2009 nyarán talán ennek esett áldozatul Darío Castrillón Hoyos bíboros hivatala, az *Ecclesia Dei*, amelyet a Hittani Kongregáció alá rendeltek. Korábban ugyanis Hoyos bíborost bízták meg Rómában a lefebvristákkal való tárgyalással, s miatta nem értesült időben XVI. Benedek Richard Williamson holokauszttagadó nézeteiről.

XVI. Benedek pedig magyarázkodásra kényszerült, s hamarosan amerikai zsidó szervezetek vezetőinek fejtette ki, hogy a holokauszt tagadása túrhetetlen és elfogadhatatlan. E kijelentésével aligha lehet vitatkozni, azonban az is tény, hogy a holokauszt létezése csak meglehetősen közvetve tekinthető hit és erkölcs kérdésének, amiben akár Williamson püspöknek, akár a pápának állást kellene foglalnia. Az pedig egyenesen elképesztő, hogy különféle politikai vezetők úgy vélték, eljött az ideje, hogy felszólítsák a római pápát, utasítsa el a holokauszttagadást.

Ezt tette Angela Merkel kancellár is, és sokan fel is sorakoztak mögé, ám voltak olyan német keresztényszocialista politikusok is, akik szerint Merkelnek minden nagyszerűsége mellett sem kellene tanítómestert játszania a pápával szemben. A német visszhang legérdekesebb epizodistája egyébként Franz Müntefering, az SPD katolikus elnöke volt, aki azt a következtetést vonta le az esetből, hogy a pápa is tévedhet. Ez persze szintén igaz állítás, viszont ebben a kontextusban Müntefering akár önkéntelenül is, de a vatikáni zsinat utáni másik ideológiavezérelt elhajlásához, az infallibilitást következetesen megkérdőjelező Künghöz sorolódott.

A Szent X. Pius Papi Testvériség elhatárolódása persze azt mutatja, hogy Williamson püspök nézetei nem okvetlenül azonosak a lefébvrístakéval. A külső szemlélő számára mégis úgy tűnik, XVI. Benedek pápa befejezetlen küzdelmeit a 19. és 20. század gyilkos eszméinek egyes katolikus csoportokra gyakorolt hatása ellen vívta. S csak remélni lehet, hogy az őt Szent Péter székében követő új pápa megoldást talál a skizmák megszüntetésére, és ezzel valóban pontot tud tenni a 20. század végére.

FÁY ZOLTÁN

TÖRÉSVONALAK: A VÁLSÁG MÉLYEBB GYÖKEREI

A 2008-as nemzetközi pénzügyi válságnak sokan keresték már a magyarázatát. A magyar szakirodalomban is részletesen bemutatták a pénzügyi válság előzményeit, menetét, a konkrét kiváltó okokat. (Király J., 2008) Megismerhettük a lakásfinanszírozás eltéréseit Európában és Amerikában (Botos K.–Halmosi P., 2010), a pénzügyi innovációkat, az értékpapírosítás sajátos szerepét, s a jelzálogpiacok alakulását (Király J.– Nagy M., 2008). Kitűnő tanulmány elemezte a „pénzügyi” és „pénzügyi” válság tapasztalatait (Asztalos L. Gy., 2009/a).

A jelen tanulmányban megkíséreljük a válság mélyebb gyökereinek a feltárását.

A válság oka komplex; számos tényező játszik benne szerepet. Az okok nem pusztán pénzügyi természetűek, s nem csu-

pán a pénzügyi intézményrendszer belső problémáiról szólnak. Raghuram Rajan szerint kiemelhető három fő feszültségforrás: a *jövedelemaránytalanságok* és a politika beavatkozása az USA gazdaságába, a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi *egyensúlytalanságok*, s a nemzetközi tőkeáramlásokban az *eltérő pénzügyi rendszerek* találkozása. Rajan ezeket *törésvonalaknak* nevezi. Mindhárom jelenség tektonikus erejű feszültséget eredményez, s közvetve vagy közvetlenül hozzájárult a jelen pénzügyi krízis elmélyüléséhez (Rajan, 2010).

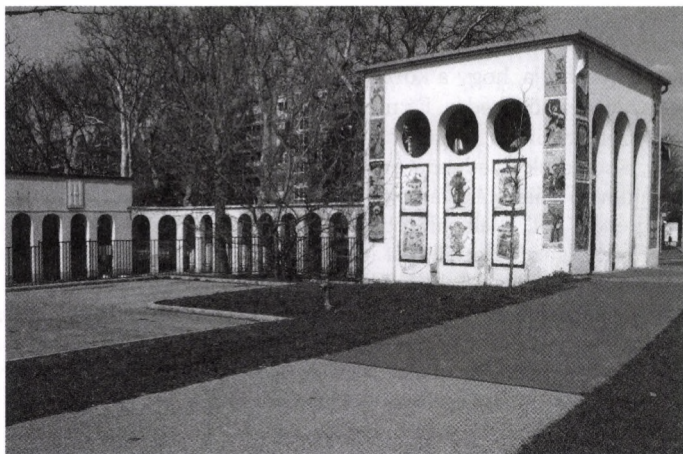
A jövedelemegyenlőtlenségek és az állam

Jó ötven éve, hogy Kennedy elnökjelöltként kampánybeszédében azt mondta, hogy az amerikaiak elérték, hogy senki nem éhezik, nincs ruhára gond, most már azt kell elérni, hogy mindenkinek legyen fedél a feje fölött. Az amerikai álom az volt, hogy saját lakásuk legyen az embereknek.

De miért nincs elegendő jövedelmük az amerikai polgároknak, hogy az „amerikai álmot”, a saját lakást megvalósíthassák?

Az elmúlt évtizedekben látványosan nőttek a jövedelmi különbségek az USA-ban. Míg 1976-ban a lakosság legfelső 1%-ának a jövedelme az összjövedelem 8,9%-át tette ki, ez a százalékarány 2007-re 23,5%-ra növekedett. Másként fogalmazva, az 1976–2007 közötti jövedelememelkedés minden dollárjából 57 cent a legfelsőbb 1% jövedelmét növelte... Másként érzékeltetve: Annak a jövedelemtulajdonosnak, aki a skálán a 90% fölött helyezkedik el, vagyis többet keres, mint a lakosság 90%-a, 1975–2005 között 65%-kal nőtt meg a fizetése, szemben azokkal, akik az első decilisbe tartoznak, tehát a jövedelmi skála alsó tizedébe esnek. 1975-ben a felső decilisbe tartozók háromszorosát keresték, mint az alsó decilisbe soroltak. Ez a jövedelemkülönbség 2005-re *ötszörösére nőtt* (Rajan, 2010, 24.).

Az USA-ban a társadalom alsó ötödének mindösszesen 6%-a képes a felső ötödbe felküzdeni magát, az alsó ötöd 42%-a viszont soha nem lesz képes kikerülni ebből a csoportból. Akik a felső ötödbe születnek, azoknak 39%-a felnőtként is oda fog tartozni, és 9%-uk zuhan le a legalacsonyabb jövedelmű felnőttek szintjére. A legjelentősebb mozgás viszont a középosztálybeli-

STRANDFÜRDŐ ÁRKÁDOS BEJÁRATI CSARNOKA ÉS
FOLYOSÓJA

Mattyók Aladár, 1934

ek esetében figyelhető meg. Összemérve ezeket az adatokat más fejlett országokkal (Nagy-Britannia, Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország) kutatásaival, az USA-ban a legrosszabb az aránya azoknak, akik képesek kitörni a legalacsonyabb ötödből.

Ha az emberek nem kapnak magasabb bért a versenyképesség korlátozottsága miatt, akkor az állam a munkáltatók helyett nem adhat béremelést. *Legalább azt támogatja tehát, hogy hitelre fogyasszanak...* Így egy darabig nem veszik észre a polgárok, hogy valójában stagnál a jövedelmük, *hiszen nő a fogyasztásuk.* S ez elégedettebb választópolgárokat jelent... A populizmus mindig élt a hitelkiterjesztés csodaszerével.

A bankok ennek csak örültek. A pénzügyi szektor mindennek ellen tud állni, kivéve a kísértést, mármint a pénzcsinálás, a „money-making” kísértését. Ha másutt nem is, a nagy pénzgyűjtő rendszereknél, mint a nyugdíjbiztosítók, feltétlenül van pénz. Az állam saját eszközzel, de különböző garanciális támogatással is segítheti e források becsatornázását a piacra. Összetalálkozik így a jelentős pénzeszközökkel, megtakarításokkal bíró, de kevésbé ár- és kockázattudatos befektető a nagyon is motivált pénzügyi szektorral...

Politika és gazdaság

Mindenki tudja, hogy a kormányzati politikusoknak kulcskérdés a gazdasági növekedés. Ez ugyanis az a licit, amellyel a hatalmat megszerezhetik és megtarthatják, mert munkahelyet teremthetnek, a polgárok jövedelmét emelhetik, anélkül, hogy a mindenkori hatalom fő választási támogatóit, a gazdagokat áldozatra kényszerítenék. Sőt, általában több profitot garantálnak a tőke részére. Ezért a gazdaságpolitikát – a monetáris és fiskális politikát is – a hatalmi politika szolgálatába állították. Függetlenül attól, hogy ezeknek a gazdaságpolitikai beavatkozásoknak milyen *hosszú távú hatásai* lesznek. (Látni fogjuk, igenis, lettek kedvezőtlen hatásai.)

Minden gazdaság növekedésének első számú generálója – indikátora is egyben – az *építőipar*. A kormányzatok tehát a lakásépítés direkt és indirekt támogatásával legfontosabb gazdaságpolitikai céljukat szolgálják. Emellett, politikai céljaikhoz is közel áll a dolog, hiszen minden társadalomban van egy természetes törekvés a saját otthon megszerzésére. Az otthonteremtést az amerikai gazdaságpolitika intézményrendszere már a Nagy Válság óta támogatja. (Bod Péter Ákos. 2011.) Ekkor hozták létre azokat az állami, majd később nagyrészt privatizált jelzáloghitel-intézményeket (Ginnie Mae, Fannie Mae, Freddie Mac), amelyek lehetőséget adtak a polgároknak, köztük a hátrányos helyzetűeknek is (veteránok, indiánok), hogy kedvező feltételű kölcsönökhöz jussanak. A privatizálás ténye ellenére a polgárok úgy vélték, állami garancia áll mögötte. *Nem is tévedtek olyan nagyot*. A jelen válság alkalmával a korábban privatizált intézményeket kvázi-államosították. (Úgy mondják, conservatorship alá helyezték. Tartalmilag azonban államosítással egyenértékű a lépés.) Az állam ezzel felvállalta annak a sok rossz hitelnek a következményét, amelybe az amerikai polgárok belefuttak az alacsony kamatok miatt, s amelyeket a piac megváltozásakor nem tudtak fizetni. (Az amerikai és európai jelzálogpiacok működéséről lásd: Botos–Halmosi, 2009.)

Nagyon jelentős szerepe volt ennek a feltételezett állami garanciának a piac magatartásában. S annak is, hogy a politikusok nagyon erőteljesen szorgalmazták a minél szélesebb rétegek lakáshoz jutását. A lakástulajdonosok aránya a háztartásokban emelkedett: 1994–2004 között 64,2%-ról 69,2%-ra. Ömlött a pénz a szektorba. 1995-ben az állam abból a célból hozta létre a New Century Financial

társaságot mint kockázati tőkealapot –, ez lett az USA második legnagyobb subprime hitelezője –, hogy állami segítséget nyújtson a subprime piac támogatására. Igyekezett is a cég szinte mindenáron eleget tenni ennek az elvárásnak. A New Century finanszírozási (underwriting) feltételei olyan alacsony szintűek voltak, hogy a későbbi eljárások során az egyik ügyész megjegyezte: „tán még egy kutyának is adtak volna hitelt...” (Rajan, 2010. 127.) A cég kiszervezte az üzletkötést, kisebb brókercégeket bízott meg vele. A hozott üzletek meglehetősen rossz minőségűek voltak, de e tény 2007-ig nem szankcionálta a New Century. A brókerek, kölcsönzők, az „átsomagolást” végző intézmények szakemberei általában csekély lelkiismeret-furdalást éreztek azért, hogy munkájukat mélyebb elemzés nélkül végzik. Lelkiismeretüket elaltatták azok a hatalmas nyereségek, amelyeket ezen az üzleten realizáltak. A pénzügyi szektorban a közérdek jelzésére nem áll más mutató rendelkezésre, csak a magánérdeket vezérlő profit. Ha sikeres vagy, azt jelenti, hogy a piacnak szüksége van a termékedre. Könnyen hiheti tehát bármely pénzügyi intézmény, ha nagy nyereséget realizál, hogy jó úton van, s ez nemcsak a saját érdeke. Miért változtatna hát üzletpolitikáján?

Kétségtelen, a válság kialakulásában nagy a pénzügyi szektor felelőssége. A rugalmas pénzügyi rendszer valóban nagyon is „vette a lapot”, s lelkesen kereskedett az olcsó forrásokkal. Ezzel biztosította a gazdaság növekedését, amivel hozzájárult a hosszú ideig csodásnak tűnő amerikai prosperáláshoz, amelyet a „Great Moderation”, a Nagy Mérséklődés korszakának neveztek. Az elméleti szakértők úgy üdvözölték ezt a monetáris politikát, mint amellyel egészen új kor következett be. Véget ért a nagy kilengések, recessziók és fellendülések korszaka, a gazdaság egyenletesen fog fejlődni, hála a Greenspan-éra évtizedeken át gyakorolt gazdaságösztönző monetáris politikájának. (Amelyről a válság során kiderült, hogy nem minősíthető egyértelműen pozitívnak. Mi több, azt mondhatni, hogy a jelen pénzügyi és gazdasági válság egyik kiváltó oka volt.) Veszélyes nézet volt, mert elhitette, hogy nem érvényesek a korábbi törvényszerűségek. Megszüntette a hagyományos óvatosságot és körültekintést a gazdaság szereplői részéről, ami határozottan elősegítette a válság kirobbanását.

A befektetési bankok, minősítő cégek ezért lelkesen közreműködtek az üzletben. Még nyugodtak is lehettek, hiszen a papírok jó

minősítésűek voltak. Nagy kérdés, miért kapták meg az értékpapírok ezt a minősítést? Van rá magyarázat: mert biztosítás állt mögötte, ún. hitel-nemfizetési biztosítás (CDS – credit default swap). Amikor kiderült, hogy a változó gazdasági feltételek mellett az adósok jelentős része nem tudja fizetni hitelét, zuhant az ezeken alapuló értékpapírok árfolyama. A CDS-biztosítást kötők tömegesen szerették volna ezt beváltani, ami Amerika legnagyobb biztosítóját (AIG) is a csőd szélére sodorta. (Ettől, mint tudjuk, csak az állami tőkeinjekció mentette meg az AIG-t.) A jelzálogpiac összeomlott. A jelzáloglevelek végső vásárlói alaposan ráfizettek a befektetésükre. Köztük is legfőképp a nyugdíjalapok vesztettek sokat. Éppen a nyugdíjalapok voltak nagy tömegben subprime papírokat vásárló intézmények, hiszen „olyan jó üzletnek nézett ki”. Az ugyan igaz, hogy a meglehetősen bürokratikus alapok nem sokat törődtek azazal, mit is vesznek, különösen, mivel AAA minőségű papírokról volt szó, s az üzlet magas hozamot ígért. Ámbár, elgondolkodhattak volna, hogy lehet az, hogy az ilyen nagy haszon *nem jár kockázattal*? Talán nem kellett volna olyan feltétel nélkül megbízni a tőkepiaci finanszírozási rendszer intézményeiben, például a hitelminősítő (rating) cégek ítéleteiben! De hát ezen alapul az egész angolszász tőkepiaci rendszer! A hitelminősítők az akkori gyakorlat szerint nem a jövőből, hanem a múltból indultak ki. Ha a korábbi eredmények jók voltak, miért gyanakodtak volna? S tegyük hozzá: a kibocsátók rendelkeztek CDS-sel, hitel-nemfizetési biztosítással. Kérdezzünk tovább: Azt milyen alapon kötötte meg Amerika legnagyobb biztosítója? Mert a vállalt kockázat bekövetkezésének valószínűsége nagyon kicsi volt... Viszont, mivel tömeges ügyletekről volt szó, bekövetkezésük katasztrofális hatású volt. *Felelősek az említett nagy fél-állami intézmények is azért, hogy a folyamatok ide fajultak*; a Fannie Mae, Fraddie Mac, amelyek állami politikai szándékokat közvetítettek, tömegessé téve a fenti üzleteket. Az összeomlás előtt hatalmas mennyiségű subprime papírt tartottak mérlegükben. Az állami intézményeknél, így a FHA-nál (Federal Housing Administration) 2008. év végén mintegy 4,5 millió subprime és ún. Alt-A hitel volt a portfólióban. A Fannie Mae és a Freddie Mac könyveiben, amikor átvette az állam őket, 10 millió volt e kategóriából. De a bankszektorban is 2,7 millió volt e hiteltípusokból képzett értékpapírokból, amelyeket az ún. Community Reinvestment Act alapján tartottak a portfóliójukban. (Utóbbi államilag előírt kötelezettség a bankoknál,

hogy forrásaik meghatározott százalékát a helyi közösség felé kell felhasználniuk.) Ezek a hitelek tették ki 2010-ben a csökkent értékű jelzálogok kétharmadát. (Rajan, 2010, 131.) A pénzügyi szektor tehát mindenképpen felelős a kirobbant válságért.

Azonban a subprime-ügyletekhez *ügyfelek* is kellettek, nem csak forrás. A lakás piac USA-beli fellendülésének az is okozója volt, hogy a polgárok – élve a pénzügyi szektor által kínált refinanszírozási lehetőségekkel –, a növekvő fedezetértékekre *újabb hiteleket* vettek fel. *A korábbi és újabb hitel különbségét meg egyszerűen elfogyasztották.* Rajan úgy fogalmaz, hogy egyes lakástulajdonosok otthonaikat „virtuális ATM”-ként kezelték... (Rajan, 2010, 131.) „Pénzt vettek ki a lakásukból, ami még nem is volt az övék... Tehát, a lakosság a lehetőségeken túlnyújtózott. Ez a magatartás is hozzájárult a buborék fújásához...” *Igen, maguk a polgárok is „benne vannak” a válság kirobbantásában.*

Három szereplő: a bankszektor, a hitelminősítők s maga a lakosság is felelős a kialakult válságért. De a negyediket nem feledhetjük ki: *az állami politikát*, amelyik ezt a folyamatot a végsőkig támogatta. Idézzük szó szerint Rajant: „Talán ha a politikusok kevésbé sietnek a lakástulajdonlást a szegényekre is kiterjeszteni, a jelzálogok generálása óvatosabb, és a hitelminősítő cégek vizsgálata alaposabb lett volna, s a vevők is *(itt az értékpapírokba befektetőkre gondolt a szerző, BK)* körültekintőbben megnézték volna, hogy mit is vásárolnak.” (Rajan, 2010. 131.)

A veszteségek a nyugdíjalapoknál, biztosítóknál, végső soron az *adófizetőknél* jelentkeztek. Az adófizetők pénze állt a Federal Housing Administration mögött, és a költségvetés terhére – vagyis adódollárokkal – mentették ki a nagy jelzálogintézményeket és biztosítókat a teljes összeomlásból.

Paradigmaváltás

Úgy tűnik, napjainkra tanult a leckéből a pénzügyi szektor és minősítőintézetei. Talán nagyon is, hiszen éppen ez lett 2011 őszén az európai válságnak egyik fő mozgatórugója. A pénzügyi világ, a tőketulajdonosok *elvesztették hitüket a kormánygaranciák értékében.* Nem sokat segített 2011 őszén a bajba került bankoknak, ha államkötvényekkel töltötték fel tőkéjüket (mint a korábbi bankkonszoli-

dációk alkalmával), mert *magában az állam fizetőképességében rendült meg a tőkekölcsönzők bizalma. Az a súlyos szuverén adósválság, ami most átsöpör a világon, alapjaiban rengeti meg a demokratikus országok államháztartását, s ezen keresztül politikai szektorát.* Különösen azokat, amelyek nagy külföldi adósságokkal rendelkeznek, s ez nem túl jó hír Magyarország számára. Fogalmazhatunk olyan élesen is, hogy *paradigmaváltásra került sor a pénzügyekben.* Korábban a legbiztosabb adós az állam volt; napjainkra szinte a *legbizonytalanabbá vált,* amely minden más adósra kisugárzó hatással lehet. S mindezt miért? Azért, mert *a gazdaság a politika alá rendelődött.* Kelet-Európa országai egyszer már megérték ezt a helyzetet. A tervgazdaság másról se szólt, mint arról, hogy a politika: sűrített gazdaság. Voluntarista politikusok rendelték a forrásokat elképzeléseikhez, ami végső soron forráshiányhoz vezetett. Magyarország így csúszott bele a devizaadósság csapdájába, amelyben ma is vergődik. Ha megnézzük az ingatlanbuborék fent kifejtett okait, ismét csak azt láthatjuk, hogy a politikusok vágyaikhoz szeretnék volna igazítani a valóságot, de a nem-hitelképes adósságot nem lehet varázslással hitelképesé alakítani. Itt nem vette figyelembe a politika azt a tény, hogy csak látszatra tették lehetségessé a lakásingatlanhoz jutást az alacsony kamatok, a tőke relatív olcsósága. Éppen arról feledkeztek meg, hogy ha az olcsóságot *objektív* helyzetnek fogjuk is fel, ez valójában *szubjektív* döntés eredménye. Akárhogy nézzük is: az USA-n belülről, ahol a FED döntésétől függött, vagy kívülről, a kínai tőkefeleslegek keletkezésének az oldaláról, ami viszont a kínai jegybank szuverén döntésének eredménye volt. De erről később.

Pénzügyi rendszerek találkozása

Rajan (és szerzőtársai) kapcsolati (relationship) és karnyújtásra lévő (arms' length) jellegű pénzügyi rendszernek nevezi(k) (Rajan–Zingales, 2003), amit mi hagyományosan kontinentális, illetve angolszász rendszernek hívunk – értve a kontinentális jelző alatt Európát. (Talán azért mások az elnevezések, mert a kapcsolati pénzügyi rendszer nemcsak az európai kontinensre, de a világ többi részére – így Ázsiára – is jellemző. Ugyanakkor az angolszász országokon kívül is működik piacialapú közvetítő rendszer.)

A modern kapitalizmusban a válság egyik problémáját – mindkét rendszerben – az állam és a piac politikától vezérelt kapcsolata okozza. Ez az összefüggés a kapcsolati kapitalizmusban erősebb. (Azt tapasztaljuk azonban, hogy ez a kapcsolatrendszer az angolszász modellben is működik.) A bankok a kontinensen szoros kapcsolatot tartanak a vállalatokkal pl. Németországban, ahol bent ülnek az igazgatótanácsokban, s megpróbálják mindenképpen talpon tartani azokat a vállalkozásokat, amelyekben érdekeltek. Ez – bár más ideológiai alapokon, de – igaz volt azokban az országokban is, amelyekben a szocializmus eszméi teret nyertek. Itt a gazdaság irányítását az állam központilag végzi, jelentős részben a bankokon keresztül (például a mai Kínában is.)

A banki finanszírozású gazdaságokban meglehetősen *lassú a piaci szereplők cserélődése*. Nem jelennek meg fiatal, innovatív vállalkozások kellő arányban a piacon. Az értékpapír alapú rendszerekben annál inkább. Például, az USA-ban abból a 20 vállalatból, amely 1999-ben a lista elejét jelentette, 1985-ben a fele már nem volt az első húszban. Az NSZK-ban ezzel szemben azoknak a vállalkozásoknak a 80%-a, amelyek 1999-ben az első húsz között voltak, továbbra is az élbolyban maradt 1985-ben. (Rajan–Zingales, 2003. 10.) Persze, azt is mondhatjuk, hogy e cégek tartós talpon maradásának éppen az a törődés volt az oka, amelyre az érdekelt finanszírozó intézményektől számolhattak. Úgyhogy nem teljesen egyértelmű, minek is tekintsük a gyors cserélődést: pozitív, vagy negatív jelenségnek?

1980-ban a tőzsdére menő cégek átlagéletkora Európában negyven év volt, míg az USA-ban a kockázati tőke által támogatott cégek átlagosan 5 év után tőzsdére mentek. (Rajan–Zingales, 2003, 240.) Ez a rugalmasság, amely nagymértékben pénzügyirendszerfüggő, kétségkívül hozzájárult az innovatív gazdaság virágzásához az USA-ban.

Közismert, hogy a kapcsolati pénzügyi rendszerekben – tehát a kontinensen – alapvető a banki finanszírozás, és viszonylag fejletlenek – az amerikaihoz képest – a tőkepiacok. (Bár az elmúlt húsz évben határozott fejlődés volt tapasztalható). Ezt egyesek mentálitási kérdésként kezelik, kiemelve a kontinensen belüli differenciákat is. Sokan emlegetik a „keleti” és „déli” hozzáállást, mint ami alapját képezi a kapcsolati pénzügyi rendszereknek. Dél-Európa és Kelet-Európa társadalmi ugyanis a tapasztalat szerint az átlagnál toleránsabbak a korrupcióval szemben, ami éppen a kapcsolati

finanszírozásnál alakulhat ki könnyen. A kontinentális rendszer gyökere azonban inkább az állami beavatkozás szándékában, mint a polgárok mentalitásában van. A kontinens vezető gazdasága, Németország például már a 19. századtól a felzárkózás államilag támogatott útját választotta, s ez lényegesen könnyebben volt megvalósítható a bankokon, mint a tőkepiacon keresztül. 1979-ben a francia bankok hiteleinek 40%-a élvezett állami támogatást, noha 21 éven át konzervatív kormányok voltak hatalmon... A bankrendszer szerepe tehát Nyugat-Európában is erős.

Tagadhatatlan azonban, hogy a mentalitásnak szerepe van a pénzügyi piacok fejlődésében. Az erősen individualista, alulról szerveződő civil társadalmat megvalósító Amerika szabadságszerető, és saját lábukon megálló vállalkozóival (ahol a serif is választott vezető) egészen más humán karaktert alakított ki a társadalomban, mint amilyent az oly sokáig jobbágyi alávetettségben élő európai népeknél, különösen Kelet-Európa országaiban találhattunk. Itt erőteljesebb a paternalista ráhagyatkozás az államra. Ugyanakkor, jeles európai történelmi személyiségek, (Nagy Frigyes, II. József) írásaiban pozitív megfogalmazásokat találunk az állam szerepéről. Azt írják, hogy a legfőbb hatalom az emberek szolgája, akinek minden körülmények közepette a *közérdeket* kell szem előtt tartania... (Rajan-Zingales, 2003.) Ez a mai fülnek szép, ám üres szövegnek hangzik, figyelembe véve a történelmi tényeket, mégis, az állami beavatkozásnak bizonyos erkölcsi tartalmat adott. Aligha vitatható azonban, hogy a modern képviseleti demokráciában az *állam szerepvállalásában nem az elvont közérdek, hanem a hatalom kézzelfoghatóbb érdekei a döntőek*. Nevezetesen, az, hogy újraválasszák a hatalomban lévőket. Mégsem mondhatjuk, hogy a kontinentális bankok gyakorlatát ez oly mértékben torzította volna, mint azt Rajan többször idézi. A gazdasági hatékonyság terén ugyanis – saját elemzése és értékelése szerint is – a „kapcsolati kapitalizmus” meglehetősen közeli eredményeket volt képes produkálni az angolszász típusú gazdasághoz képest. Vagyis, lehet így is jól működtetni a piacot. És ugyanakkor lehet az angolszász tőkepiaci finanszírozást is alaposan félrevinni, mint ezt a 2008–2012-es válság igen fényesen mutatta.

A jelen világgazdaságban a *különböző pénzügyi rendszerek találkoznak egymással*. A válság egyik forrásául Rajan éppen ezt jelöli meg. Amikor az angolszász rendszer kapcsolatba kerül az ún. kapcsolati kapitalizmus intézményeivel, a bankokkal, akkor kiderül, hogy

egymást nem kellően ismerik. Ez komoly veszteségeket okozhat. A német állami bankok (Landesbankok), befektetési lehetőségek után kutatva, beszálltak a jelzáloglevelek amerikai piacára, s felhajtották ezen értékpapírok árfolyamait, még kecsesgetőbbé tették az üzletet. Ezzel fokozták a további keresletet, s szélesedett a piac. Egyfajta naivitás vezérelte ezeket a kapcsolati kapitalizmusban kialakult intézményeket: az angolszász piacok minősítőintézményei *bizonyosan* jól dolgoznak, s ha AAA-nak minősítenek valamit, azt nyugodtan meg lehet vásárolni. (Ez a gyanútlanúság jellemezte egyébként – mint láttuk – a belső piacon is a nyugdíjalapokat, s az állami pénzzel dolgozó intézményeket is.) A nagy jelzálogintézmények *implicit állami garanciájába vetett hit* ösztönözte a külföldi tőkebeáramlást. Amikor a piacon az első nehézségek jelentkeztek, a külföldi források elillantak. Azt mondhatjuk, a felzárkózó országok itt azt adták vissza, amit egy jó évtizeddel korábban a fejlett országok bankrendszeritől kaptak... Akkor ugyanis a fejlett országokból a fejlődő országok számára nyújtott hitelforrások apadtak el hirtelen, mert egyes projektek sikertelenek voltak. Az tette a gyors kivonulást lehetővé, hogy eleve rövid lejáratú, valutában denominált hitelekkel finanszírozták a fejlődő országokat, a bankokon keresztül. Azaz, a kapcsolati pénzügyi rendszer bankjai a rövid lejáratú forrásokat konvertálták hosszú lejáratú projektekké. A rossz jelek hatására viszont a hitelezők gyorsan kivonták a forrásokat az adott országból – ezzel aztán valóban előidézve a teljes összeomlást. Az 1997–98-as válságok drámai ellenreakciója az lett, hogy a fejlődő országok makacs devizatartalék-felhalmozóvá váltak. (Innen eredt a sok szabad dollárforrás.)

S itt visszaérkeztünk az amerikai piac likviditási bőségéhez, ami oly nagy mértékben felhajtotta – kormányzati támogatással – a lakáspiaci keresletet. És az árat... Ami lehetőséget adott a polgároknak, hogy pénzkiaadó automataként kezeljék hitelre vett lakásaikat, s jövedelmüknél többet fogyasszanak...

Honnan a forrás?

Nemcsak a monetáris politikának a következménye volt a pénz-bőség és a források olcsósága. Nagy szerepe volt a sikerekben az amerikai érdekeknek megfelelően konstruált nemzetközi pénzügyi rendszernek is. A dollár volt évtizedeken – majd fél évszáza-

don – át a világváluta. Rengeteg dollár áramlott a világgazdaságba, amit a közelmúlt évtizedekben Amerika „visszaszippantott”.

A folyamatos, évtizedes, egyenletes amerikai növekedésben igen nagy szerepe volt tehát a *költségvetési politika támogatásának*, amit viszont döntően *külső forrásokból finanszíroztak*. A sok tartalékokban felhalmozott dollár szerte a világban, amely kedvező és biztonságos befektetést keresett, visszaáramlott az amerikai gazdaságba. E sajátos *külső körülmények* is belejátszottak a látszatra imponáló amerikai sikerbe. A fejlődő országokban az export hatalmas devizatartalékokat eredményezett. Kínában különösen, mivel nem engedte valutáját a megfelelő ütemben felértékelődni. Így sok szabad dolláreszköze volt, amelyet kihelyezhetett a nemzetközi piacon, egy kis extra haszon reményében. A „subprime-üzlet” vonzó befektetésnek tűnt. Az ingatlanpiacon folytatódott – még a FED kamatemelése után is – a buborék fújása.

A lakáspiacra zúdult likviditástömeg az USA-ban részben állami, részben *külföldi* eredetű volt. Külső és belső források táplálták a növekedést biztosító szektorokat, így az építőipart.

Ami a belsőt illeti: a politika szolgálatában állt mind a költségvetési politika, mind a követett *monetáris politika* is.

A második világháború után az USA számos ciklikus recessziót élt meg. Ilyenkor a bankok a veszteséges vállalatok hitelfinanszírozását felfüggesztették, azok kénytelenek voltak tevékenységüket visszafogni, vagy meg is szűntek, s az eszközeik a felszámolás során azok kezébe kerültek, akik jobb hasznosításra képesek voltak. Új cégek keletkeztek, amelyek felszívták az előzőektől utcára került munkaerőt. Utóbbiak maguk is igencsak igyekeztek munkát találni, akár jelentős migráció árán is, mert a szociális háló gyenge volt, a munkanélküli-segély időtartama rövid, s ha a munkások a munkahelyet elvesztették, nyugdíjuk is bánta, de főképp egészségbiztosításuk nem volt. Ennek eredményeképpen a korábbi ciklusok válság szakasza rövid volt, a munkanélküliség 8 hónapon belül visszaállt a korábbi, alacsonyabb szintre.

Ezen a jellemző képen változtatott a globalizáció korszaka. A 1990–91-es recesszió után a gazdasági növekedési mutatók valóban helyrejöttek háromnegyed év alatt, de *a munkahelyek száma nem nőtt ilyen gyorsan*. 23 hónap kellett, amíg a foglalkoztatási szint kiigazodott. Ez a belpolitikai helyzet okozta idősebb Bush elnök bukását, hiába volt elnökségének ideje alatt a hidegháborús korszak vége, és a sike-

resnek minősített öböl-háborús kaland. Azóta is a munkanélküliségi mutatók határozzák meg az amerikai bel- és gazdaságpolitikát. Amerikában éppen a szociális háló gyengesége miatt, a választótk nagyon érzékenyek a foglalkoztatás alakulására. Az amerikai lakosság 90%-a van lefedve munkanélküli-biztosítással, ennek ellenére csak negyven százalékuk jut hozzá ténylegesen a segélyhez, ha munkanélküli lesz. Vagy azért, mert előtte nem dolgozott elég hosszú ideig, vagy mert nem volt elérhető a hatóság számára munkaajánlat esetén, vagy munkaügyi vitákba bonyolódott. Ez egzisztenciálisan nagyon kiszolgáltatottá teszi a polgárokat.

Clinton elnök, Bush utóda, éppen azzal a szlogennel nyert, hogy „A gazdaság számít, te ostoba!” (Rajan, 2010. 85.). Ezért a FED is hatalmas kormányzati nyomás alá került, hogy minden módon segítse a gazdasági növekedést. Ezt meg is tette, a kamatszint alacsonyan tartásával. *Csak hogy a növekedés nem hozott magával kellő számban munkahelyeket.* A 2001-es recesszió után a növekedés egy negyedév alatt helyreállt, de a munkanélküliség nem csökkent ilyen ütemben, magas szintje „belelógott” a fellendülés szakaszába. 38 hónap kellett a kiigazításhoz. Az Egyesült Államok monetáris politikáját irányító FED a jogszabály betűje szerint is kötelezve van a gazdasági növekedést szolgálni. Ezért tartotta hosszú időn át alacsonyan a kamatszintet, ezért vonakodott kamatemeléssel lehűteni a dot.com buborékot. (Ez az információtechnikai részvények iránt megnövekedett keresletet, illetve az emiatt bekövetkezett eszköz-ár emelkedést jelentette.) De amikor megtette, akkor sem sikerült mérsékelnie a keresletet, mert a megnövekedett nemzetközi pénzkínálat miatt nem tudott kellően eredményes lenni; mint láttuk, özönlött be külföldről a pénz.

Elgondolkodtató: a FED azért csökkentette a kamatot, hogy élénkítse a gazdaságot. Ez azonban nem teremtett munkahelyeket. Sőt, ellenkezőleg! A gazdaság növekedése jóval hamarabb következett be, mint a munkanélküliség enyhülése. Az amerikai monetáris politikának *nem szándékolt hatása* volt, hogy az évtizedekig *alacsonyan tartott kamatok implicit módon hozzájárultak a munkanélküliség növeléséhez*, ahelyett, hogy csökkentették volna azt. *A növekedés természete megváltozott.* A beruházások, amelyek részben a technikai haladás eredményeit tükrözték, részben a piaci szereplők gazdasági kalkulációján alapultak: melyik megoldás az olcsóbb? A tartósan alacsony kamatok miatt *relatív drágult ugyanis az élőmunka a holt munkához képest*, vagy inkább fordítva, *a munkaerő vált egyre olcsóbbá.* A beruházások jellege meg-

változott, a technikai fejlesztések erősítették a munka/tőke cserét. A modern technika többnyire önmagában is munkamegtakarító jellegű. A FED beavatkozása még tovább erősítette a folyamatot. Ez nyilván ellentétes volt a FED eredeti szándékával, hiszen a növekedés éppen a foglalkoztatás biztosítása szempontjából állt a gazdaságpolitika centrumában. Mennél jobban igyekezett tehát az állam a beavatkozásával ösztönözni a gazdasági növekedést, annál kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek a polgárok, mint munkavállalók. Ördögi kör! Hiszen ez tükröződött a bérjövodelemeknek a profitjövodelemtől elmaradó dinamikájában, ami viszont további állami akciókat váltott ki, az olcsó hitel támogatását eredményezte... Aminek viszont a végeredménye a jelen pénzügyi válság lett – aminek következményeit további állami pénzeszközök beinjekciójával sikerült elhárítani, elodázni.

Megállapíthatjuk: a piac és az állam jelenlegi kölcsönhatása nem szerencsés. A „magánhasznok, közköltségek” elvén működő gazdaság, amelyben a hasznokat a magánszféra fölözi le, a terheket azonban szétterítik a társadalomra, létrehozza a gazdag polgárok-szegény állam kettősségét. Ez előbb-utóbb az állam, a demokrácia csődjéhez vezet... *Magá a módos magánszféra nem kívánja most már finanszírozni a bizonytalan fizetőképességűvé vált államot. Pontosabban: szeretné (hisz hatalmas piacról van szó), de arra kényszeríti, hogy olyan politikát folytasson, amely az adósságszolgálat fizetését biztonsággal garantálja.*

2011-re ez a magatartás meglehetősen nyilvánvalóvá vált: számos országot leminősítettek a „megokosodott” hitelminősítők, s nemzetközi szervezetekkel, vagy azok nélkül, de mindenképpen a közköltségek megszorítására kényszerítik őket. Ez kielezi az egyes gazdaságokban lévő jövedelmi különbségek hatását, társadalmi elégedetlenséget szül. Nem látni még, hogy mire vezet: a magánszféra hatékonyságnövelésére, és az elszabadult elvárások forradalmának megfékezésére, vagy ellenkezőleg, a társadalmi válság elmélyülésére, a munka-tőke közötti új osztzkodás kikényszerítésére.

Nem ortodox közelítés

Vajon mi az oka, hogy az amerikai polgárok jövedelme nem tette lehetővé az amerikai álm megvalósítását, reális költségek mellett? Miért kellett az államnak azt mondania: „Let them eat credit?” „Egyenek hitelt?!” Azért, mert a modern társadalom egyre igénye-

A TELEKI BLANKA GIMNÁZIUM FŐHOMLOKZATA
Fábian Gáspár, 1932

sebb az élőmunka képzettsége iránt, és az amerikai társadalom *túl nagy része elmarad ettől a színvonaltól*. A bérek többek között azért is nem tudnak magasabb szintre emelkedni, mert viszonylag kevés a megfelelő színvonalú munkaerő. Az állam tehát a hitelfeltételek könnyítésével akarta segíteni a fogyasztási szint tartását, netán emelését. Jóllakott polgár – elégedett választó... A képzettségbeli lemaradásnak az egyik következménye a vezetői bérek túlzott elszaladása az átlaghoz képest, a szolgáltatások fejlődő országokba történő kiszervezése, továbbá, a nehezebb elhelyezkedés az alulképzettek számára, tehát a munkanélküliség növekedése. Ami, tudvalevőleg, együtt jár az egészségügyi rendszerből való kieséssel. Az ettől való félelem átjárta az USA társadalmát (Krugman, 2009). A foglalkoztatás emelése nélküli növekedés újszerű jelenség az USA-ban a korábbi évtizedekhez képest.

Az *élőmunka minősége* azonban nemcsak az oktatástól függ. Már korán meghatározódik: a pici gyermekkorban kapott táplálkozás, egészségügyi ellátás éppúgy fontos, mint később az oktatás rendszere, az ahhoz való hozzáférés szabadsága. Rajon ezért azt állítja, hogy az oktatás és az egészségügy, sőt, a nyugdíjrendszer kérdése meghatározó jelentőségű lesz a további válságok elkerülése

szempontjából. Úgy véli, hogy itt nem lehetséges a piacra bízni a folyamatokat, mert a piac nagy társadalmi pazarláshoz vezet a humántőkével, s bemerevíti a társadalmi kasztokat. Újratermelődnek a helyzetek, a szegény még szegényebb, a gazdag még gazdagabb lesz, hisz csak az utóbbi engedheti meg gyermekei taníttatását s jó egészségügyi ellátását. Azt vallja: az állam nem vonulhat ki ezekről a területekről. Az Obama-kormány ezért szorgalmazta mindenáron az egészségügyi ellátás kiszélesítését.

Pedig most mi, Magyarországon, éppen a megszorításokra kényszerülünk.

Elgondolkodhatunk azon, milyen jövőt jelez számunkra, ha abba az utcába megyünk bele, amelyikből Amerikának egy vezető pénzügyes közgazdásza azt tanácsolja, ők sürgősen faroljanak ki... (Botos, K. 2012).

BOTOS KATALIN

Hivatkozások

- Asztalos L.: „Pénzügyi” és „pénzügyi válság”. *Hitelintézet Szemle*, 2009.
- Bod Péter Ákos: *Gazdaságpolitikai döntések válságos időkben: a magyar eset*. Századvég, 2011.
- Botos K.: *Mentsük meg a kapitalizmust a kapitalistáktól!* *Pénzügyi Szemle*, Budapest, 2012. 1. sz. 135–142.
- Botos K.–Halmosi P.: *Jelzálogpiacok az Amerikai Egyesült Államokban és Európában*. *Pénzügyi Szemle*, 2010 /4.
- Király J.: *Likviditásválságban (Lehman előtt – Lehman után)*. *Hitelintézet Szemle*, 2008. 6. sz.
- Király J.–Nagy M.–Szabó E.: *Egy különleges eseménysorozat elemzése – a másodrendű jelzálogpiaci válság és (hazai) következményei*. *Közgazdasági Szemle*, 2008. július–augusztus, 573–621.
- Krugman P.: *A liberális lelkiismeret*. Budapest, Európa Kiadó, 2009.
- Rajan, R.–Zingales, L.: *Saving capitalism from the capitalists*. New York, Crown Business, 2003.
- Rajan, R.: *Fault Lines*. Woodstock. Princeton University Press, 2010.

A FEJLETT NYUGAT: UTOLÉRNI VAGY ODA MENNI?

A Tarki felmérése szerint 2013 elején hazánkban a felnőtt lakosság 13%-a tervezte, hogy néhány hétre vagy hónapra, 11%-a pedig azt, hogy néhány évre külföldre menne dolgozni, 6%-uk egyenesen kivándorolna. A valamilyen típusú migrációt tervezők aránya az országos átlagnál nagyobb a férfiak (22%), a középiskolai végzettségűek (30%), a munkanélküliek (35%) és kiugró mértékben a tanulók (56%) körében.

Hogy egy ilyen felmérési érték meglepő vagy szóra sem érdemes, azt akkor ítéelhetjük meg, ha behelyezzük hosszabb idősorba, illetve hozzámérjük a hasonló helyzetű országok adataihoz. Viszszatekintésnél persze nem érdemes távoli időpontot keresni, ilyen felmérés egyébként is csak az 1990-es évek elejétől létezik, hiszen a népköztársasági korszakban eleve nem lehetett társadalmi méretekben reális egyéni és családi életstratégia a külföldi munkavállalás vagy a gazdasági motivációjú kivándorlás; a külföldi tanulás is keveseknek adatott meg. Az 1990-es évtizedben az akkor végleg megnyíló határok mellett a felmérések szerint minden századik megkérdezett akart kivándorolni, és a rövidebb-hosszabb idejű migráció szándéka a megkérdezetteknek csupán 5-6 százalékát érintette meg, ám a szándékolt migráció mértéke 2008-tól máig, ingadozásokkal, a 16 százalékos tartományba emelkedett. Ez – úgy gondolom – komoly jel, noha nyilván csak jel, hiszen a szándéknak csupán töredéke válik valósággá azonnal. Ha azonban azt olvasuk, hogy a 18 éven felüli diákok több mint fele nem Magyarországon képzei el hosszabb időre a jövőjét, azt különösen annak ismeretében kell komolyan vennünk, hogy a fiatalok mobilitása tényegesen megnőtt, és a mértékek a legutóbbi időkben valóban elgondolkoztató szintet értek el.

Ami a másik mércét, azaz a térség országainak állapotát illeti, a munkaerő-mozgási és demográfiai tényadatok azt mutatják, hogy máshol már jóval korábban és a miénknél nagyobb mértékben megnőtt a mobilitás. Kivándorlás helyett ott is inkább a rövidebb vagy tartósabb munkavállalás jellemző: a balti államokból, Lengyelországból, Romániából a munkaerő-állomány érezhető hányada kelt vándorútra az EU-tagság elnyerésekor, sőt gyakran

már az előtt. Még úgyis jelentős volt a gazdasági migráció a 2000-es évek elejétől, hogy a tagállamok egy része, közöttük Németország és Ausztria, a két kézenfekvő célállomás élt az uniós szabályok által nyújtott korlátozó lehetőségekkel: hét évig nem engedélyezte a legális munkavállalást. A brit, ír, svéd munkaerőpiacot azonban már 2004-ben, az EU nagy bővítése idején megnyitották. Egy darabig jól is alakultak a dolgok: sok lengyelrel, litvánal bővült a foglalkoztatás – és ezzel a brit, ír, svéd GDP –, és a nagyarányú otthoni munkanélküliség kezdett mérséklődni. A munkaerőt küldő ország fizetési mérlege is javult a hazautalások következtében.

Jött azután a 2008 végi nemzetközi pénzügyi zavar, és annak következményeként a recesszió. A nyugati országokban a cégek munkaerőigénye lecsökkent, a munkanélküliség aránya Európaszerte növekedni kezdett, és ezzel együtt érzékenyebb lett a helyi társadalom a migráns munkások („vendégmunkások”) jelenlétére. Az üzleti konjunktúra azóta sem nagyon tért magához. Ám a hét év lejártával a német, osztrák korlátozásnak vége lett 2012 nyarán, ami részben magyarázza az utóbbi idők újabb kiáramlási hullámát, és ebből immár hazánk sem maradt ki. Ez új jelenség: immár mi is jelentős nettó kiáramlást tapasztalunk, és nemcsak idénymunkásokról, rövid munkavállalásról, hanem gyakran letelepedésről van szó. Itt vannak a német adatok: 2012 első félévében Magyarországról 25 ezernél több bevándorlót regisztráltak Németországban, onnan Magyarországra 13 ezren költöztek, a mérlegünk így 12 ezer főt meghaladó németországi bevándorlási többletet jelez.

A munkaügyi statisztikák is hirtelen fordulatot mutatnak: az osztrák munkaügyi szervezet adatai szerint 2012 szeptemberének végén Ausztriában 52 ezer magyar munkavállaló dolgozott hivatalosan, ami gyors emelkedés. A magyar munkavállalók száma erősen közelíti a törökét; honfitársaink többen vannak, mint a lengyelek vagy a románok. Erre mondhatnánk: mi sem természetesebb, hiszen mi szomszédok vagyunk. Ám a török vagy a jugoszláv gazdasági emigráció fél évszázados múltra tekint vissza, és történelmi okokból a lengyelek, majd a románok is előbb és nagyobb mértékben keltek útra munkát keresni, mint a magyarok. Sőt még akár csak fél évtizede is azt kellett észrevételeznünk, hogy a magyar munkaerő immobil: nemhogy a jól fizető brit vagy nordikus vidékre nem könnyen mozdult, de Békés vagy Borsod megyéből sem nagyon volt hajlandó (vagy képes) győri,

komáromi, budapesti betöltetlen állásért a költözést vállalni. Most azonban gyors változások álltak be, sőt fordulatról beszélhetünk, aminek mozgatóit, valamint társadalmi és gazdasági következményeit most próbáljuk megérteni.

A munkavállalással kapcsolatos mozgásokon túl létezik egy sor más indítékú migrációs folyamat is: a nyugdíjas évek eltöltése vagy egyszerűen a jobb élet utáni vágy sokakat útnak indít Európán belül – nem beszélve itt a kontinensünkre irányuló gazdasági vagy politikai menekültek ügyéről. Magyarországot a ki- és beáramlások csekély mértéke egy ideig megkülönböztette a nyugat-európaiaktól, hiszen az 1956 traumáját követő nagy exodus után évtizedekig csekély maradt a ki- és bevándorlásunk. Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején ugyan jelentős betelepedés történt, alapvetően a környező magyarlakta országokból, de ennek lassan vége lett. A hazai munkalehetőségek romlása is talán szerepet játszott abban, hogy például az erdélyi magyarok (és nemcsak magyarok) kivándorlási célpontként már túltekintenek Magyarországon, és egy vagy két országgal arrébb telepsznek le. Ezzel persze nincsenek egyedül: a felmérésekből tudni, hogy a magyar megkérdezettek fele a világ számos országa közül Ausztriát, Németországot és Nagy-Britanniát említi az első három helyen, de gyakori célpont az Egyesült Államok vagy Kanada is. A migrációs viszonyok terén is, amint már láttuk a német statisztikákból, új viszonyok alakultak ki nálunk.

A magyarországi kivándorlási szándék motívuma sokféle: Nobel-díjas írónk Németországba, zeneművésznk Ausztriába más okok miatt költözött (emigrált), mint amik miatt a miskolci romák keltek útra Kanada irányában. Eleve nyitottabb lett a világ, és a közlekedési, kommunikációs viszonyok miatt sokkal kisebb a tétje a máshova költözésnek, mint egy évszázaddal vagy akár csak húsz évvel ezelőtt – ez sokat megmagyaráz abból, hogy miért nőtt meg a migráció. Az persze már összetettebb kérdés, hogy milyen egy ország migrációs mérlege, vagy konkrétan: mitől vált hazánk egyenlege negatívvá.

Talán nem állunk messze az igazságtól, ha a kemény gazdasági adatok mellett az olyan komponens is figyelembe vesszük, mint ami a Nielsen piackutató intézet 2012 végén elvégzett nemzetközi vizsgálatából, annak hazánkra vonatkozó részéből adódik. Eszerint a magyarok 88 százaléka látta válságosnak a gazdaság hely-

zetét 2012 negyedik negyedében. Akik pedig recessziósnak említették a magyar állapotot (egyébként sajnos nagyon is pontosan, hiszen 2012-ben valóban zsugorodott Magyarország bruttó hazai terméke), azoknak 85 százaléka vélte úgy, hogy az ország a következő tizenkét hónapban nem lábal ki a gazdasági válságból. Ez bizony igen pesszimista közhangulat, még a nyomott hangulatú európai mérce szerint is.

A Nielsen ötvennyolc országra kiterjedő felmérése szerint Európa közvéleménye egészében véve pesszimistán nézett a fejlemények elé 2012 végén: a válságot érzékelőknek 64 százaléka gondolta, hogy országa nem jut ki a recesszióból a következő tizenkét hónapban; Észak-Amerikában ugyanakkor a válaszadók 55, Ázsiában, Ausztráliában és Latin-Amerikában 40, Közép-Keleten és Afrikában pedig 36 százaléka vélte úgy, hogy országában a válság tizenkét hónapnál tovább tart. Ez az adat megerősíti azt az értékelést, mely szerint a globális válságnak nevezett jelenség-halmaz valójában a fejlett világ (Nyugat-Európa, az Egyesült Államok, Japán, valamint a szorosan csatlakozó térségek) problémája elsősorban; máshol is vannak gondok, de a világ többi felén nemigen van szó visszaesésről, legfeljebb a gazdasági fejlődés ütemének mérséklődéséről – ami azért egészen más ügy.

A borús európai kontinensen belül különösen pesszimista és szorongó a magyar társadalom. Nálunk a legnagyobb gondot Európában egyedülálló módon a hiteltartozás jelenti: a magyarok 21 százaléka legjobban tartozása miatt aggódik (ebből a szempontból a listán a görögök következnek 17, a románok 15, valamint az írek 14 százalékkal). 2008 óta közismert tény, hogy a magyar lakosság túlzottan eladósodott forintban és főleg devizában, és azóta folyik a megoldások keresése. A különféle kormányzati segítő akciók lényegében a jobb módúak számára nyújtottak megoldást, miközben a gazdaság pangása, a megugró és magas szinten tartósuló munkanélküliség és a régebb óta stagnáló reálbérek mellett nem csoda, ha a háztartások nagy hányada szorong az adósság miatt.

Ezzel azonban elértünk a bajok egyik fontos, de mindenesetre a leginkább adatolható vonatkozásához: a gazdasági helyzethez, pontosabban a magyar gazdaság immár sokadik éve tartó ütemvesztéséhez, dinamikaihiányához. A statisztika aggasztó tényekkel szembesít minket: 2012-ben a gazdasági aktivitás szintje 1,7 száza-

lékkal csökkent, ami komoly visszaesés, a mienknél nagyobb recessziót a 27 tagállam közül csak Görögország, Portugália, Ciprus és Olaszország élt át. Ez a kínos recesszióknak mégsem olyan mély, mint a 2009-es, amikor az európai recesszió mértékénél – és a környezetünkbe tartozó országokénál – jóval súlyosabb lett a magyar visszaesés: csaknem 7 százalékkal zsugorodott a GDP. Az akkori visszaesésre azonban – ha nem is a pontos mértékére – magyarázatot adott a nemzetközi pénzügyi zavar és az abból adódó európai keresletcsökkenés, hitelstop. Európai kitekintésben 2012 is gyenge év volt, bár már nem mindegyik gazdaság számára: a bajok a kontinens déli felén kulmináltak, míg az északi országok vagy a jobb helyzetű kelet-közép-európai gazdaságok továbbra is képesek voltak növekedni. Sajnos hazánk a visszaesést elszenvedők közé tartozott, a kormányzat a külső konjunktúra romlását és az rossz időjárást próbálta okolni a visszaesésért.

Egyetlen év adataiból nem szabad mély következtetéseket levonni; a magyar esetben sem az aggasztó, ahogy a 2012-es esztendő alakult. Minden gazdaságnak lehetnek rossz évei, ezt láttuk a térségünkben. Volt néhány éves pangása még jó külső üzleti klíma mellett is a lengyeleknek 2000 után, azt megelőzően a cseheknek, egy elnyúló bankválság nyomán. A 2000-es évek eleje óta tartó szlovák növekedési sikert is mély és elnyúló válság előzte meg, az 1990-es évek második felében. A mi gondunk nem az, hogy 2012 recessziós évünk lett, amely során nőtt az olló a kelet-közép-európai térség átlaga és a magyar gazdaság teljesítménymutatói között: Szlovákia vagy Lengyelország gazdasága ugyanezen évben 2 százalékos növekedést könyvelhet el.

Az igazi baj az, hogy ütemvesztésünk régebbi. Nálunk, szemben a többi új EU-tagországgal, már a 2008 végi válság előtt sem „dübörgött” a gazdaság, lényegében 2006 közepétől tart a pangással vegyes recesszió: a növekedés azóta sosem volt képes az évi kettő százalékot átlépni, két évben pedig zsugorodott a gazdaság. 2006-ot megelőzően ugyan 4 százalékos volt az átlagos növekedés az 1990-es évek végétől, de jól tudjuk, hogy abban a külső tőke beáramlása miatti modernizációs lendület mellett erősen benne volt a kormányzat, a helyi önkormányzatok és a családok párhuzamos eladósodása. A hosszabb távon fenntarthatatlan eladósodás egy ideig a természetes szint fölé emelte a gazdasági növekedés ütemét – mindaddig, amíg a masszív államháztartási hiány miatt

az EU jogrendje szerinti ún. többlet-hiány eljárás alapján korrekcióra nem kényszerült az akkori kormányzat. Egészében véve a magyar gazdasági teljesítmény növekedése a többi rendszerváltó országhoz képest az első évtized sikereit követően előbb az átlagba simult, majd az alá esett. Az utóbbi években a gyengélkedő déli periféria által mélyre húzott uniós növekedési átlag körül vagy az alatt teljesít hazánk, amiből nyilvánvalóan adódik a tény, hogy egy ideje Magyarország már nem konvergál.

Különös, hogy az európai uniós átlaghoz való folyamatos felzárkózásunk éppen 2004 után állt le, amikor tehát elnyertük a teljes jogú tagságot, az azzal járó gazdasági, diplomáciai előnyökkel és jelentős fejlesztési pénzekkel együtt. Hazánkon kívül minden más új tagország közelebb kerül 2004 és 2012 között az uniós átlaghoz: az eleve tehetősebb csehek és szlovének ugyanúgy, mint a mélyről induló baltiak, vagy a szlovákok, lengyelek. Az utóbbiak 2011-ben előztek le minket az egy főre jutó GDP mutatóján mérve, a szlovákok két évvel korábban. Relatív lemaradásunkat aligha lesz könnyű megállítani: az Európai Unió Bizottságának 2013. téli előrejelzése a magyar gazdaságra stagnálást valószínűsít 2013-ra (mínusz 0,1%), amit csekély növekedés követhet 2014-ben – szemben a közép-európai átlaggal, amely ennél kedvezőbb növekedési képet mutat. A válság után ismét erőre kapó, felzárkózó térségünkben Magyarország mai állapotában kivételnek számít.

Amint ezeken a hasábokon évek óta elemzem, gazdaságélénkítő kormányzati erőfeszítésekből eddig sem volt hiány, de hiába. Beszállítói programok, klaszterek, uniós pénzekre alapozott helyi fejlesztések – egyfelől. És másfelől vetélkedés a gazdaságilag inaktív – de politikailag nagyon is aktív vagy aktivizálható – rétegek megnyerésére, ami bizony költséges ügy. A politikatörténet rögzíti az utóbbi évtized ígéretéseit és kifizetéseit, amelyek címzettjei a meglévő vagy leendő nyugdíjasok, a szociális és családi támogatásban részesülők, a veszteséges állami cégek dolgozói és ügyfelei. Emlékszünk az olyan (nyertes) választási szlogenekre, mint hogy „több pénz az embereknek, több pénz az önkormányzatoknak”. És a nagyközönség sem magában, sem nyilvánosan nem tette fel azt a kézenfekvő kérdést, hogy miből lesz több pénzük az önkormányzatoknak, az embereknek – növekvő gazdasági teljesítményből, vagy „az emberektől” beszedett adókból? Vagy – amint ez fokozatosan kiderült – a külvilágtól felvett hitelekből?

A 2008-as válság nem ok nélkül ütötte meg jobban a magyar gazdaságot a többi új tagállamnál. A deficit és az adósság csak számszaki leképeződése annak, hogy kevesen termelnek (legálisan) értéket és jövedelmet minálunk, és sokan élnek az állami újraelosztás transzfer-jövedelmeiből. Akiknek van munkájuk, azok sokat – és a külföldi tulajdonú szektor adatai szerint eléggé hatékonyan – dolgoznak, de európai mértékben kirívó lett a rendszer-változás utáni második évtized közepére a magyar társadalom gazdasági inaktivitásának mértéke.

2010-ben az új kormány – helyesen – a gazdaság dinamizálását, a munka becsületének helyreállítását állította programjának középpontjába, és valóban mélyreható reformokat vezetett be a szociális ellátás és a munkanélküliségi ellátás rendjében, a korengedményes és rokkantnyugdíjazás rendszerében. De ez a kormány sem bírta megállni, hogy az indokolt szigorítás meghirdetése mellett ne gyűjtsön be azonnali népszerűség-növelő jó pontokat a nyugdíjrendszerbe való lazító beavatkozás révén, a korhatár előtti női nyugdíjba vonulás könnyítésével – amivel a későbbi adatok szerint százazren éltek. Majd jött a bírók nyugdíjazásának váratlan elrendelése, ami – nem meglepő módon – alkotmányos és uniós szabályokba ütközött; elegáns visszavonulás helyett a diszkriminációs vádak kivédésére egész foglalkoztatási kategóriákra terjesztették ki a továbbdolgozás szigorítását. Nem csoda, ha a munkaügyi statisztikák nem tudnak javulni, csupán az adófizetői pénzből fenntartott közmunkaprogramok révén nőtt az aktívák száma. Majd a program lejártakor derül ki, hogy a hatékonysági kényszer alatt működő magánszektor a közmunkára fogottak mekkora hányadát képes és hajlandó tényleges értéktermelő munkára felvenni.

Sorolhatnánk még a gazdasági dinamika helyreállítását célzó tervek, kezdeményezéseket, programokat, és a taktikai visszalépéseket is. Egy elemi összefüggést – hiába közhelyszerűen igaz – ki kell emelni, jó okkal. Ez pedig: a gazdasághoz, annak bármely formájában munkára (munkaerőre) és tőkére (fizikai és pénzügyi eszközökre) egyaránt szükség van. Közhely vagy sem: a tőkeképződés, amit a beruházási ráta mutat indikátorként, a 2000-es évek közepe óta csökken hazánkban, és az utóbbi években már annyi beruházás sem valósult meg, amennyi a fizikailag elavult állóeszközök pótlására kellene, kapacitásbővítésre pedig nem futja. Így nemcsak az válik érthetővé, hogy a vállalatoknak a munkaerő iránti kereslete

összességében nem tud nőni, hiszen nincsen elég új üzem, ám a jövő gazdasági növekedési kilátásai sem rózsásak. El nem végzett beruházás nem képes termőre fordulni. A most elhalasztott beruházás, leállított fejlesztési terv örökre elmaradhat, a zsugorodó tőkeállomány a jövőbeli gazdasági növekedésnek is gátja.

A helyzeten lehet segíteni, amint az európai sikeres esetek is mutatják: a munkaerőpiacot rugalmasabbá, az oktatási rendszert hatékonyabbá tevő, a kutatást és fejlesztést megtámogató német gazdaságpolitika is hozzájárult ahhoz, hogy a 2000 tájt még gyengélkedő német gazdaság ismét európai növekedési motorrá vált, miközben a szövetségi kormány a pénzügyi fegyelem elvét sem adta fel. A németek azóta is a feszes állampénzügyek európai élharcosai maradtak. A 2007 utáni válság során ugyan egy rövid időre fellazult – és okkal, alapos közgazdasági érvekkel alátámasztva – az európai országok többségének költségvetési szigora, de a 2009-es év recessziója után hamarosan objektíve szükségessé vált a válság során megnövekvő államadósságok megfékezése.

Ahol azonban a belső társadalmi viszonyok, a tőkeképződés feltételei, a versenyképesség intézményi jellemzői a németekénél rosszabbul alakultak, ott a pénzügyi fegyelem felé tett minden kormányzati lépés különösen fájdalmasnak, ráadásul rövid távon csekély hasznosságúnak bizonyult. A Nemzetközi Valutaalap 2012-es közgyűlésének dokumentumai között nagy sajtóvisszhangot kiváltó elemzés látott napvilágot arról, hogy a pénzügyi kiigazítások (a politikai közbeszédben: megszorítások) sokkal nagyobb növekedési áldozattal járnak a mai Európában, főleg annak déli periferiáján, mint amit a korábbi tényadatok alapján előre jeleztek. Amiből a megszorítások ellenzői erős érveket nyertek az „austerity” politikájának elutasításához. Sajnos az összefüggés visszafele is érvényes: az állami költekezés meglódtásával a korábban tapasztaltnál sokkal kisebb növekedési többlet jött ki; viszont hátramaradt a következő generációkra testált államadósság a maga rettenetes finanszírozási terheivel. El lehet mondani százszor is, hogy a megszorítás nem megoldás az európai helyzetre, de akkor azt is érdemes ismételtetni, hogy az állami költekezés sem.

Ebben az európai környezetben kell elhelyeznünk a magyar nemzetgazdasági folyamatokat. Minálunk a 2009-es nagy visszaesést 2010-ben növekedés követte, noha igen gyenge. Az uniós deficitszabályok valamint az EU–IMF hitelszerződés előírásai

kizárták, hogy a hivatalba lépő Orbán-kormány az állami deficit egyszери megnövelése révén „rúgja be a gazdaság motorjait”. Amit nem sikerült akkor megtenni, egy évre rá megkísérelhette a kormány: 2011-ben a kötelező magán-nyugdíjpénztári vagyon felének elköltésével és a pénzintézetekre, kulcságazatra kivetett adókból fiskális élénkítéssel próbálkozott. Az eredmény kiábrándító, a növekedés megint csak nem lett képes a két százalékot sem elérni. A magyar gazdaság motorja gázfröccsökkel sem húz. Erre jött 2012 recessziója: a bankok hitelezési képességének és készségének gyengülése, a beruházások leállása, a lakásépítések 70 éve nem látott mélypontra zuhanása jelzi azt, amit a gazdasági növekedés tőkekomponense kapcsán már említettem: tőke, pénztőke nélkül a modern gazdaság nem tud teljesíteni.

Különös módon a tőkehiány az, amin a mai nyitott világgazdaságban elvileg viszonylag gyorsan lehet segíteni, hiszen befektetésre váró tőke rengeteg van a világban. Ha biztos és kellő mértékű megtérülést lát maga előtt, akkor a tőketulajdonos hajlandó rendelkezésre bocsátani megtakarítását – ez belföldi és külföldi tőkésekre egyaránt igaz. Drágán, de képes lett nemzetközi dollárkötvényt kibocsátani a magyar állam 2013 tavaszán, illusztrálva azt, hogy a kölcsöntőke bizonyos áron megszerezhető.

Ám még sok minden más is kell, kellene a gazdaság fejlődéséhez, és a tényezők sorában nehezen módosítható tényezők sokasága található. Ezeket itt nem vesszük sorra, csak azt konstatáljuk: a magyar gazdaságra már jó néhány év óta jellemző a dinamika hiánya. Csekély növekedés jó külső körülmények között, nagy esés az európai válság során, harmatgyenge teljesítmény ingatag külső konjunktúra mellett – ez az elmúlt évtized. Eközben különféle kormányok különböző eszközök bevetésével próbálkoztak. Márpedig gazdasági növekedés nélkül az államadósság-állomány fenntarthatósága több mint kérdéses – a hitelminősítő intézetek ezt világosan látják, amikor a befektetőknek nem ajánlott kockázati besorolásban tartják számon a magyar államadósságot. Növekedés nélkül nincs felzárkózás, illúzió marad az utolérés, holott annak a vágya az egész rendszerváltozási időszakot belengi.

Utolérés, felzárkózás – egyéni szinten ugyanúgy él ez a gondolat, mint a politika régiójában. Valóban évtizedek óta foglalkoztatja a közéletet, hogy mikor jutunk közelebb valamilyen vágyott célhoz. Néhány éve még mindennapos politikai vitakérdés volt az

olyan ál-szakmai ügy, hogy hány év alatt éri utol Magyarország az EU átlagát (vagy annak háromnegyedét, vagy Ausztriát, vagy valamely más kiválasztott indikátort). Ál-szakmait mondom, mert a reál-konvergencia persze valós szakmai kérdés, ám az esetleges alapon kiválasztott referenciaszint utolérésének és az utolérésnek a becsült időigénye a politikai ígéretes tárgyává satnyult. 2005 után nem tapasztaltunk érdemi közeledést, így még kevesebb értelme van feltenni azt a kérdést, hogy „hány év kell ahhoz, hogy utolérjük az uniós átlagot”.

Az utolérés vágyából kiinduló növekedés-erőltetés egyébként is könnyen ráerősít a voluntarista gazdaságpolitikai felfogásra, amely újból megjelent minálunk. Újból, hiszen az állampárt idején éppen a növekedési adatok hajszolása, irreális utolérési célok kitűzése miatt (is) sérültek a célszerű gazdálkodás elemi normái. Évek óta figyelem, hogy a politikai pártok, közszerelő és a nagyhatalmú média közvélemény-formálói az uniós tagságról, erről a történelmi eseményről leginkább a magyar bérek és nyugdíjak szintjének kapcsán, s ezek vonatkozásában az uniós átlag utolérésének szempontjából szólnak. Nem lehetünk persze naivak: a közvélemény nem a termelékenységen, a korrupciómentes közéleten, a lakossági megtakarítási rátán, az idegennyelv-tudáson és az élethosszig tartó tanulás és szakmai képzés elfogadottságán szokta lemérni hazai állapotainkat és relatív nemzetközi helyzetünket, hanem a gazdag szomszédok fogyasztásán és jövedelmén. Nem a gazdasági növekedés tényezőit, hanem annak eredményeit nézi, amikor az uniós tagság hozamáról, hasznáról véleményt formál. A jövedelmi és vagyoni viszonyok felől nézve persze a családottság érzése borítékolható, különösen úgy, ha valamiféle bonyolult ok-rendszer miatt egy ideje tényleg nem érvényesül a felzárkózás.

Egyébként az Európai Unióba való belépésnek vagy az euró átvételének nem feltétele a már bent lévő tagokhoz közel álló nemzeti jövedelmi szint megközelítése – szerencsénkre. A tagság elnyerésének tényéből nem következik automatikusan a gyors, a mindennapok szintjén érzékelhető jövedelmi konvergencia – sajnos. Volt ugyan olyan hang egy évtizede, mint az EU kibővítését ellenző Jörg Haideré, a populista osztrák politikusé, amely a jelölt országok felvételét valamilyen fejlettségi szintnek (mondjuk a meglévő tagországok bérátlaga 75 százalékának) az eléréséhez kötötte volna. A javaslat elfogadtatása azzal lett volna egyenérték-

kü, hogy az EU bővítését évtizedekre kitolják. A magyar, lengyel, litván bérek töredékét tették ki akkor a tizenötös unió átlagának. A bérek és a nyugdíjak szintje alapvetően a magyar, lengyel és litván gazdaság jövedelemtermelő képességétől, az illető társadalmon belüli jövedelemelosztási viszonyoktól függ.

Az uniós tagság egyébként egészében véve segítette a térség gyorsabb növekedését, sőt a legtöbb helyen a reálbérek lendületes emelkedését. A térség valamennyi gazdasága számára komoly növekedési többlet adódott abból, hogy a világ legnagyobb gazdasági-kereskedelmi szervezetén belülre kerültünk. Már a tagság elnyerése előtt, annak reményében, évekkal a felvételünk előtt zajlott a vámok kölcsönös lebontása és a nemzeti piac megnyitása, nemzeti szabványaink „európaizálása” a közös piaci versenyre való felkészülés részeként. Az igazodásnak a költségeit mi itt, e térségben már megfizettük.

A tagságból fakadó potenciális előnyökkel viszont nem egyformán éltek a nemzetek. Amint említettem, az eleve tehetősebb cseh társadalom másfél évtized alatt az uniós átlag 65 százalékaról 75 százalékra jutott az egy főre jutó GDP mutatóján mérve; Szlovákia ez idő alatt egész rendkívüli felzárkózással 45 százalék alatti szintről 65 százalék fölé, a lengyelek szintén ragyogó teljesítménnyel 35 százalék alatti szintről 55 százalék fölé kerültek. Ezek a mutatók azonban a térség országaira nézve a legkedvezőbb képet mutatják, hiszen a GDP az illető ország területén megtermelt jövedelmeket, de nem csak az ott élők jövedelmét mutatja (a külföldi tulajdonú cégek nyeresége is benne van a mutatókban, holott azzal külföldi gazdasági szereplők rendelkeznek). Továbbá az idézett számítás figyelembe veszi a helyi árszintet, márpedig ha nem is minden termék és szolgáltatás esetén, de a kelet-közép-európai árak mértéke némileg a nyugati alatt van. Lehetne kevésbé dicső releváns makrogazdasági mutatókat is találni, amelyek szerint a fentínél lassabb a tényleges közeledés. Egészében véve mégis biztosan állíthatjuk a közép-kelet-európai térségről, hogy történelmi méretű felzárkózáson ment át a mögöttünk hagyott másfél évtizedben. Egy sor előrejelzés a térség növekedési képességét az európai átlagnál jobbnak látja.

Ebből a kedvező összképből jelenleg kilóg a magyar: az 1990-es évek 45 százalékos szintéről mi is feljebb jutottunk az uniós átlag 55 százalékára egy évtized alatt, viszont a többi sorstárs nemzethez képest az utóbbi években semmilyen felzárkózási teljesítményre

nem lettünk képesek. Azzal kapcsolatban egyébként, hogy a 45 vagy az 55 százalék mit is jelent, ismét érdemes a történelemhez fordulni. A magyar társadalom nagy részének hagyományosan az osztrák viszonyok szolgálnak viszonyítási keretként. Mint Tomka Béla az újabb gazdaságtörténeti munkák alapján bemutatja, gazdasági fejlettségben az osztrák szinthez a második világháború előtti években jutottunk a legközelebb: az egy főre jutó gazdasági teljesítmény a nyugati szomszédunk 75 százalékát érte el, ami jobb a dualizmus korában, 1880-ban mért 60 százalékos szintnél. Most az osztrákok jövedelmi szintje jóval az uniós átlag felett található, mi pedig az uniós átlag felét nem sokkal léptük túl, így az osztrák–magyar fejlettségi különbség ismét nagyra nyílt. De ebben nincs semmi rendkívüli. A modern nemzetközi elemzésekből jól látszik, hogy a 20. század derekától felgyorsult hazánk gazdasági leszakadása: az egy főre jutó magyarországi GDP 1950-ben az osztrák szint 67 százalékát, 1970-ben az 52 százalékát, és 1980-ban már csak 42 százalékát tette ki: a két ország közötti divergencia az 1950-es években volt a legerősebb. Most megint az osztrák szint felén vagy az alatt állunk; ez történelmileg elfogadható arányszám. A gond az, hogy – állunk.

Az adatokból sok nem következik a sokrétű, bonyolult szerkezetű magyar társadalom tagjainak jövőképet és életstratégiákat illetően. A szokásos vonatkozási kereten belüli lemaradást a különböző rétegek nem egyformán élik meg: az idősebb korosztály tagjai és a kevésbé képzettek akkor sem könnyen szánják el magukat kivándorlásra, ha pozíciójuk sokat romlik abszolút értelemben vagy a méltányosnak ítélt elvárásaikhoz képest. A fiatalabbak nyilván könnyebben mozdulnak. Az iskolai és szakmai képzettség jellegétől függő módon eltérő mértékű vonzások hatnak az aktív korban levőkre, de a gazdasági migrációt a tasztítások is éppannyira befolyásolják, mint a vonzások. Vegyük példának a magyar egészségügyet: annak nehéz belső viszonyai bizonyosan kihatnak az orvosok, ápolók szándékaira, miközben a megnyíló külföldi lehetőségek vonzereje is megnő. Makrogazdasági méretekben talán nem is feltűnő egy ilyen hivatás művelőinek megsokszorozódó emigrálása, mégis súlyos társadalmi zavarokhoz vezethet már rövid távon is. Ugyanakkor a kevésbé „exportképes” szakmák művelői nehezebben mozdulnak, vagy náluk nagyobb tasztító illetve

vonzó erőknél kell fellépni ahhoz, hogy a migrációs szándékból cselekedet váljék.

A következtetés nem lehet más, mint hogy ebben a térségben és nevezetesen hazánkban, további érezhető és tartós konvergálás kellene ahhoz, hogy a társadalom fiatal és képzett rétegeinek átmeneti vagy tartós migrálása ne okozzon önmagát erősítő súlyosan negatív folyamatokat. Ez ugyan egyszerű cél, ám a hogyan kérdése roppant bonyolulttá teszi az ügyet, mert a reflexszerű kormányzati beavatkozás könnyen a még gyorsabb romlás irányába viszi a folyamatokat. A ráolvasás sem elég, mint ahogy az óvatos semmittevés sem segít ilyen ügyekben. Bonyolult motívumú és sokféle hatásnak kitett társadalmi jelenségre egyébként sem létezik egyfajta, egyszerű megoldás. A javaslattevőnek tanulmányoznia kell a hasonló helyzetű országok tapasztalatait, hiszen – mint olyan sokszor – most sem teljesen sajátos magyar problémákkal van dolgunk. Olyan ügy ez, amelyről még sokat kell vitáznunk a következő időkben.

BOD PÉTER ÁKOS

E SZÁMUNK SZERZŐI

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945, Bodroghalász) újságíró, kritikus. 1989–1995 a *Tiszatáj* szerkesztője. 1991–99 a Nemzeti Színház igazgatója. 1999 óta Párizsban él. F. m.: *Latinovits Zoltán tekintete* (1987), *Nemzeti a magasban* (1996), *Jelentés a völgyből* (1998), *Bartók Béla kertjében* (tanulmányok, 2003).

BALÁZS ATTILA (Újvidék, 1955. november 5.) író, újságíró, műfordító, szerkesztő. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán tanult magyar nyelv és irodalom szakon, majd az *Új Symposion* folyóirat szerkesztőségének lett a tagja, előbb olvasószerkesztőként dolgozott, később pedig a redakció 1983-ban történt leváltását követően szabadúszóvá vált. 1987–90-ben az Újvidéki Rádiónak volt a munkatársa, 1990–91-ben az Újvidéki Televízió művelődési rovatát vezette. 1991 ősze óta lakik Budapesten. Egy darabig a horvát frontszakaszon volt haditudósító, ezután külpolitikai újságíró lett. 1994 és 2012 között a Magyar Rádió irodalmi-művészeti riportereként, szerkesztő-műsorvezetőjeként, dramaturgjaként és hangjátékszerzőjeként működött. A kulturális szerkesztőséget is vezette. Az *Ex Symposion* című folyóirat egyik megalapítója volt. Cikkei magyar és külföldi lapokban egyaránt megjelennek. A szépprózán kívül drámákat és forgatókönyveket is ír. F. d.: Magyar Rádió nívódíjak (1986, 1987, 1991, 1995); Pro Literatura-díj (2007); Füst Milán-díj (2009); József Attila-díj (2010). F. m.: *Cuniculus* (regény, 1979), *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból* (regény, 1982), *Ki tette a macskát a postaládába?* (1989), *Király Album* (történetek könyve, 1998), *Ki tanyája ez a világ* (népregény, 2000), *A meztelen folyó* (folyópróza, 2003), *Világsarok non-stop* (esszé, publicisztika, 2006), *Kinek Észak, kinek Dél* (regény, 2008), *Pokol mélyén rózsakert* (2013).

BÓNIS FERENC (1932, Miskolc) zenetörténész, az MTA doktora. F. d.: Erkel Ferenc-díj (1973), A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (1992), Széchenyi-díj (2008). 2007-ig a Magyar Kodály Társaság elnöke, 2012-ig az Erkel Ferenc Társaság elnöke. A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottságának tagja. Számos zenetudományi munka szerzője, illetve szerkesztője.

BOTOS KATALIN (1941, Nagyvárad) közgazdász. 1990–94-ben államtitkár, az Állami Bankfelügyelet elnöke. Egyetemi tanár a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Pénzügyekkel, a nemzetközi pénzügyi és gazdasági rendszerrel, a jog és gazdaság határkérdéseivel és gazdaságtörténettel foglalkozik. Gazdaságtudományi és gazdaságpolitikai munkásságát számos könyv, cikk és tanulmány jelzi.

EGEDY GERGELY (1953, Budapest) egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar. F. m.: *Nagy-Britannia története a XX. században* (1999, 2011), *Ausztrália története* (2000), *Konzervativizmus az ezredfordulón* (2001), *Brit konzervatív gondolkodás és politika* (2005), *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe* (2006, 2011).

ENTZ GÉZA ANTAL (1949, Kolozsvár) művészettörténész, 1973–1990; az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport munkatársa. Szakterülete Erdély középkori építészet és a műemléki topográfia. 1990–1994 között az Antall- és Boross-kormány államtitkáráként a határokon túli magyarsággal kapcsolatos kormányzati tevékenység irányítója, az Orbán-kormány idején a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke, majd a külföldi magyar intézetek főigazgatója, a határon túli magyarságot segítő Pro Professione Alapítvány elnöke. F.m.: *Erdély építészet, fejezetek a Magyarországi művészet története* című kézikönyv I. kötetében (1987), *Fejér megye művészeti emlékei* (Sisa Józseffel), (1998), *Magyarország műemlékei. Székesfehérvár* (szerk., 2009.)

ERDENE NOEL (1988, Budapest) joghallgató az ELTE-n.

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

GECSÉNYI LAJOS (1942, Tápiósüly) levéltáros, történész. Az ELTE címzetes egyetemi tanára, a Magyar Országos Levéltár ny. főigazgatója. A *Századok* c. folyóirat egyik szerkesztője. Kutatási területe a 16–17. századi gazdaság- és igazgatástörténet, illetve az 1945 utáni magyar–osztrák kapcsolatok története. F. d.: Szabó Ervin-díj, Széchenyi Ferenc-díj. F. m.: *Gazdaság, társadalom, igazgatás* (Tanulmányok a kora újkor történetéből, 2008).

GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY KATALIN (1943, Budapest) művészettörténész, franciatanár. 1974–2003 között a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (jogelődjei: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Országos Műemléki Felügyelőség) Tudományos Osztályán, illetve

Gyűjteményi Osztályán kutatóként, majd vezetőként dolgozott. 1981-ben bölcsészeti doktorátust szerzett, megjelent: *Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon* (Idegen utazók megfigyelései. Művészettörténeti Füzetek 20. 1991, Budapest). Kutatási területe műemlékvédelmi tevékenységéhez kapcsolódóan a magyarországi barokk művészet, elsősorban barokk szobrászat (templomi berendezések: oltárok, szószékek, oltárképek, falképek stb.), valamint a magyarországi műemlékvédelem története. Mindkét témában számos tanulmánya jelent meg 1976-tól szakfolyóiratokban, tanulmánykötetekben. A KÖH gazdag gyűjteményeinek anyagából kiállításokat is rendezett, többek között 1996-ban a millezcentenárium alkalmából: *A magyar műemlékvédelem első évszázada 1846–1949*. Nyugdíjba vonulásakor, 2004-ben munkatársai *Etűdök* címmel tanulmánykötetet adtak ki tiszteletére. Jelenleg Kőszeg készülő műemléki topográfiájába a város templomainak belső berendezését írja meg.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Kabinet belpolitikai vezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író*. In *memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása*. (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011).

JUHÁSZ ELŐD (1938, Budapest) zenetörténész. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola zenetudományi szak, zenetörténész tagozat (1956–61), ELTE filozófiai–esztétikai doktorátus (1974); F. d.: Ford-ösztöndíj az Egyesült Államokban (1966–67). A Magyar Rádió, a Magyar Televízió, a Hír Tv munkatársa, jelenleg a Katolikus Rádióban van műsora. Számos zenei tárgyú kötet szerzője. *Kocsis Zoltán hatvanéves* (Interjúkötet, 2012).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron). Építészmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszék-vezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr. h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonat-

kozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. F. d.: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

NÉMETH FERENC (1956, Bóka /Bánát/), az irodalomtudományok doktora. Fő érdeklődési köre a Bánát, azaz a Vajdaság művelődéstörténete, irodalomtörténete. 2003 és 2007 között az újvidéki *Létiünk* folyóirat főszerkesztője, 2007 áprilisától 2013 februárjáig az újvidéki Forum Könyvkiadó Intézet igazgató-főszerkesztője, jelenleg egyetemi docens a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon. 12 önálló kötete van, melyek közül a fontosabbak: *A torontáli szőnyeg* (A szőnyegszöveg negyed százada Bánátban Streitmann Antaltól Kovalszky Saroltáig. 1993); *A Fülep család Becskerekén* (Monográfia. 1997.); *A bánáti fényképészet története, 1848–1918* (2002); *Úri világ Torontálban* (Művelődéstörténeti írások, 2003); *Ady vonzáskörében* (2012).

PELLE JÁNOS (1950, Budapest) író, történész. Az irodalomtudomány kandidátusa (1984). F. m.: *Bilincs és ragasztó* (1982), *Rousseau világa* (1981), *Ész és szenvedély* (1984), *A diplomák inflációja* (1986), *Casanova* (1987), *Az utolsó vérvádak* (1997).

SZEREDI PÁL (1955, Budapest) történész, kutatási területe a népi mozgalom, a Nemzeti Parasztpárt története és Kovács Imre életpályájának története. Az Általános Vállalkozási Főiskola mestertanára. F. m.: *Új Látóhatár válogatás* (1989), *Kovács Imre és a magyar demokrácia* (1989), *A népi egységtől a nemzeti egységig* (1991), *A Petőfi Párt történetéből* (1992).

VÁRNAGY ILDIKÓ (1944, Budapest) szobrász, művészeti író, kiállítás szervező. Fő díjak: Munkácsy-díj (1991), Ankarai Ázsia-Európa-díj (1992. IV. Nemzetközi Ázsia-Európa Biennálé), XIII. Országos Képzőművészeti Biennálé Pécs I. díj (1995). F. m.: *Vizuális játékok* (1979), *Szósobrok* (1997), *Művészeti írások 1973–1999* (2002), *Utazás befelé* (2005).

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XXII., Nos. 3–4.,
April 2013, Budapest.

Editor-in Chief: GYULA KODOLÁNYI

Publisher: GYÖRGY GRANASZTÓI.

Published by Magyar Szemle Foundation.

The Pettiness of Professionalism. Editor's Note by GÁSPÁR GRÓH.

PÁL SZEREDI, historian, Budapest. The Rehabilitation of Imre Kovács. Imre Kovács emerged as a radical politician and sociologist of the mid-1930s. He was prominent in the anti-Nazi resistance, became one of the leaders of the National Peasant Party in 1945. In 1947 he fled to the US from the growing pressure of the Communists to establish a one-party system with the backing of the Soviet army and secret police.

LÁSZLÓ ABLONCZY, literary historian, former Director of the Budapest National Theatre. He was Daniel Himself. About Gyula Illyés. Part I. In an interview with Magyar Szemle, the leading theatre critic evaluates the neglected dramatic work of Illyés (1902–1983), analyzing the plays and their place in the intellectual structure of his work.

JÁNOS PELLE, journalist, historian, Budapest. On the Hungarian Gulag. The Story of György O'sváth. In 1952 a network of forced labour camps, mostly connected with coal mines, was established by Stalin's Hungarian puppet dictator, Mátyás Rákosi. As a Christian Democrat youth leader György O'sváth was sentenced to work for five years in the mine shafts of Oroszlány, and he escaped to the West from Hungary after the fall of the 1956 Revolution.

GÉZA ANTAL ENTZ, art historian, former Chairman of the National Office for the Preservation of Monuments, Budapest. *The Spirit of the Place and the City Architectural Commissioners.* The architectural commissioners of the city of Székesfehérvár, their concepts and planning work in the 20th century, are a characteristic example of what can be done in harmonizing the architectural heritage with new buildings.

KATALIN GYÖRFFY GRANASZTÓI, art historian, former Head of Department at the National Office for the Preservation of Monuments. *Our Intellectual Heritage, the Preservation of Monuments*. A survey of the recent re-structuring processes and the changing legal status of the authorities of monument preservation in Hungary. The author believes that rash new law legislation may cause significant damage in this area.

NOEL ERDENE, legal scholar, Budapest *The Iasa, the Legal Code Djengis Khan. About an Oriental Legal Source of Fundamental Significance*. The legal code of the legendary Mongolian ruler has been influencing legal thought and customs in Central Asia to this day, the author points out.

ILDIKÓ VÁRNAGY, sculptor, Budapest. *In Memory of My Father*. Short metaphysical notes on life and existence by the prominent Hungarian woman sculptor.

ATTILA BALÁZS, novelist and essayist, Budapest. *In the Depths of Hell, a Rose Garden. Pokol mélyén rózsakert*. A chapter from the new documentary fiction book on Eduard Rózsa-Flores, the Hungarian-Bolivian poet-agent-paramilitary adventurer, who was shot to death at a La Paz hotel by the security forces of President Evo Morales in April 2009.

1% Metaphysics – A column founded by GYÖRGY SZABADOS (1939–2011). In our present issue, we are re-printing *Wherefrom and Whereto*, a late metaphysical poem (1872) by the major 19th century poet JÁNOS ARANY, and a passage from the essay *About Revolution and About Liberalism*, an essay by the political thinker ISTVÁN BIBÓ (1911–1979).

Books and Events

GERGELY EGEDY: Liberalism vs. Democracy? An appreciative review of Umut Korkut's book that examines the disenchantment of conservative Hungarians with the post-Communist state of affairs. (*Liberalization Challenges in Hungary. Elitism, Progressivism, and Populism*. New York, Palgrave-Macmillan, 2012.)

FERENC NÉMETH. *A Chronicle of Harsh Times in the Banat. The Diaries of Dr. Imre Várady*. The diaries of a Hungarian lawyer and parliamentarian in the multi-ethnic Voivodina town of Becskerek record in a matter-of-fact tone the tragedies and absurdities of the

years of WW II and the Tito dictatorship. (*Napló, 2. Újvidék-Novi Sad, Forum Könyvkiadó, 2012*).

LAJOS GECSÉNYI. *The Frameworks of Urban Life in Feudal Hungary.* An updated first edition of the pioneering work (1975) by György Granasztói examines the civic life of the Upper Hungarian city of Kassa (Kosice) in the 16th century with the methods of statistical analysis and historical anthropology. (*A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. Kassa társadalma a 16. század derekán.* Eds. H. Németh István és Sasfi Csaba. Korall, Budapest, 2012).

MIHÁLY KUBINSZKY. On the Architecture of Totalitarian Countries. Our architecture columnist examines the “Socialist realist” neo-classicism of the 1950s–1960s in Hungary, and finds many individual buildings of lasting value, which transcended the narrow norms of the time.

FERENC BÓNIS. New Data to the Biography of Béla Bartók. The book pays special attention, on the basis of newly recovered correspondence, to the friendship of the composer with Swiss maestro Paul Sacher, who commissioned three major masterpieces from him over the years.

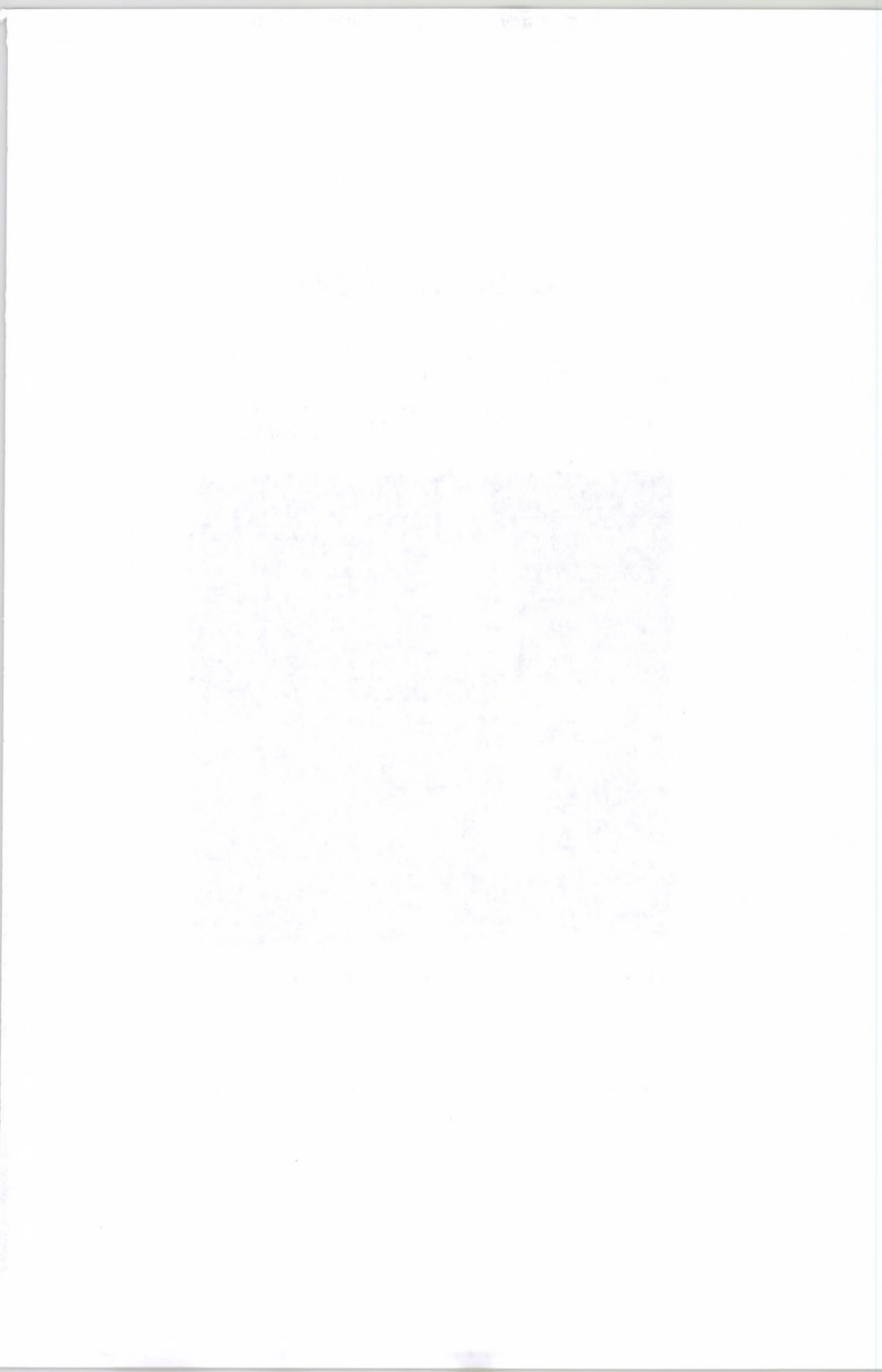
ELŐD JUHÁSZ. A Mozart Radiation. Zoltán Kocsis on the Podium Again. The piano virtuoso and conductor of the National Symphony Orchestra of Hungary, Zoltán Kocsis, gave a moving and brilliant concert of Mozart works, for the first time after his serious heart surgery late last year.

ZOLTÁN FÁY. Pope Benedict and the Third Millennium. Our columnist on religious affairs has attempted to give a restrained and solid analysis of the resignation of the Pope.

KATALIN BOTOS. Fault Lines: The Deeper Roots of the Crisis. A prominent financial analyst and Christian Democratic intellectual gives her interpretation of the responsibility of the financial sector and the governments for the crisis, of her views more radical than those of the mainstream.

PÉTER ÁKOS BOD: The Developed West – To Catch Up with It or To Move Out There? The former Governor of the Hungarian National Bank examines the Drang nach Westen of the Hungarian citizen – and its political and social aspects.

The present issue of Magyar Szemle publishes photographs illustrating the articles of GÉZA ENTZ and MIHÁLY KUBINSZKY.

M. SZEBENI GÉZA

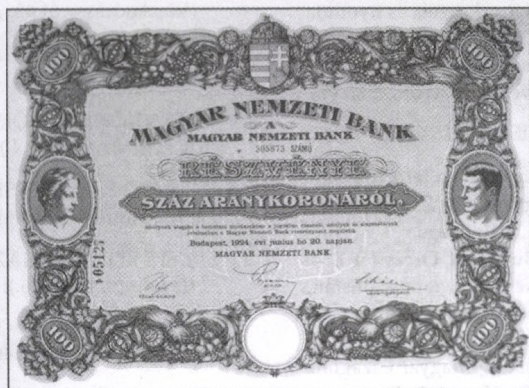
CHARLES DE GAULLE
Egy konzervatív forradalmár

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

2900 Ft

BOD PÉTER ÁKOS
PÉNZÜGYIALAPOK
*Tapasztalatok és tanulságok
pénzügyi válság után*

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

2900 Ft

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés és nyomda
DOMBI VIKTÓRIA
SÉD NYOMDA KFT., Szekszárd
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága

1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4680 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra

hajóval fél évre: 14 000 Ft,
légipostán: 16 000 Ft;
Európába: 13 000 Ft;
elsőbbséggel: 15 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és a Magyar
Szemle Könyvekkel együtt az
alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban.

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT
(VIII., Horánszky u. 8.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

Könyveink kaphatók az
ALEXANDRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken, és minden
kiadványunk kedvezménytel
megvásárolható az Eötvös utcai
szerkesztőségben.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket
kérvük. A szerk.

VOLUME IV., NO. 2.

BUDAPEST

MARCH 2013

HUNGARIAN R E V I E W

A bi-monthly journal from Central Europe

JOHN O'SULLIVAN Why Europe Needs a First Amendment • ZSOLT NÉMETH talks to NICK THORPE on Hungarian Foreign Policy • PÉTER ÁKOS BOD Crisis after Crisis – Any Lessons Learnt? • ÁRPÁD KADARKAY The Captive Mind of György Lukács • IVAN ČOLOVIĆ Balkanist Discourse • GYÖRGY GYULAI on Robert Fico's Slovakia • ROBERT WILLIAMS on the Art of Peter Meller • TARA BERGIN on János Pilinszky and Ted Hughes • LÁSZLÓ DEME Budapest Illuminated

A Tárki felmérése szerint 2013 elején hazánkban a felnőtt lakosság 13%-a tervezte, hogy néhány hétre vagy hónapra, 11%-a pedig azt, hogy néhány évre külföldre menne dolgozni, 6%-uk egyenesen kivándorolna. A valamilyen típusú migrációt tervezők aránya az országos átlagnál nagyobb a férfiak (22%), a középfokú iskolai végzettségűek (30%), a munkanélküliek (35%) és kiugró mértékben a tanulók (56%) körében.

Hogy egy ilyen felmérési érték meglepő vagy szóra sem érdemes, azt akkor ítélni meg, ha behelyezzük hosszabb idősorba, illetve hozzámérjük a hasonló helyzetű országok adataihoz. Visszatekintésnél persze nem érdemes távoli időpontot keresni, ilyen felmérés egyébként is csak az 1990-es évek elejétől létezik, hiszen a népköztársasági korszakban eleve nem lehetett társadalmi méretekben reális egyéni és családi életstratégia a külföldi munkavállalás vagy a gazdasági motivációjú kivándorlás; a külföldi tanulás is keveseknek adatott meg. Az 1990-es évtizedben az akkor végleg megnyíló határok mellett a felmérések szerint minden századik megkérdező akart kivándorolni, és a rövidebb-hosszabb idejű migráció szándéka a megkérdezetteknek csupán 5-6 százalékát érintette meg, ám a szándékolt migráció mértéke 2008-tól máig, ingadozásokkal, a 16 százalékos tartományba emelkedett.

BOD PÉTER ÁKOS ÍRÁSÁBÓL

